

БЕЗБЕДНОСТ

ЧАСОПИС
МИНИСТАРСТВА
УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД, година LXVI 1/2024

„БЕЗБЕДНОСТ“

Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије

УРЕДНИШТВО

Проф. др Божидар Ойашевић, Криминалистичко-полицијски универзитет,
Проф. др Миљивој Дойсај, Факултет спорта и физичког васпитања Универзитета у Београду,
Проф. др Ивана Богрожић, Криминалистичко-полицијски универзитет,
Проф. др Тијана Шурлан, судија Уставног суда Републике Србије,
Проф. др Бојан Милисављевић, Правни факултет Универзитета у Београду,
Проф. др Миле Шикман, Правни факултет Универзитета у Бања Луци, начелник
Управе за полицијску обуку, Министарство унутрашњих послова Републике Српске,
Проф. др Младен Милошевић, Факултет безбедности Универзитета у Београду,
Др Жељко Бркић, државни секретар, Министарство унутрашњих послова Републике Србије,
Доц. др Данило Сивевандић, државни секретар, Министарство унутрашњих послова
Републике Србије,
Др Катарина Живановић, Министарство унутрашњих послова Републике Србије,
Др Најша Рагосављевић-Сивевановић, Министарство унутрашњих послова Републике Србије,
Доц. др Владимир Шебек, Министарство унутрашњих послова Републике Србије,
Др Илија Раџић, Министарство унутрашњих послова Републике Србије,
Марина Васић Мрдак, Министарство унутрашњих послова Републике Србије,
Ивана Митић, Министарство унутрашњих послова Републике Србије.

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Проф. др Божидар Ойашевић

УРЕДНИК II

Јасмина Владисављевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Јасмина Милејић

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Весна Анђелић-Николенџић

АДРЕСА УРЕДНИШТВА: Булевар Зорана Ђинђића 104, Београд
011/3148-734, 3148-739, e-mail: upobr@mup.gov.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРИ ПУТА ГОДИШЊЕ (тираж: 800 примерака)
PDF верзија часописа доступна је на адреси: <http://www.mup.gov.rs> у поднаслову Публикације

Штампа: www.grafikcentar.com

САДРЖАЈ

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Проф. др Жељко СИМИЋ	5	ПРЕДНОСТИ И СЛАБОСТИ ЕТНОМЕТОДОЛОГИЈЕ У ЗАСНИВАЊУ НАУЧНИХ ЗАКОНА: ПРОТИВРЕЧНОСТИ ГАРФИНКЕЛОВОГ ЕКСПЕРИМЕНТА
Немања САМАРЦИЋ Драган КЛИСАРИЋ Проф. др Миљивој ДОПСАЈ	23	АНАЛИЗА СИСТЕМА ТЕСТИРАЊА ОПШТЕ И СПЕЦИФИЧНЕ ФИЗИЧКЕ ПРИПРЕМЉЕНОСТИ ВАТРОГАСАЦА РАЗЛИЧИТИХ ДРЖАВА СВЕТА И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
Марта ТОМИЋ Проф. др Данијела СПАСИЋ Проф. др Јелена РАДОВИЋ-СТОЈАНОВИЋ	41	СОЦИЈАЛНО-ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗАТВОРЕНИЦА У КАЗНЕНО-ПОПРАВНОМ ЗАВОДУ ПОЖАРЕВАЦ

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Др Драган МИЛИДРАГОВИЋ Проф. др Ненад МИЛИЋ	61	УВОЂЕЊЕ КАМЕРА ЗА УНИФОРМУ У ПОЛИЦИЈСКИ РАД – СТВАРНА ПОТРЕБА ИЛИ ИЗНУЂЕНО РЕШЕЊЕ
Др Ивана БЈЕЛОВУК Др Александра ЉУШТИНА Др Тања Кесић	79	СПЕЦИФИЧНОСТИ ВРШЕЊА УВИЂАЈА КОД КРАЂА НА ПЧЕЛИЊАЦИМА И ОШТЕЋЕЊА КОШНИЦА
Др Наташа ТАЊЕВИЋ	97	ПРОБЛЕМАТИКА ИЗВРШЕЊА КАЗНИ ЗАТВОРА ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА
Проф. др Муамер НИЦЕВИЋ Доц. др Самра ДЕЧКОВИЋ	115	ЗЛОЧИН ИЗ МРЖЊЕ У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ СЕВЕРНЕ МАКЕДОНИЈЕ
Никола СТАНКОВИЋ	135	ЗЛОЧИНИ НАД ОСОБЉЕМ МИРОВНИХ МИСИЈА ТОКОМ ЊИХОВОГ РАЗВОЈА
Ђорђе ЛАКИЋЕВИЋ	159	ПОЈАМ И КРИВИЧНОПРОЦЕСНИ ЗНАЧАЈ ФИНАНСИЈСКИХ ИСТРАГА
	179	УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

CONTENTS

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

Prof Željko SIMIĆ, PhD	21	ADVANTAGES AND WEAKNESSES OF ETHNOMETHODOLOGY IN ESTABLISHING SCIENTIFIC LAWS: CONTRADICTIONS OF GARFINGEL'S EXPERIMENT
Nemanja SAMARDŽIĆ
Dragan KLISARIĆ
Prof Milivoj DOPSAJ, PhD	39	ANALYSIS OF THE TESTING SYSTEM OF OVERALL AND SPECIFIC PHYSICAL PREPAREDNESS OF FIREFIGHTERS IN SERBIA AND ABROAD
Marta TOMIĆ
Prof Danijela SPASIĆ, PhD
Prof Jelena RADOVIĆ-STOJANOVIĆ, PhD	60	SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF WOMEN IN THE POŽAREVAC PENITENTIARY

REVIEW PAPERS

Dragan MILIDRAGOVIĆ, PhD
Prof Nenad MILIĆ, PhD	77	IMPLEMENTATION OF BODY CAMERAS WORN BY POLICE OFFICERS IN POLICE ORGANIZATIONS - REAL NEED OR NECESSARY SOLUTION
Ivana BJELOVUK, PhD
Aleksandra LJUŠTINA, PhD
Tanja KESIĆ, PhD	79	SPECIFICS OF CRIME SCENE INVESTIGATION OF THEFTS AT APIARIES AND DAMAGE TO BEEHIVES
Nataša TANJEVIĆ, PhD	114	THE PROBLEM OF EXECUTION OF PRISON SENTENCES FOR CRIMINAL OFFENSES OF ORGANIZED CRIME
Prof Muamer NICEVIĆ, PhD
Samra DEČKOVIĆ, PhD	133	HATE CRIME IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF NORTH MACEDONIA
Ass Nikola STANKOVIĆ	158	AN OVERVIEW OF CRIMES AGAINST PEACEKEEPING MISSION PERSONNEL
Đorđe Lakićević	177	TERM AND CRIMINAL SIGNIFICANCE OF FINANCIAL INVESTIGATIONS

Проф. др Жељко СИМИЋ
Факултет за пословне студије и право
Универзитета „Унион – Никола Тесла”, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost2401005S
УДК: 316.277; 316.258:303
Оригинални научни рад
Примљен: 29. 12. 2023. године
Датум прихватања: 13. 2. 2024. године

Предности и слабости етнометодологије у заснивању научних закона: противречности Гарфинкеловог експеримента

Апстракт: У овом раду се анализују и преиспитују значај и научни домети етнометодолошке „школе” мишљења, која је у англо-саксонским друштвеним наукама узела превагу у односу на оне које доминирају у европској методологији, од Контовој и Диркемовој времена све до данас. Текст открива њезунастаника етнометодологије, која је зачетица на путу усвојања позитивизма и као посредни одговор на проблеме секуларизационе социологије и других друштвених наука, које су у тумачењу социјалних и психичких феномена полагале од филозофских, апстрактно постављених постулата. Родоначелник етнометодологије Гофман је, увидевши овај парадокс, покушао да уочи мајрице у међуљудским односима у нејасној реалности, у којима је, користећи различите експерименте, откривао дубљи смисао комуникацијских стереотипа. У овом раду је највећа важња посвећена чувеном Гарфинкеловом експерименту и његовим предностима у односу на секуларизовану методологију, али и недостаци који се остварују у недовољно продубљеној „тражи” на којој се неретко темеље закономерности општег карактера. Етнометодологија се у овом раду разматра као скуп научних процедура помоћу којих се демистификују многе друштвене предрасуде постмодерне доба, али уз упозорење да постоји линијистичко и психолошко „разликовање” исечака друштвене стварности често не доводи до поузданих зак-

ључака оишїеї каракїера, јер се ослања на їрешку у лоїци їознаїу їод називом *pars pro toto*. Из їексїа се дã разабраїи да будућности еїномеїодолоїје зависи од њене моїућности да їомери своје їранице и „оївори” се їрема друїим, мање їраїмаїичним меїодолошким средсївима.

Кључне речи: Конї, Диркем, индукција, дедуција, функцио-нализам, симболички инїеракционизам, индикатори, анализа їої-мова, обрасци їонашања, еїномеїодолоїја, Гофман, Гарфинкелов ексїериментї, друшїивени сїереоїиї, „їразна комуникација”, саосећање и алијенација.

Увод

Криза друштвено-хуманистичких наука настала је, парадоксально, оног часа када су је најумнији мислиоци конституисали. Било је видљиво да, примера ради, науми једног Конта или Диркема имају супстанционално нешто утопијско, нешто што друштвене науке, без обзира на разумљивост сãмих теоријских потреба, не могу остварити. Контова намера да образује једну друштвену науку (испрва ју је назвао „друштвеном физиком”, а тек потом „социологијом”) која би била „кровна” и у односу на природне науке била је, пред налетом великих социјалних промена изазваних индустријском револуцијом, схватљива, али неподатна за реализацију, колико због предмета научног истраживања, толико – ако не и више – због оперативно неразрађених методолошких поступака који би истраживаче поуздано довели до објективних научних закона. Премда је друштвене науке обогатио строжим методолошким принципима и обухватнијим погледом на социјалну заједницу и њене преображаје, ни Диркем није одолео том романтичарско-утопистичком уверењу да се друштвено-хуманистичке науке могу, у свим аспектима, изједначити са оперативним методолошким моделима на којима почивају природне науке. То се најпластичније дã уочити у његовом реско уобличеном аксиому да „на друштвене појаве ваља гледати као на ствари”. (Диркем, 1972: 238)

Његова замисао је, гледано са хуманистичке тачке гледишта, племенита, али она у себи крије једно неразмрсиво противречје, будући да се у средишту свих друштвених наука – од социологије и психологије све до педагогије – налази човек, који се може опсервирати „као ствар”, али се његово понашање и сложена психичка структура не могу подвргавати оним методама које су карактеристичне за подручје природних наука. Напросто, ни човекови одговори на нека питања која истраживач поставља да би проверио своје основне хипотезе не могу бити поуздани, објективни, најчешће због тога што се не може поћи од претпоставке да је испитаник апсолутно искрен у тренутку давања исказа, који се најчешће тичу његових интрапсихичких стања, побуда и мотива. Овај увид је додатно оснажен након Фројдовог открића „несвесног”, чиме је утрт пут за сумњичавост у вези са стварним дометима друштвених наука и објективношћу закона до којих она, користећи различите методолошке поступке, долази, и на које се касније ослања као на сазнања по својој природи недоводљива у питање, на која се гледа као на аксиоме. Отуда није било луциднијих мислилаца минулог века који су били изненађени насловом гласовите Хусерлове књиге (Хусерл, 1991: 245-288), која је, заправо, обзнанила „слабост” наука, слабост за коју су сви знали, или барем слутили да је конститутивне нарави, дакле да је науци – инхерентна. Хусерлова „дијагноза” простирала се на све науке, како оне природне, тако и оне друштвено-хуманистичке оријентације, и тај антрополошки песимизам Хусерлов био је иманентан његовој филозофији „феноменологије”, што не значи да је због тога његов поглед на науку као такву био мање универзалан: он је само врло непосредно потврдио оно што се наслућивало већ у самим зачецима друштвених наука, а то је – релативна непоузданост закона до којих је она у својим истраживањима допирала. Не треба занемарити ни чињеницу да се већ поткрај XIX века осећало да је просветитељство, које је у претходној епохи досегло свој врхунац, неку врсту епистемског пароксизма, почело да јењава, да слаби изнутра, а напореда с тим процесом почела је да слаби и готово религиозна вера у Разум, и у његове гносеолошке домете.

Методологија између спекулативности и позитивизма

Наше помињање знамените књиге „позног” Хусерла није нимало случајно будући да се он од раних радова све до тог списка колебао у вези са тим да ли би његову трансценденталну феноменологију требало третирати као спознајну дисциплину којом се допире до онтолошких увида, или пак као методу, као средство које је иманентно сâмој науци. Тако у његовом спису *Идеја феноменологије* можемо прочитати и следеће, оштро формулисане речи: „Ако изузмемо метафизичке смерове критике сазнања, ако се држимо само чисто њеног задатка да објасни суштину и предметност сазнања, онда је она феноменологија сазнања и предметности сазнања и образује први и основни део феноменологије уопште.” (Хусерл, 1975: 37). Штавише, у жељи да избегне било какве теоријске неспоразуме, Хусерл покушава да сасвим прецизно дефинише своје научавање: „Феноменологија: то означава једну науку, једну везу научних дисциплина; али феноменологија истовремено и пре свега означава метод и мисаони став: специфични филозофски мисаони став, специфични филозофски метод.” (Хусерл, 1975: 37)

Више је него очигледан Хусерлов напор да исцрта „демаркациону линију” између феноменологије која „означава једну науку”, с једне стране, и феноменологије која је „истовремено и пре свега метод и мисаони став”, с друге стране. Чини се напросто невероватним да мислилац Хусерловог формата, на тако малом простору, није успео да уочи два потпуно противречна става: ако је феноменологија „једна наука”, онда се она не може поистоветити са тврдњом да је „феноменологија истовремено и пре свега метод и мисаони систем”. Јер, наука, било која наука, јесте један сложен логички систем правила у оквиру којих је метода (а још чешће – методе) тек један сегмент, један инструмент помоћу којег та и таква наука доспева до објективно проверљивих закономерности, или закона. Проблем постаје још сложенији када Хусерл у подручје науке уводи феномен сазнања (који се подразумева), али тако да у процес „опажања” уноси један изразито субјективан елемент – фантазију. „Али ја могу

актуелно спровести и неко опажање и на њега погледати, ја, даље, неко опажање могу да осавременим у фантазији или у сећању и да на њега погледам у овој фантазијској датости. Онда ја више немам неки празан говор или неко магловито мишљење, представу о опажању, него опажање мени у неку руку стоји пред очима као актуелна и фантазијска датост. И тако за сваки интелектуални доживљај, за сваки мисаони и сазнајни склоп.” (Хусерл, 1975: 44)

Отуда је сасвим логично да су ова Хусерлова колебања, која су, заправо, „колебања” једне епистеме, морала да га доведу до књиге под називом *Криза европских наука*, при чему ваља имати на уму тврдње преводилаца овог списа Зорана Ђинђића и Дуње Мелчић да кључни проблем у овом Хусерловом спису „више није, као у ранијим радовима, то да наукама недостаје утемељење и да је нужна нова радикална рефлексивна услова сазнања, већ то шта је ‘наука уопште људској егзистенцији значила и шта може да јој значи’. Дакле, питање о кризи наука не значи ‘нелегитимност њихових методских учинака’ већ се тиче њихове улоге у европској култури, тј. њиховог ‘значаја за живот.’” (Хусерл, 1991: 397)

Оно што је кључно за наше истраживање и критичко преиспитивање једне савремене методолошке школе, које је у наслову нашег рада, јесте атрибут који је у сâмом наслову Хусерлове гласовите књиге: имамо на уму адјектив „европских”, на који се до сада нисмо освртали, а који је и више него симптоматичан. Наиме, није нимало случајно што се Хусерл усредредио на „кризу европских наука”, чиме као да је желео да ту „кризу” не припише наукама које су се образовале на другим географско-културним подручјима земљиног шара, и које, то се дâ закључити, имају, по његовом мишљењу, неке своје мисаоне и филозофске специфичности. Та претпоставка је теоријски крајње утемељена с обзиром на чињеницу да су „европске науке” настале из филозофског мишљења, и да, с тим у вези, нису могле да се тако лако ослободе спекулативности свеколиког филозофирања, нити су биле у стању да са себе збаце „терет” античког мисаоног наслеђа, а још мање још увек присутне и живе изданке немачке класичне идеалистичке филозофије. Само се из те перспективе могу разумети толика мисаона лутања европских мислилаца у вези са правом природом

науке као такве, као и толика теоријска немоћ да се наука појмовно не поистовећује са методом, или, што је најчешћи случај, са филозофијом: спекулативност европских наука била је у њиховим темељима, она је била „подстрекач” њиховог рађања и конституисања, али је истовремено та и таква спекулативност осујећивала европске науке да се осамостале, да створе механизме властите аутономије и методологију која би се приближила оперативним моделима природних наука.

За разлику од спекулативне основе европских наука, англосаксонске су се развијале у складу са нормативним принципима позитивистичког погледа на свет, на човекову егзистенцију, ка и на средства разумевања међуљудских односа у друштвеној заједници, а под окриљем државне структуре. Неретко су англосаксонске науке толико радикализовале начела позитивистичке школе мишљења да су укорачивале у подручје чистог сцијентизма, правца који је постављао минималистичке теоријске циљеве, а остваривао објективне, непристрасне и проверљиве циљеве, односно – закључке. Управо на залеђу тог епистемског „судара” и непомирљивих методских разлика, ми ћемо покушати да анализујемо теоријске предности и мисаоне слабости савремене етнометодолошке школе.

Метод као „суштина” етнометодологије

Родоначелник етнометодологије, као што се то лако дâ наслутити из сâмог назива тог научног правца, покушао је да се максимално удаљи од апстрактних полазишта спекулативног мишљења, и да, анализујући непосредне, видљиве колективне образце међуљудских односа, открије дубље, онтолошке аспекте једног друштва, а самим тим и једног времена. У неколиким својим књигама Ирвинг Гофман инсистира на демистификацији симболичког интеракционизма као стереотипа иза којих не стоји значење изведено из сосировски схваћеног „знака”, а до кога се дошло консензусом (Goffman, 1981: 45-46). Гофман, као и његови следбеници од којих је Гарфинкел по резултатима најистакнутији, инсистирају на индукцији, на строгој опсервацији и емпиријској провери распрострањених видова

понашања, из којих, потом, извлаче општије закључке које се тичу „карактера” једне социјалне заједнице, односно – закономерности из којих извире такав „квалитет” једне друштвене структуре. (Garfinkel, 1984: 128-130)

Оснивачи етнометодологије, ипак, не иду тако далеко да сматрају да је могућно апсолутно напустити увиде до којих је дошла европска, на спекулативним основама конституисана наука. Штавише, они се отворено позивају на теоријску баштину једног Диркема, али „оног” Диркема који се у позним радовима поглавито опредељивао за индуктивно-емпиријски методолошки арсенал (Goffman, 1981: 128). Диркем је, наиме, знао за утопистички одјек своје научно-методолошке максиме по којој „на људе ваља гледати као на ствари”, па је тој полазној премиси покушао да удахне „хуманије” нијансе и препознатљивије тонове. Тако је Диркем у свом гласовитом делу *Самоубиство* доказао корелацију која постоји између опште климе међуљудског општења и фаворизованог људског типа у либерално-демократским западним друштвима, с једне стране, и високог процента извршених самоубистава, с друге стране. Једноставно речено, у овим друштвима као идеолошки форсирани доминирају себичност и отуђење, односно уништавање органских веза заједништва, што постаје тле на којем неминовно долази до изоштравања емотивних стања предусловних за доношење одлуке о самоубиству. (Диркем, 1998: 88)

Етнометодолози, дакле, не иду тако далеко да тврде да је њихова научна дисциплина аутохтона, и да се, као таква, не ослања на неко конкретно теоријско наслеђе. Управо из тих разлога они су крајње акрибично покушали да утврде „квалитет” међуљудских односа, и то тако да испрва покушају да избегну анкету као метод, имајући у виду претпоставку да је човек, у тим истраживачким околностима, несклон искреним одговорима, већ покушава своје одговоре да „прилагоди” социјално пожељним и општераспрострањеним ставовима. Тако је Гофман, заједно са великим бројем својих најбољих студената, прибегао експерименту који би испуњавао све предуслове објективног и непристрасног сагледава-

ња феномена који би се утврдио као индикатор сасвим одређених промена у међуљудским односима. Оснивач етнометодологије је на најпрометнијој улици у Њујорку поставио 288 камера, с циљем да уочи понашање људи који се, у два групацијама које се крећу у супротним смеровима, „додирјују” овлашним погледима, физичким контактима, али и агресивним насртајима. Снимљен је „филмски” материјал дуг 12.878 сати, и етнометодолозима је у дугим анализама запало за око да се у 1.598 случајева догодило да су појединци–пешаци пали, да су се напросто стропоштали из неких здравствених разлога, а да им притом нико није пришао ни покушао да укаже прву помоћ: ни пролазници који су на човека у невољи буквално налетели јер су били у истој „струји” пролазника, ни они који су долазили из супротног смера, а који су човека који непомично лежи на плочнику заобилазили, окрећући главу од несрећника. Они су се понашали тако равнодушно и пасивно, као да су следили неки образац понашања који се временом уврежио и постао нормативно пожељан и социјално прихватљив. Супротно „спекулативним” претпоставкама да би сваки човек у сличним или истоветним ситуацијама, инстинктивно (нагонски) прионуо да нетом помогне другом несрећном човеку, у наведеним, репрезентативним случајевима, нико није осетио ту потребу да конкретним актом емпатије приђе човеку који је, очигледно, животно угрожен. Како објаснити овакво „окрутно” превиђање другог човека, и напуштање ноторних принципа на којима почива читава људска цивилизација (овде реферишемо на увиде угледне антрополошкиње Маргарет Мид, која је изнела и више него интригантно становиште, на основу којег цивилизација зачиње оног тренутка када појединац – а ту чињеницу је давно утврдила археологија – приступа другом човеку да би му подвезао поломљену бутну кост; она, дакле, у експресији емпатије види сâми почетак људске цивилизације). Етнометодолози нису крили да су били „затечени” овим фактом савремене човекове интерактивности (она је то чак и уколико се очитује у апсолутној пасивности, која је, у извесном смислу, „пасивно агресивна”), због чега су покушали одговор да потраже од сâмих „учесника”, прибегавајући типичним видовима симулације. Гофманови студенти добили су од свог

професора задатак да се, неки од њих, „претварају” да су пролазници, а да други глуме да на сред улице падају, да губе свест. Када је један од студената пао, други, који је ходао иза њега, одмах му је пришао сагињући се. Притом је овај који му је пришао почео да запомаже и моли пролазнике да му помогну да „онесвешћеног” колегу приведу свести. Када је схватио да сви покушавају да уткнуту, правећи се да ништа нису видели, Гофманов студент је шчепао једног пролазника за ревере капута, и крикнуо: „Зашто се правите луди...? Зашто нећете да помогнете овом несрећном човеку!?” и врло брзо добио одговор од препаднутог пролазника: „Не желим никакве проблеме... да ме лекари хитне помоћи питају да ли сам га ударио, да ме исто питају полицајци... оставите ме на миру, молим Вас!” (Goffman, 1981: 234)

Етнометодолози су прецизно утврдили – нека нам буде допуштен еуфемизам – метод посматрања устаљених образаца понашања у актуелној комуникацији, и дошли су до одговарајућих, емпиријски проверљивих увида, али је било очигледно да тај и такав метод не може да замени „суштину” једног озбиљног проблема савремене епохе, односно не може да замени научно „објашњење” обесхрабрујућег феномена који се, у крајњој линији, указује као опречан претпоставкама на којима, по Маргарет Мид, почива чиста људска цивилизација.

Како лишити хипотезе сваке спекулативности?

Основни проблем етнометодолога, који извире из нашег садашњег излагања, јесте како сваки сегмент методолошког поступка лишити спекулативности упркос чињеници да нико од репрезентата ове научне школе не крије повезаност са једним Диркемом, а нарочито подстицај који су добили од његових увида изнетих у књизи *Самоубиство*. Њима је био близак сâм предмет Диркемових истраживања у том спису (Диркем је изнео број суицида у једном временском одсечку, и упоредио га са бројем самоубиства претходних година, који је био знатно мањи од броја до којег је дошао у референтној години), његова позитивистичка основа, по том могућност да се примени логички постулат познат под нази-

вом *adeqvatio intellectus et rei*, али им није одговарала главна хипотеза тог рада, а још мање његови закључци: тврдити да су суициди у порасту због природе индустријских процеса, у чијем залеђу почива човекова „отуђеност” као Лајбницов „довољан услов” за еманаацију једног проблема, етнометодолозима је деловао одвећ спекулативно, да не помињемо да им је зазвучао као став који допире из подручја чистог психологизма.

У намери да превазиђе наведени проблем, Гарфинкел је посегао за експериментом који је за хипотезу имао минималистички спекулативни садржај, и који је гласио да „савремени човек прибегава општењу таквим комуникацијским формативима који су испражњени од сваког ‘означеног’ садржаја”. (Garfinkel, 1984: 228) Вођен тим наумом, Гарфинкел је одредио групу даровитих студената и ставио им у задатак да на репрезентативном узорку провере „истинитост” питања која људи једни другима постављају у свакодневной интеракцији. Пре тога су емпиријски утврдили стереотип одговора управо на она питања која су била лишена „истинитости” радозналости која се „подразумевала”. На питање: „Како сте, драги колега, данас?”, добијали су, *mutatis mutandis*, идентичан одговор: „Па, онако: гурам некако...!” Студенти су пак били инструисани да, када им је, у мимоходу, било узвраћено истим питањем („А како сте Ви, драги колега?”), зауставе саговорника, и да му узврате следећим питањем: „У ком смислу ме питате ‘како сам’: у здравственом, финансијском, професионалном, емоционалном, у смислу мог сексуалног живота, стамбених прилика...? У ком смислу?” Сви саговорници били су, у најмању руку, затечени одговором, будући да је изостао онај на који су, по логици сваке стереотипије, били навикли, те узвраћали притајеном агресијом: „Ма шта је са Вама, побогу? Желео сам само да будем грађански пристојан...и ништа друго!? Кога заправо занима ‘како сте’ уистину?! Ви не разумете ‘грађанску учтивост’!”, након чега су се, по правилу, сви љутито удаљавали са места тог „грађанског додира”. Гарфинкел је тиме доказао да у савременим условима, на различитим парадигматичним примерима ишчезава дотадашњи епистемски аксиом уобличен у гласовитом сосировском „светом тројству”: означитељ, ознака и означено („означитељ“ је

човек, „ознака” је у овом случају – питање, али је „означено” нешто неистинито, заправо, „означено” је нешто што је испражњено од интендираног, подразумеваног значења). (Garfinkel, 1984: 239)

Ипак, Гарфинкел је по сваку цену желео да избегне главну хипотезу која би била уобличена са толико спекулативног наноса, па се определио за ону која је, на први поглед, у знаку чистог позитивизма: „Људи у свакодневном интерактивном односу размењују неистините садржаје”, и ту хипотезу је наведеним експериментом привидно доказао. Међутим, тај оштро срезани закључак крије многе недоумице које израњају управо из тог нежељеног, спекулативног подручја: да ли „сви” људи опште размењујући „неистините садржаје”, и уколико има оних који одударају од ових устаљених образаца у комуникацији, логично се поставља питање математичке провенијенције: који је то незнатни „број” оних који, упркос свему, интеракцију заснивају на истини, а који представљају „изузетак који потврђује правило” – да савремени човек више не размењује симболички истините садржаје, који га, с друге стране, доводе до – „стања отуђености”?

Више је него симптоматично што Гарфинкел у наведеној књизи *Ситудије о етнометодологији* помиње један догађај (не наводећи притом извор) који му је послужио да имплицитно изложи своју методолошко-теоријску поставку по којој етнометодолози морају, у сâмом процесу истраживања, избећи сваки релативизам и произвољност, и ослањати се само на чињенице које су „објективно проверљиве”. Да цитирамо сâмог Гарфинкела: „Недавно ми је један пријатељ из Швајцарске, лекар по струци, прочитао чудну и дирљиву новинску причу о несрећи у руднику угља у Немачкој. После великог одрона, мала група рудара остала је заробљена под земљом. Знали су да ваздух у рударском окну може трајати само ограничени број сати. Испоставило се да је један рудар из групе имао ручни сат и почео да обавештава остале о времену док су сви заједно чекали спасилачку екипу. Међутим, да би одржао наду код својих другова, он им није говорио тачно време; тек на свака два сата објављивао је да је прошло сат времена. Шест дана касније, спасилачки тим

пронашао је заробљене рударе; запрепашћујућа је била чињеница да су сви преживели, осим једног – човека који је имао сат.” (Garfinkel, 1984: 288)

Гарфинкел користи овај парадигматични случај да супротном, „спекулативном” табору постави низ реторских питања: да ли је рудар преминуо због тога што је „изгубио наду јер је знао истину, за разлику од других, или је, можда, умро због урођене мождане анеуризме која је „пукла” само због спољашњих околности које су „допринеле” пуцању тог бобичастог израштаја на крвном суду мозга? Да ли је преминули рудар био „релативно здрав”, али је био на некој медикаментној терапији, коју, закопан у окну, није могао да узме, што га је и довело до смртног исхода? (Garfinkel, 1984: 288). Притом, Гарфинкел софистички луцидно проблематизује човеково крајње релативно доживљавање времена: „Пре свега морамо довести у питање основну претпоставку да је време објективно. Нама се чини да сатови који нам говоре време откуцавају сате и минуте независно од нашег утицаја, као и да се свакодневни догађаји одигравају без икаквог ритма или разлога; али, ако се посматра с другог становишта, све је то само конвенцијални третман времена који је заједнички за све. Ми смо се колективно договорили да време има нека непроменљива својства: оно се креће унапред, мери се сатовима, исто је свуда и никога не чека. Па опет, тај договор није крут, и у одређеним тренуцима време се показује као необјашњиво флексибилно.” (Garfinkel, 1984: 289)

Закључак

Као што се дâ закључити на основу гласовитог Гарфинкеловог експеримента, главни задатак етнометодологије находи се у томе да се демистификују интерактивне релације људи у обичном, свакодневном животу, из којих увида се потом извлаче закључци општијег карактера, али закључци који би били чулно проверљиви, без икаквих апстрактних конструкција које свој корелат не би имале у објективним датостима реалног света. То се најилустративније може разабрати из књиге Ирвинга Гофмана *Односи у јав-*

ности: микросџудије јавној ѿоретѿка, у којој он антиципира резултате Гарфинкеловог експеримента, додуше на једном другом примеру, тврдећи да су односи у јавном простору лишени подразумеваног значења, да су, прецизније речено, „бесмислени”. Зашто се људи разгоропаде кад се њихови саговорници не придржавају оних наизглед безначајних конвенција у колоквијалном разговору? Етнометодолози сматрају да је одговор у томе да стабилност и смисао наших свакодневних животних активности зависи од подразумевања заједничких и неизговорених културних претпоставки у вези са предметом и узроком разговора. Ако не бисмо могли да то узимамо „здроаво за готово”, смислено комуницирање било би немогуће. Свако питање или део разговора у том случају требало би пропраћати масовном применом Гарфинкелове методе „деталног испитивања саговорника”, па би сваки међусобни контакт постао једноставно немогућ. Оно што на први поглед изгледа безначајна конвенција, или договор који усвајају у говору, стога има темељни значај за саво ткиво друштвеног живота, а тиме се објашњава и зашто се кршење те конвенције тако озбиљно схвата.

У томе ваља видети и главни значај етнометодолошке школе која је успела да спекулативне постулате Огиста Конта (сматрао је да је могућно конституисати „друштвену физику”) и Емила Диркема, који је, на Контовом трагу, покушао да емпиријски докаже легитимност властитог аксиома по којем „на друштвене односе ваља гледати као на ствари”. Увиди до којих је Диркем дошао у својој, и данас актуелној књизи *Самоубиство*, очигледно су етнометодолозима послужили као темељ на којем су саградили своју позитивистички оријентисану теоријску школу мишљења. Оно што је представљало главни, непремостиви проблем оснивача „друштвене физике”, протегло се, међутим, и на родоначелнике етнометодолошког научног правца. Јер, уколико је главни Диркемов закључак из наведеног списка тај да у одређеном периоду расте број суицида у једном друштву због тога што узрок пребива у „отуђењу” људи током непосредног индустријског радног процеса, проблематичност спекулативних исказа поново се враћа у методолошки поступак, чиме се етнометодологија чини немоћном да надиђе нешто што је од

настанка сматрала главном маном европског метафизичког наслеђа (сâм појам отуђења изразито је спекулативне нарави будући да нема позитивистичког одговора на питање од чега се то модерни човек „отуђује”, с једне стране, и у каквом је онтолошки пожељном статусу био, а од кога се тако неповратно удаљио, тако да је морао прибећи аутодеструктивном акту, с друге стране).

Није познато да су етнометодолози студирали Витгенштајнов ризични филозофски покушај, али је његов утицај и више него видљив. Витгенштајн је, да подсетимо, сматрао да није језик изведен из образаца апстрактног мишљења, него је сав супстанцијални темељ мисаоних процеса организован према логичко-синтактичким законима језика, који су једини могући кодификатор смисла; према томе, и сви искази – укључујући и оне „недодирљиве” у сугестивности и наизглед самоевидентном значењу – имају само онолико неоспорне смислености колико се повинују логичкој структури језика којим су изражени. А то, наравно, важи и за алфу и омегу рациоцентризма – за „Мислим, дакле јесам”, која је, узгред буди речено, такође одбачена као „опсенарска мајсторија”. (Рајхенбах, 1964: 61). Очигледно је да су етнометодолози уложили велики напор да избегну замке „опсенарских мајсторија”, и да су у том настојању дошли до значајних научнотеоријских закључака који су померили границе човековог „сазнавања друштва”. Ипак, оно што никако нису могли избећи, јесу закључци испуњени максимално апстрактним садржајем. Можда је истинита тврдња која је изведена из експеримента уприличеног на прометној њујоршкој улици, током којег нико није желео да притекне у помоћ човеку који се стропоштао због тога што је у савременом свету људско биће „изгубило емпатију према другом бићу”, али је лако пронаћи, чак и у садашњем свету, примере неограничене људске солидарности у ситуацијама великих природних катастрофа: питање које се поставља само од себе јесте који од та два опречна примера представља поуздани индикатор који ће нас довести до објективног закључка о онтолошком аспекту наше савремености, и, у оквиру тога, о стварном значењу конвенционалних међуљудских вербалних или невербалних додира?

Тај неуралгични проблем посвемашњег етнометодолошког научавања може се превазићи синтезом тих многобројних микроексперимената у јавном простору у кохерентно саздану целину која ће нам, лишена сваког спекулативног набоја, пружити поуздану, објективну слику епохе у којој живимо, а која је, о томе нема спора, обременењена неразмрсивим противречностима. Притом, ми нипошто не искључујемо могућност да је етичка супстанца људског бића еродирала, да се човек ушанчио у егоистичне јаруге властите егзистенције, па чак ни то да је регредирао на раван у којој је изгубио потребу за емпатијом према другом бићу. Ако је Маргарид Мид с разлогом инсистирала на томе да је људска цивилизација настала оног часа (а тај „час” је открила археологија) када је човек осетио императивну потребу да помогне другом човеку тако што му је драговољно подвезао сломљену бутну кост, да ли увиди етнометодолога, по којима човек више нема емоционалну и моралну потребу да се солидарише са другим, означава крај једне цивилизације која нам је била искуствено и когнитивно блиска, питање је на које етнометодологија мора дати одговарајући одговор, и то одговор који би био саображен њиховим полазним методолошким и теоријским постулатима, једнако као и закључцима из богатог мултидисциплинарног арсенала многих друштвено-хуманистичких наука.

Литература

1. Carnap, R. (2003). *The Logical Structure of the World and Pseudoproblems in Philosophy*, Open Court Publishing Company, Illinois.
2. Диркем, Е. (1972). *О друштвеној модели пага*, Просвета, Београд.
3. Диркем, Е. (1998). *Самоубиство*, Просвета, Београд.
4. Erving, G. (1969). *The Presentation of Self in Everyday Life*, Penguin, Hardmonsworth.
5. Garfinkel, H. (1984). *Studies of Ethnomethodology*, Blackwell, Oxford.
6. Goffman, E. (1971). *Relations in Public: Microstudies of the Public Order*, Allen Lane, Лондон.
7. Goffman, E. (1974). *Frame Analysis*, Harper and Row, New York.

8. Goffman, E. (1981). *Forms of Talk*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
9. Harold, G. (1963). *Studies in Ethnomethodology*, Blackwell, Oxford.
10. Wittgenstein, L. (1960). *Tractatus logico-philosophicus*, Veselin Masleša, Сарајево.
11. Wittgenstein, L. (1980). *Филозофска исцраживања*, Нолит, Београд.
12. Попер, К. (1973). *Лоика научној оцкрића*, Нолит, Београд.
13. Рајхенбах, Х. (1964). *Раћање научне филозофије*, Нолит, Београд.
14. Рорти, Р. (1992). *Консеквенце прагматизма*, Нолит, Београд.
15. Симић, Ж. (2007). *Филозофија модерне исихе*, КПЗБ, Београд.
16. Симић, Ж. (2009). *Анцројолошка еисцемојија еихе*, Универзитет „Медитеран” Подгорица, Подгорица.
17. Хусерл, Е. (1975). *Идеја феноменолоије*, БИГЗ, Београд.
18. Хусерл, Е. (1991). *Криза евројских наука*, Дечје новине, Горњи Милановац.

Advantages and Weaknesses of Ethnomethodology in Establishing Scientific Laws: Contradictions of Garfingel's Experiment

Abstract: *In this paper, the author sheds light on the importance of ethnomethodology as a “school” of thought, but also as a set of methodological procedures that have greatly improved the scientific research of social phenomena and their changes through historical movement. The advances in empirical research made by ethnomethodology are emphasized by authors from Irving Goffman to Garfingel and his famous experiment. The text highlights the advantages of ethnomethodological procedures in relation to the speculative tradition of European social and humanistic sciences, as well as some weaknesses that the author notices, such as the excessive insistence on the “universality” of the induction principle in analysing the “holy trinity” of social sciences, followed by the nature of social relations and their changes, of the status of the citizen, and the ideological-political structure of the state under whose auspices these changes take place. The author sees the main weakness of the entire ethnomethodology in the absolutization of indicators that stand out as a reliable criterion for demystifying the true nature of symbolic interaction in a social structure. In this sense, this paper sheds additional light on the superficial effects of Garfingel's experiment, which is focused on exposing the “vanity” of everyday behavioural patterns. The author does not dispute that the process of “dehumanization” of Western civilization is also manifested in the unravelling of Saussure's linguistic triangle - the sign, the signifier, and the signified.*

The author does not dispute the scientific and methodological effectiveness of Garfingel's experiment; he rather denies the generally binding nature of the conclusions of that experiment, the significance of which lies in the fact that it helped establish the view that interpersonal relations are devoid of empathy in the epistemic period of modernity.

According to the author of this paper, Garfingel expressed one indicator from a wide empirical abundance, deliberately ignoring others that contradict it. Although he questions the universality of the results of ethnomethodological research on social phenomena, the author points out that ethnomethodology follows Durkheim's demand that “social phenomena should be viewed as things”.

Keywords: *ethnomethodology, Garfingel's experiment, social stereotypes, empathy, alienation.*

Немања САМАРЦИЋ¹
Драјан КЛИСАРИЋ
Проф. др Миливој ДОПСАЈ
Факултет спорта и физичког васпитања Универзитета у Београду

ДОИ: 10.5937/bezbednost2401023S

УДК: 796.012.1-057.36(497.11+100)

614.842.86:796.012.1(497.11+100)

Оригинални научни рад

Примљен: 3. 6. 2023. године

Ревизија: 22. 12. 2023. године

Датум прихватања: 13. 2. 2024. године

Анализа система тестирања опште и специфичне физичке припремљености ватрогасаца различитих држава света и Републике Србије

Апстракт: Циљ ове студије је да изврши компаративну анализу различитих методологија тестирања опште и специфичне физичке припремљености ватрогасаца које се примењују у различитим државама света и да на основу примене синтезе знања да теоријску основу за оптимизацију и дефинисање најадекватније модела тестирања ватрогасне службе у Србији. Адекватан ниво ватрогасних вештина и физичких способности, као и механизми стварања енергије, доприносе смањењу ризика од повреда и омогућавају ватрогасцима да се одуру укућном стресу у професији и буду ефикасни у реализовању специфичних задатака. Различите државе света имају и различиту методологију тестирања опште и специфичне физичке припремљености ватрогасаца. У овој студији, поред Србије, анализирани су актуелни системи тестирања који се примењују у САД, Канади, Великој Британији, Шпанији, Шведској и Јужној Кореји. Анализом је утврђено да постоји значајна повезаност вредности општих и специфичних тестова физичких способности

¹ Имејл: nemanjasam@gmail.com

вајрогасаца, с тим што се специфични тестови изводе у комплејној личној заштитној опреми. У складу са утврђеним резултатима може се закључити да је потребно развићи специфичне стандардизоване процедуре тестирања за употребу широм ватрогасне службе у Србији. То би, поред ефикасније процене специфичне физичке припремљености, омогућило и контролу стања ватрогасаца у Србији, што би помогло у развоју нормативног система и нове методологије потребне за ефикаснију професионализацију ватрогасне службе. Резултати ове студије указују на потребу да се тестирање сироводи два пута годишње, уз реализацију специфичних тестова у комплејној личној заштитној опреми са ватрогасном опремом. Такође, адекватне услове за тестирање потребно је омогућити и ватрогасцима у мањим ватрогасним јединицама у сразмерним условима за тестирање са опремом.

Кључне речи: *ватрогасци, тестирање, специфична способност, физичка способност.*

Увод

Посао ватрогасаца представља динамичну и високо ризичну професију. Често је повезан са високим нивоом физичког и емоционалног стреса (Kales et al., 2003). Ситуације рада у комплетној личној заштитној опреми (ЛЗО), која је тешка и до 40 kg, а у окружењу са врућим и контаминираним ваздушним честицама, доводе до веома високог физичког напора, што условљава и већу стопу енергетске потрошње него код других занимања.

Ватрогасци употребом ЛЗО обављају задатке који су, поред физичког напора, и психолошки веома захтевни и сложени (Kales et al., 2003). Широки распон метаболичких захтева зависи од спољне температуре и врсте радних задатака који се обављају. Ти задаци се често изводе до граница максималних физичких капацитета у условима опасним по лични интегритет и животну средину. Такође, ватрогасци су током свог рада потенцијално изложени веома опасним хемијским и биолошким факторима, што утиче на интринзичке факторе (адренергички одговор) и екстринзичке факторе

(нпр. тешка ЛЗО, топлота), чиме се повећавају крвни притисак, број откуцаја срца и телесна температура (Phillips et al., 2017; Sothmann et al., 1990). Метаболички захтеви за рад ватрогасаца, изражени као релативна потрошња кисеоника (VO_{2max} у $ml \cdot kg^{-1} \cdot min^{-1}$) крећу се између 16 и $55 ml \cdot kg^{-1} \cdot min^{-1}$ (Phillips et al., 2017; Sothmann et al., 1990).

Иранска Национална агенција за заштиту од пожара (*NFPA – National Fire Protection Association*) садржи један од основних постулата рада, а то је захтев да ватрогасна служба успостави и обезбеди здравствено-кондициони програм и да омогући члановима да развијају и одржавају одговарајући ниво способности за безбедно обављање своје радне функције (Mehrddad et al., 2013). Америчка Национална управа за безбедност и здравље на раду (*OSHA – Occupational Safety and Health Administration*) тврди да су компетенције у домену ватрогасних вештина и висок ниво физичке припремљености – у смислу аеробног и анаеробног капацитета, мишићне снаге и издржљивости – кључни за смањење ризика и спречавање повреда, као и за повећање способности ватрогасца да се изборе са укупним физичким стресом с којим се у својој професији суочавају. Треба имати у виду да је највећи узрок смртности међу ватрогасцима кардиоваскуларне природе (Kales et al., 2003). Такође, наглашава се проблем присутности и високог нивоа гојазности, чија вредност расте током ватрогасне каријере. То је забрињавајуће, нарочито ако се узму у обзир и све потенцијалне негативне последице гојазности по здравље ватрогасаца (Soteriades et al., 2005).

Приликом извођења симулираних сцена пожара попут ремонта плафона, пењања степеницама са великом торбом, пузања, потраге и спасавања, код ватрогасаца долази до повећања: утрошка кисеоника, броја откуцаја срца, концентрације лактата у крви, кортизола у пљувачки и алфа-амилазе (Perroni et al., 2022). Наведене вредности последица су комбинованог дејства метаболички активних мишића, замора, високог психичког притиска, топлотног стреса, дима, екстерног оптерећења, односно ношења 25 kg заштитне опреме и маске за дисање. С тим у вези, физичка припремљеност је важан фактор у раду ватрогасаца, што доказују резултати претходне студије (Michaelides et al., 2011), који су утврдили значајну повезаност између варијабли физичке припремљености (абдоминална јачина, степ тест,

склекови, лежање–сед, 1-РМ потисак са груди, скок у вис, чучањ, стисак шаке) и резултата у симулационим ватрогасним задацима (пењање степеницама, скупљање и вучење ватрогасних црева, вучење санки, вучење лутке, ношење напуњених ватрогасних црева).

Две студије (Sothmann et al., 1990; Blacker et al., 2016) утврди-ле су потребу за најмање 40 ml/kg/min утрошка кисеоника и 84–100% индивидуалне максималне срчане фреквенце физиолошког оптерећења како би ватрогасци безбедно и успешно извршили задатак гашења пожара. То такође потврђује студија Калеса и сарадника (Kales et al., 2017), у којој је утврђено да је потребно минимум 45 ml/kg/min максималног утрошка кисеоника да ватрогасци безбедно и ефикасно изврше задатак гашења пожара.

За ефикаван и ефикасан рад потребан је висок ниво мишић-не снаге и издржљивости приликом обављања акција гашења пожара и спасавања, што потврђује чињеница да приликом физичког напора у гашењу пожара долази до повећаног утрошка кисеоника у вредностима 63–97% од максималног утрошка (Williams-Bell et al., 2009). То је праћено повећаним анаеробним метаболизмом и већом концентрацијом млечне киселине (лактата) од 6,0–13,0 mmol/L, што је и метаболичко оптерећење које се дешава током физичких активности високог анаеробног интензитета (Von Heimburg et al., 2006).

Међу неколико фактора физичке припремљености, издржљивост и снага истичу се као најважније у доприносу ефикаснијег извршавања задатака у гашењу пожара. На тај начин осигурава се висока безбедност ватрогасаца и угрожених, и побољшава се извођење задатака уз смањење ризика од повреда (Lindberg et al., 2014).

Предмет ове студије јесте анализа система тестирања опште и специфичне физичке припремљености ватрогасаца различитих држава света, као и синтеза утврђених тестова за њихову процену. Циљ ове студије је да изврши компаративну анализу различитих методологија тестирања опште и специфичне физичке припремљености ватрогасаца које су примењују у различитим државама света и да на основу примене синтезе сазнања дâ теоријску основу за оптимизацију и дефинисање најадекватнијег модела тестирања ватрогасне службе у Србији.

Методe

За потребе овог рада примењена је компаративна анализа до-садашњих сазнања. Сви радови су прикупљени помоћу доступ-них електронских научних база и то: Веб оф сајенс (*Web of Science*), Скопус (*Scopus*) и Гугл сколар (*Google Scholar*). Кључне речи које су коришћене биле су: *firefighter*, *physical fitness*, *work related physical testing*, *police officers* и *emergency situation*.

Након прегледа доступне литературе извршена је селекција релевантних студија, које репрезентативно дефинишу системе те-стирања ватрогасаца у смислу њихове опште и специфичне физи-чке припремљености. Укључене су студије које су путем тестова испитивале физичку припремљеност ватрогасаца у појединим др-жавама широм света: Србији, Великој Британији, Шпанији, Швед-ској, Јужној Кореји, САД и Канади.

Синтеза актуелних општих и специфичних тестова физичке припремљености ватрогасаца различитих држава света

У Великој Британији су применом резултата добијених нау-чним путем развијени тестови за процену физичких способности нових кандидата ватрогасних и спасилачких служби, који се корис-те и за процену физичких способности запослених у служби у ве-зи са радним профилима (Blacker et al., 2016). Креирано је осам критеријумских тестова (за запослене): ватрогасни полигон тип 1 (s), ватрогасни полигон тип 2 (s), састављање опреме (s), пузање у затвореном простору у комплетној ЛЗО (s), подизање мердевина (kg), извлачење телескопских мердевина (s), вучење терета (62 kg) на телескопским (powersport) мердевинама (s) и пењање на врх мердевина (висина 13,5 m) (s). Након тога, у следећем кораку про-јектовања креирано је осам селекционих тестова (симулационих – регрутних) као модификованих верзија критеријумских тесто-ва. Селекциони тестови су креирани ради процене учинка у кри-теријумским тестовима, чиме би се испитала њихова корисност приликом пријема нових кандидата. Резултати селекционих и кри-теријумских тестова приказани су у Табели 1.

Табела 1. Резултатни дескриптивне статистике селекционих и критеријумских тестова

Назив теста	Селекциони тестови		Критеријумски тестови	
	n	Mean ± SD	n	Mean ± SD
Ватрогасни полигон тип 1 (s)	186	296,0 ± 35,0	142	596,0 ± 95,0
Ватрогасни полигон тип 2 (s)	182	20,4 ± 3,8	150	179,0 ± 23,0
Састављање опреме (s)	182	158,0 ± 40,0	154	130,0 ± 30,0
Пузање у затвореном простору (у комплетној ЛЗО) (s)	185	167,0 ± 42,0	153	167,0 ± 44,0
Подизање мердевина (kg)	23 ^a	35,5 ± 4,7	23 ^b	35,8 ± 6,5
Извлачење телескопских мердевина (s)	56	9,4 ± 3,1	NA	NA
Вучење терета (62 kg) на телескопским (<i>powersport</i>) мердевинама (s)	69	7,9 ± 2,8	NA	NA
Пењање на врх мердевина (висина 13,5 m) (s)	NA	NA	116	12,0 ± 7,50

n, број испитаника; NA, није било изводљиво

^a Обухвата испитанике који нису достигли максималну границу од 44 kg

^b Обухвата испитанике који нису достигли максималну границу од 56 kg

Селекциони тестови су се показали као јаки предиктори ($r = 0,88 - 0,94$, 95% границе слагања [LoA] 7,6–14,0%) вредности критеријумских тестова. То указује на високу очигледну и конструктивну валидност селекционих тестова и њихову практичну имплементацију приликом регрутовања нових ватрогасаца.

У студији (Lindberg et al., 2014) која је спроведена у Шведској испитивана је корелација између лабораторијских и теренских тестова аеробног капацитета са уобичајеним и физички захтевним задацима гашења пожара. Утврђене су статистички значајне ($p < 0,01$) корелације: $r = 0,72$ за тестове *сечење и јачина сџиска шаке*; $r = -0,81$ за тест *сџејенице и њоџисак њеџа раменима*; $r = 0,75$ за тестове *насилау улазак и њоџисак са џруди*; $r = -0,82$ за тестове *вучење луџке и њоџисак са џруди*; $r = -0,70$ за тестове *ношење оџреме и верџикално*

веслање њејом. Закључено је да се теренски тестови у одређеној мери могу користити уместо лабораторијских тестова, што може имати предности у виду економичнијег и практичнијег коришћења ресурса за евалуацију опште физичке припремљености ватрогасаца.

У студији (Vicente et al., 2021) која се бавила истраживањем кардиоваскуларне припремљености шпанских ватрогасаца, циљ је био да се процене кардиореспираторна припремљеност и друге мере везане за физичку припремљеност, као и да се анализирају разлике између старосних група. Утврђена је просечна максимална потрошња кисеоника (VO_{2max}) у износу од 45,7 ml/kg/min, а 60,6% ватрогасаца било је изнад минимално прихватљиве вредности, која је потребна да би се извршио ефективан специфичан ватрогасни рад. Такође, уочено је смањење VO_{2max} вредности са повећањем година ватрогасаца. Резултати студије сугеришу да у физички захтевним ватрогасним занимањима, као што су грађевински послови гашење пожара у дивљини, потенцијални запослени треба да буду процењени низом тестова који са специфичног аспекта оптерећења представљају физичке и физиолошке захтеве посла.

У студији (Rhea et al., 2004) која је спроведена у Аризони (САД), где је учествовало 20 испитаника, дефинисане су вредности стандарда преко просечних вредности одређених општих и специфичних тестова код ватрогасаца. Вредности у оствареним тестовима повезане су са кардиоваскуларном способношћу (Куперов тест), јачином (потисак са груди, чучањ и стисак шаке), мишићном издржљивошћу (веслање, потисак са груди, потисак за рамена, бицепс прегиб, чучањ, прегиб трупом-трбушњаци, стисак шаке) и анаеробном издржљивошћу (трчање 400 m). Распон вредности корелација између општих и специфичних тестова и тестова физичке припремљености креће се од $r = -0,05$ до $r = -0,82$ ($p < 0,05$).

У студији (Houck et al., 2020) која је реализована у Новом Мексикоу (САД) учествовало је 80 ватрогасаца. Испитаници су извели батерију тестова која се састојала од следећих тестова: YMCA претклон у седу, Маргарија–Каламенов тест, YMCA потисак са груди и максимална јачина/сила стиска шаке. У односу на тестирани узорак утврђени су следећи резултати просечних вредности испитиваних варијабли: $45,00 \pm 12,10$ cm у тесту YMCA пре-

тклон у седу; $1238,50 \pm 326,80$ W у Маргарија–Каламеновом тесту; $43,80 \pm 16,60$ понављања у тесту *йоџисак са људи*; $108,10 \pm 23,90$ kg у тесту *максимална јачина/сила сџиска шаке*. У тесту *УМСА љреџклон у седу*, 33,75% испитаника остварило је вредности које су веома изнад просека, а 21,25% испитаника вредности које су изнад просека. Затим, 30% испитаника остварило је просечне вредности, 11,25% испитаника вредности испод просека, а 3,75% веома испод просека. У Маргарија–Каламеновом тесту 18,75% испитаника класификовано је као одлично, 17,50% као добро, 26,25% као просечно, 25% испод просека и 8,75% као слабо. У тесту *максимална јачина/сила сџиска шаке* (комбиновано за леву и десну шаку) више од пола испитаника 51,25% класификовано је као одлично, 20% испитаника као веома добро, 13,75% као добро, 7,50% испод просека и 7,50 захтева побољшање. У тесту *йоџисак са људи* већина испитаника (67,5%) постигла је одличне резултате, 25% добре резултате, 5% изнад просека, а 2,5% унутар просека у односу на нормативе студије.

У студији (Chizewskie et al., 2021) у којој је учествовало 89 ватрогасаца утврђена је повезаност ($r =$ од $-0,008$ до $-0,599$, $p < 0,05$) између тестова физичке припремљености (трчање на 1,5 миљу, склекови, трбушњаци, потисак са груди, претклон у седу, скок у вис) и тестова специфичних ватрогасних способности ватрогасаца (ударање чекићем, провлачење кроз цевни отвор, вучење лутке, развлачење црева / брзо витло, ношење ватрогасне опреме, подизање мердевина). Због утврђене значајне повезаности између поменутих тестова препоручује се да ватрогасци развијају способности које су њима обухваћене (јачина, снага, мишићна издржљивост и кардиореспираторна способност).

У студији (Cho et al., 2022) спроведеној у Јужној Кореји доказана је валидност модификоване верзије ЦПАТ (СРАТ) тестова са прслуком тежине 22,68 kg (склек–скок, вучење црева, ношење ватрогасне опреме, бацање медицинке, обрнуто веслање, гурање санки, ходање четвороношке, вучење лутке, шатл ран) за селекцију будућих ватрогасаца (регута). Модификована верзија ЦПАТ теста на узорку од 28 ватрогасаца показала је следеће значајне корелације са функционалним показатељима, као и са показатељима физичке припремљености: $VO_2\max$ ($r = -0,45$, $p < 0,05$), опоравак лактата у

току 15 минута ($r = -0,46$, $p < 0,05$), пик снаге ($r = -0,48$, $p < 0,05$), просечна снага ($r = -0,65$, $p < 0,01$), стисак шаке ($r = -0,71$, $p < 0,01$), јачина „доњих леђа” ($r = -0,68$, $p < 0,01$), скок у даљ ($r = -0,62$, $p < 0,01$), тест *лежање-сед* (*џрбушњаџи*) ($r = -0,40$, $p < 0,05$) и тест *шајл ран* ($r = -0,52$, $p < 0,01$). Наведене способности и карактеристике физичке припремљености имају битну улогу у обављању послова ватрогасаџа и битни су за извођење модификоване батерије тестова за процену специфичне физичке способности. Сврха канадске студије (Philips et al., 2017) која је трајала девет година била је да се ретроспективно истражи утиџај телесне масе (ТМ) на резултате тестова физичке припремљености за рад кандидата за будуће ватрогасџе. Студија је реализована на узорку од 414 испитаника који су били распоређени у шест тежинских категорија у распону мањем од 70 kg до 110 kg, ($n = 69$ у свакој категорији) и на којима су процењиване специфично физичке способности. У Табели 2 приказани су резултати тестова у односу на дефинисане тежинске категорије.

Табела 2. Резултати дескриптивне статистичке специфично физичких тестова у односу на тежинске категорије (ТМ)

Назив теста	Тежинске категорије (ТМ - kg) ватрогасаџа					
	<70,00	70,00-79,90	80,00-89,90	90,00-99,90	100,00-109,90	>110,00
	Mean \pm SD					
Вучење црева (s)	18,7 \pm 4,3	17,2 \pm 2,9 ^a	15,9 \pm 2,0 ^a	15,2 \pm 2,2 ^{a,b}	14,8 \pm 1,9 ^{a,b}	15,0 \pm 1,6 ^{a,b}
Вучење санки са оптерећењем (s)	61,9 \pm 10,2	57,7 \pm 7,5 ^a	55,7 \pm 6,9 ^a	54,5 \pm 8,3 ^a	52,2 \pm 8,7 ^{a,b}	52,8 \pm 7,8 ^{a,b}
Насилан улазак (s)	9,0 \pm 3,2	7,8 \pm 2,5 ^a	7,1 \pm 1,8 ^a	7,3 \pm 2,8 ^a	6,6 \pm 2,5 ^a	6,6 \pm 2,2 ^a
Вучење лутке (s)	25,2 \pm 4,1	23,4 \pm 3,0 ^a	22,2 \pm 3,0 ^a	21,9 \pm 3,1 ^a	22,3 \pm 3,9 ^a	22,6 \pm 3,3 ^a
Пењање уз мердевине (s)	69,8 \pm 12,3	67,5 \pm 11,3	67,5 \pm 11,3	69,2 \pm 10,0	71,9 \pm 12,1	76,8 \pm 12,1 ^{a,b,c,d}

a: $p < 0,05$ у поређењу са <70,0; b: $p < 0,05$ у поређењу са 70,0–79,9; c: $p < 0,05$ у поређењу са 80,0–89,9; d: $p < 0,05$ у поређењу са 90,0–99,9

У Табели 2 види се да су испитаници са мањом телесном масом остварили боље резултате у тестовима којима се доминантно испитује издржљивост, док су испитаници са већом телесном масом имали боље резултате у тестовима који се базирају на јачини или снази као доминантној способности. У тесту *вучење црева* категорије испод 70 kg и од 70 до 79,9 kg биле су значајно спорије у поређењу са осталим категоријама ватрогасаца. За тестове *вучење санки са ојџерећењем*, *насилаан улазак* и *вучење луџке* све тежинске категорије имале су слично време извршења, осим категорије испод 70 kg, која је била значајно спорија. У тесту *иџењање уз мердевине* тежинска категорија изнад 110 kg била је значајно спорија у односу на остале тежинске категорије.

Синтеза примењених тестова и способности у анализираним државама

У Табели 3 може се видети синтетизован приказ резултата две врсте тестова за процену општих/специфичних способности у следећим државама: Велика Британија, Шведска, Шпанија, Србија, САД, Јужна Кореја и Канада (Blacker et al., 2016; Lindberg et al., 2014; Vicente et al., 2021; Vicente et al., 2021; Rhea et al., 2004; Houck et al., 2020; Chizewskie et al., 2021; Cho et al., 2022; Philips et al., 2017).

Табела 3. *Опис две врсте тестова за процену физичких способности у Великој Британији, Шведској, Шпанији, Србији, САД, Јужној Кореји и Канади*

Држава	Велика Британија	Шведска	Шпанија	Србија	САД	Јужна Кореја	Канада
Врста теста	Тестови за процену опште физичке способности						
Аеробна кондиција	/	Трчање 3000 m, Тредмил	Шатл ран тест 20 m	Куперов тест	1500 m и Куперов тест	Шатл ран тест 20 m, Шатл ран тест 400 m	/
Јачина и снага	/	Стисак шаке, Потисак са груди, Чучањ, Пропадања	Стисак шаке, Потисак са груди, Чучањ	Склекови 10 s, Трбушњаци 30 s, Згибови 10 s	Склекови, Потисак са груди и Стисак шаке.	Стисак шаке, Доња леђа, Трбушњаци, Скок у даљ из места, Сед-устајање	/
Издржљивост брзинска	/	Бицикл 6 минута, Веслање 500 m	/	/	Степ тест – Маргарита Каламенов	Склек-скок 20 п, Руско звоно 20 x 2/40 kg	Тредмил – ходање/трчање

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Врста теста	Тестови за процену специфичних физичких способности						
Спретност	Пузање, Постављање мердевина, Подизање-спуштање мердевина.	Пузање, Сечење тестером 11 kg	Пузање, Постављање мердевина, подизање-спуштање мердевина	Ватрогасни полигон 100 m	Подизање-спуштање мердевина 7,32 m, Тестера, Претрага.	Тунел/ терен горе/ доле 20 m; Повлачење црева 9 kg 20 m	Пузање, Постављање мердевина, Подизање-спуштање мердевина.
Издржљивост и снага	Ношење опреме	Степ тест, Пењање уз степеннице, Ношење опреме	Ношење опреме	Пењање на 4. спрат - степеннице	Степенице: 3 min / 60 степ, Повлачење/ вучење црева 30-15 m	20 m, медицина 8 kg/2,8 m висина, Навлачење шипка 15 п, Гурање санки 25 kg 20 m	Ношење опреме
Координација	Састављање опреме.	/	Састављање опреме	/	/	/	/
Јачина и снага	Вучење лутке	Вучење лутке, Вучење конопча. Насилни улазак	Вучење лутке	/	Чакља 3 x 27 kg, 5 x 36 kg 20 m; Вучење лутке 75 kg 20 m, Ударац чекића, Насилни улазак.	/	Вучење лутке, Вучење санки, Вучење црева. Насилни улазак

На основу анализе структуре коришћених тестова у седам анализираних земаља (Табела 3), може се закључити да је укупан број појединачних тестова за процену општих физичких способности – 24. У оквиру њих, шест тестова процењује аеробну кондицију ватрогасаца, 12 јачину и снагу, а шест издржљивост и брзину. Затим, укупан број појединачних тестова за процену специфичних способности износи 14. Унутар њих, три теста процењују кондицију ватрогасаца, четири спретност, а седам издржљивост и снагу. Такође, укупан број појединачних тестова за процену специфичних физичких способности износи 29. У оквиру њих, два теста процењују координацију, осам јачину и снагу, десет спретност, а девет издржљивост и снагу.

У неким државама примењују се исти тестови (Табела 3). У Шпанији и Јужној Кореји за процену општих физичких способности (кондиције) примењује се *шајил ран 20 m*, док се у Србији и САД примењује Куперов тест. Затим, у Шпанији, САД и Јужној Кореји за процену општих физичких способности (јачине и снаге) при-

мењују се тестови *сџисак шаке* и *џоџисак са ѓруди*. Тест *џѓрбушњаџи* примењује се у Србији и Јужној Кореји. За процену издржљивости и брзине не примењују се исти тестови.

Када је реч о тестовима за процену специфичних физичких способности, очигледно је да не постоји хомогеност њихове употребе између различитих држава, већ се у свакој анализираној земљи развила различита методологија тестирања ватрогасаца. То показује да је та област још увек недовољно развијена, односно да на теоријско-методолошком нивоу још увек није успостављен професионални консензус у виду унификације тестирања датих специфичних способности ватрогасаца.

У оквиру тестова за процену специфичних физичких способности само Велика Британија и Шпанија за процену координације спроводе тестове састављања опреме. Најучесталији је тест *вучење луџке* за процену специфичне јачине и снаге, који се примењује у четири државе: Великој Британији, Шведској, Шпанији и Канади. Следећи најзаступљенији тест је *насилни улазак*, који се примењује у Шпанији, САД и Канади. Тест *џузање*, који се користи за процену специфичне спретности, примењује се у Великој Британији, Шпанији и Канади. Међутим, мора се нагласити да је најучесталији тест *џодизање–сџушџање мердевина*, који се примењује у Великој Британији, Шпанији, САД и Канади. Тест *ношење оѓреме*, који се користи за процену специфичне издржљивости, примењује се у Великој Британији, Шпанији и Канади.

Закључак

На основу сагледавања батерија тестова за процену опште и специфичне физичке припремљености утврђено је да постоји значајна повезаност вредности општих и специфичних тестова физичких способности ватрогасаца, с тим што се специфични тестови изводе у комплетној личној заштитној опреми. Кључне опште физичке способности за ефикасно обављање ватрогасног посла јесу издржљивост, јачина и снага, док су специфичне: спретност, брзина и издржљивост.

Програми обучавања и тестирања (провере општих и специфичних физичких способности) обухватају широк спектар моторичких задатака и вежби који су круцијални за саму струку, јер су најсличнији ситуационим условима на терену, што аутоматски омогућава сваком будућем запосленом (регруту) лакшу и бржу адаптацију на специфичне задатке/захтеве које носи ватрогасно занимање.

На основу свега наведеног, препоручује се да програми обуке буду редовни и усмерени, како би се ватрогасцима помогло у постизању оптималног нивоа опште и специфичне физичке припремљености. Препоручује се да се ватрогасци Републике Србије тестирају у комплетној ЛЗО, као и да се спроводе следећи тестови: стисак шаке, потисак са груди, чучањ, трбушњаци, претрага, ношење ватрогасне опреме, ватрогасни полигон, вучење лутке, модификовани степ тест и бип тест, како би се обезбедила адекватна специфична физичка припремљеност и адаптираност на реалне услове рада.

Што се тиче система тестирања, методолошки посматрано, најбоље је да се она спроводе два пута годишње, јер се тако најефикасније прати ниво физичке припремљености ватрогасца. Наглашавамо да је потребно омогућити адекватне услове и ватрогасцима у мањим ватрогасним јединицама.

За ватрогасце који раде у великим ватрогасним јединицама у градовима, као и за оне који су највише ангажовани на шумским теренима, односно у тимовима за поплаве и рушевине, потребно је развити додатне тестове у складу са специфичностима њиховог рада, јер они морају бити на специјализованом нивоу физичке припремљености. Један од проблема, нажалост, јесте то што многе ватрогасне службе немају довољно стручног особља посвећеног надгледању и контролисању (тестирању) општих и специфичних физичких способности.

Паралелно са развојем методологије тестирања ватрогасаца, морају се и формирати образовно-стручни тимови експерата који би обављали и развијали специфичну физичку обуку, и контролисали је у смислу редовног вежбања. Поред најсавременије опреме и возила, ватрогасац је главни ресурс за рад и покретач свега неопходног за успешно завршену интервенцију

Литература

1. Blacker, S. D., Rayson, M. P., Wilkinson, D. M., Carter, J. M., Nevill, A. M., Richmond, V. L. (2016). Physical employment standards for UK fire and rescue service personnel. *Occupational medicine*, 66(1), 38-45.
2. Chizewski, A., Box, A., Kesler, R., Petruzzello, S. J. (2021). Fitness fights fires: exploring the relationship between physical fitness and firefighter ability. *International journal of environmental research and public health*, 18(22), 11733.
3. Cho, E. H., Nam, J. H., Shin, S. A., Lee, J. B. (2022). A Study on the Preliminary Validity Analysis of Korean Firefighter Job-Related Physical Fitness Test. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(5), 2587.
4. Coulson, M., Archer, D. (2011). Practical fitness testing: Analysis in exercise and sport. *Bloomsbury Publishing*.
5. Houck, J. M., Mermier, C. M., Beltz, N. M., Johnson, K. E., VanDusseldorp, T. A., Escobar, K. A., Gibson, A. L. (2020). Physical fitness evaluation of career urban and wildland firefighters. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 62(7), e302-e307.
6. Kales, S. N., Soteriades, E. S., Christophi, C. A., Christiani, D. C. (2007). Emergency duties and deaths from heart disease among firefighters in the United States. *New England Journal of Medicine*, 356(12), 1207-1215.
7. Kales, S. N., Soteriades, E. S., Christoudias, S. G., Christiani, D. C. (2003). Firefighters and on-duty deaths from coronary heart disease: a case control study. *Environmental Health*, 2(1), 1-13.
8. Korean Firefighter Statistics, Korea National Fire Agency. 2018, https://www.nfa.go.kr/nfa/releaseinformation/statisticalinformation/main/?boardId=bbs_000000000000019&mode=view&cntId=16&category=&pageIdx=2&searchCondition=all&searchKeyword=.
9. Lindberg, A. S. (2014). *Firefighters' physical work capacity* (Doctoral dissertation, Umeå Universitet).
10. Lindberg, A. S., Oksa, J., Malm, C. (2014). Laboratory or field tests for evaluating firefighters' work capacity?. *PloS one*, 9(3), e91215.

11. Mehrdad, R., Movasatian, F., Momenzadeh, A. S. (2013). Fitness for work evaluation of firefighters in Tehran. *Acta Medica Iranica*, 265-269.
12. Michaelides, M. A., Parpa, K. M., Henry, L. J., Thompson, G. B., Brown, B. S. (2011). Assessment of physical fitness aspects and their relationship to firefighters' job abilities. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 25(4), 956-965.
13. Noh, K., Lee, K., Jamrasi, P., Zhang, Y., Park, S., Seo, D., Park, J-J., Lee, H., Kang, H., Lee, C. G., Ahn, Y-S Song, W. (2020). Physical fitness levels of South Korean national male and female firefighters. *Journal of Exercise Science & Fitness*, 18(3), 109-114.
14. Payne, W., Harvey, J. (2010). A framework for the design and development of physical employment tests and standards. *Ergonomics*, 53(7), 858-871.
15. Peace, K. E. (1991). Tukey J: Exploratory Data Analysis. Addison-Wesley, Reading, MA, 1977. *Journal of Biopharmaceutical Statistics*, 1(1), 133-138.
16. Perroni, F., Cortis, C., Minganti, C., Cignitti, L., Capranica, L. (2013). Maximal oxygen uptake of Italian firefighters: laboratory vs. field evaluations. *Sport Sciences for Health*, 9(2), 31-35.
17. Perroni, F., Guidetti, L., Cignitti, L., Baldari, C. (2014). Psychophysiological responses of firefighters to emergencies: a review. *The Open Sports Sciences Journal*, 7(Suppl-1, M3), 8-15.
18. Phillips, D. B., Scarlett, M. P., Petersen, S. R. (2017). The influence of body mass on physical fitness test performance in male firefighter applicants. *Journal of occupational and environmental medicine*, 59(11), 1101-1108.
19. Poplin, G. S., Roe, D. J., Peate, W., Harris, R. B., Burgess, J. L. (2014). The association of aerobic fitness with injuries in the fire service. *American journal of epidemiology*, 179(2), 149-155.
20. Ramsbottom, R., Brewer, J., Williams, C. (1988). A progressive shuttle run test to estimate maximal oxygen uptake. *British journal of sports medicine*, 22(4), 141-144.
21. Rayson, M. P., Wilkinson, D. M., Nevill, A. M., Carter, J. M. (2009). National Firefighter Selection Process: A Development and Validation of National Firefighter Selection Tests: *Physical Tests*. Optimal Performance.

22. Rhea, MR, Alvar, BA, and Gray, R. (2004). Physical fitness and job performance of firefighters. *Journal of Strength Cond Res* 18: 348-352.
23. Soteriades, E. S., Hauser, R., Kawachi, I., Liarokapis, D., Christiani, D. C., Kales, S. N. (2005). Obesity and cardiovascular disease risk factors in firefighters: a prospective cohort study. *Obesity Research*, 13(10), 1756-1763.
24. Sothmann, M. S., Saupe, K. W., Jasenof, D., Blaney, J., Fuhrman, S. D., Woulfe, T., Raven, P. B., Pawelczyk, J. P., Dotson, C. O., Landy, F. J., Smith, J. J., Davis, P. O. (1990). Advancing age and the cardiorespiratory stress of fire suppression: determining a minimum standard for aerobic fitness. *Human performance*, 3(4), 217-236.
25. Vicente, M. M., Herrero, D. C., Prieto, J. P. (2021). Cardiorespiratory Fitness in Spanish Firefighters: Age Differences and Associations Between Fitness-Related Parameters. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 63(6), e318-e322.
26. Von Heimburg, E. D., Rasmussen, A. K. R., Medbø, J. I. (2006). Physiological responses of firefighters and performance predictors during a simulated rescue of hospital patients. *Ergonomics*, 49(2), 111-126.
27. Williams-Bell, F. M., Villar, R., Sharratt, M. T., Hughson, R. L. (2009). Physiological demands of the firefighter Candidate Physical Ability Test. *Medicine and science in sports and exercise*, 41(3), 653-662.

Analysis of the Testing System of Overall and Specific Physical Preparedness of Firefighters in Serbia and Abroad

Abstract: *The aim of this study is to carry out a comparative analysis of different methodologies for testing the basic and specific physical preparation of firefighters that are applied in different countries of the world and, based on the application of the synthesis of knowledge, to provide a theoretical basis for the optimization and definition of the most adequate model of testing the fire service in the Republic of Serbia. Adequate levels of firefighting skills, physical abilities and energetic mechanisms of energy generation, contribute to reducing the risk of injuries and enable firefighters to resist the overall stress in the profession and to be efficient in specific task realization. Different countries worldwide have different methodologies for testing basic and specific physical preparedness of firefighters. Current testing systems implemented in the USA, Canada, Great Britain, Spain, Sweden and South Korea were analyzed. The analysis found that there is a significant correlation between the values of the basic and specific tests of the physical abilities of firefighters, with the fact that the specific tests are performed in complete personal protection. Based on the synthesis of applied tests and abilities in the analyzed countries, it was established that 24 tests are used to assess basic physical abilities, 14 for specific abilities and 29 for specific physical abilities. In accordance with the established results, it can be concluded that it is necessary to develop specific standardized test procedures for use throughout the fire service in Serbia. In addition to a more efficient assessment of specific physical preparedness, this would also enable control of the state of our firefighters through a more valid comparison of results, which would help in the development of normative data and new methodology needed for more efficient professionalization of the fire service. Established results imply that testing should be conducted biannually with the implementation of specific tests in complete personal protective equipment (PPE) with firefighting equipment. Also, it is necessary to enable adequate testing conditions for firefighters in smaller firefighting units in corresponding testing conditions with equipment.*

Keywords: *firefighters, testing, specific ability, physical ability.*

Марџа ТОМИЋ, научни сарадник
Проф. др Данијела СПАСИЋ
Проф. др Јелена РАДОВИЋ-СТОЈАНОВИЋ
Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost2401041T

УДК: 343.973:343.811-055.2(497.11 Пожаревац)“2020/2021“

Оригинални научни рад

Примљен: 22. 5. 2023. године

Ревизија: 13. 10. 2023. године

Датум прихватања: 13. 2. 2024. године

Социјално-демографске карактеристике затвореница у Казнено-поправном заводу Пожаревац

Апстракт: Циљ рада је да прикаже резултате истраживања о социјално-демографским карактеристикама затвореница у КПЗ Пожаревац. У тексту су представљене одређене економске теорије криминала, с обзиром да постоји много теоријских концепција који се баве односом сиромаштва и криминала. Ауторке полазе од претпоставки економских теорија криминала, па у том смислу може бити значајна релација између лоших социјално-економских услова, ниског социјално-економског статуса и вршења кривичних дела, посебно у домену имовинског криминалитета. Путем истраживања, на основу података прикуљених уишником на узорку од 81 затворенице из КПЗ, закључили смо да њихов низак социјално-економски положај може бити повезан са извршењем кривичних дела која су претежно економске природе. Желеле смо и да проширимо постојећа сазнања о социјално-економском положају затвореница у Републици Србији, а подаци у овом раду показали су да ишшанице припадају популацији која је на ивици сиромаштва.

Кључне речи: затворенице, сиромаштво, низак социоекономски статус, Србија.

Увод

Анализирајући карактеристике и обим женског криминала у савременим друштвима, видимо да је учешће жена у укупном криминалу неколико пута ниже од учешћа мушкараца и да жене чине мање злочина од мушкараца. Међутим, однос женског и мушког криминала није константан, већ се разликује у зависности од земље, времена и врсте криминалног понашања.

Злочин жена у европским земљама и Сједињеним Америчким Државама углавном се креће од 5% до 25% укупног криминала (Liddell, Martinovic, 2013). Учешће жена у укупном криминалу у Србији је такође увек било далеко испод учешћа мушкараца. У периоду 2006–2015. године учешће жена у укупном броју осуђених лица остало је стабилно и кретало се између 9,1% (2008) и 10,1% (2010). Структуру женског криминала у готово свим земљама карактерише повећано учешће жена у лакшим кривичним делима, која се врше без или уз мало насиља, и за која нису потребне велика вештина и храброст. Највећи број злочина које су починиле жене везан је за испуњавање њихових традиционалних родних улога домаћице и мајке. Економски и социјални положај жене у друштву и процес родне социјализације јесу фактори који најзначајније утичу на женски криминал. Место које жена има у друштву и њена родна социјализација утичу на обим и структуру женског криминала. За жене уопште, најкарактеристичнија су кривична дела која имају економску димензију, укључујући и мање врсте професионалног криминала. Ова кривична дела чешће чине жене ради обезбеђења основних средстава за живот, а ређе ради богаћења и из користољубља (Николић-Ристановић, Константиновић-Вилић, 2018: 233).

Злочини против имовине и даље играју значајну улогу у женском криминалу у Србији. Иако међу женским имовинским деликтима доминирају крађа и тешка крађа, жене се почињу појављивати и као извршиоци неких имовинских деликата са елементом насиља, попут разбојништва, које су у нашим условима некада готово искључиво чинили мушкарци.

Студије и приступ

Економска теорија криминалитета традиционално карактерише криминалну активност као избор који произилази из ниског ризика да се буде откривен, ухваћен. Ово гледиште види ниске приходе појединца као један од основних подстицаја за криминално дело, и сходно томе, криминал ће бити већи у заједницама са већом неједнакошћу у приходима. Непоштовање друштвених вредности и норми, недостатак друштвене подршке, неповерење и ниска кохезија заједнице јесу механизми који сугеришу везу између неједнакости прихода и криминала. Постоје бројне студије које указују на везу између неједнакости прихода и криминала и сматрају да је однос између ових елемената потпуно валидан. Ши и Пу (Hsieh, Pugh, 1993) су спровели метаанализу 34 студије међу земљама о односу између неједнакости прихода и насилног криминала, и закључили да су стопе криминала веће у друштвима са већом неједнакошћу. Блау и Блау (Blau, Blau, 1982) су утврдили да је економска неједнакост повезана са насилним злочинима у Сједињеним Државама, док је Кели (Kelly, 2000) закључила да су пљачке, напади и укупан криминал под утицајем неједнакости прихода. Кук и др. (Cook et al 2013) су утврдили да су приходи на врху подстицаја за криминал. У њиховој метастудији је утврђено да у САД постоји позитивна веза између убистава и неједнакости прихода. Као што сугеришу горе цитиране студије, теоријски аргументи и емпиријски докази у великој мери подржавају везу између неједнакости прихода и криминала.

Утицај економских фактора на криминал може да буде непосредан или посредан. Претпоставља се да лош материјални статус и други облици економске депривације и друштвене маргинализације делују непосредно, будући да су у значајној позитивној вези са незапосленост, препуштањем уличној интеграцији и сл. Сиромаштво, незапосленост и отуђеност смањују солидарност и заједништво и негативно утичу на вредносни систем. Резултат свега наведеног огледа се у повећању стопе криминала и укупног нивоа насиља у друштву (Југовић, 2008).

Теоријске претпоставке и запажања да су сиромаштво и низак друштвени и економски статус важни узроци криминала верификоване су кроз велики број емпиријских студија спроведених у европским земљама и Америци у последње три деценије (Драса, Machin, 2015). Истраживања су се кретала у неколико праваца, а најважније истраживачке области, како су их резимирали Драка и Машин (2015), биле су: однос криминала и тржишта рада, проучавање последица незапослености на криминал, утицај ниске зараде на улазак у криминал, ниско образовање и криминал. Резултати емпиријских истраживања потврдили су везу између незапослености, сиромаштва и криминала. „У друштву са значајном неједнакошћу у приходима, јаз између прихода ће бити велики и стога ће дати подстицај људима на дну расподеле прихода да почине злочин. Бити на доњем крају дистрибуције дохотка мора се сматрати озбиљнијим разлогом него бити привремено незапослен.” (Nilsson, 2004: 3).

Нека емпиријска истраживања посвећена су потврђивању везе између демографских карактеристика становништва, економског и социјалног положаја у друштву и криминала. Опште демографске карактеристике становништва утичу на криминално понашање. Демографске карактеристике као што су старост, пол и раса су међу најмоћнијим индивидуалним факторима ризика од криминала. (Warr, 1998)

Низак социјално-економски статус огледа се у лошем образовном профилу, ниским примањима и животу често на ивици сиромаштва. Преступници имају лошије образовање, вишу стопу незапослености од остатка становништва, нижи приход и вишу стопу сиромаштва (Rosenfeld, Messner, 2013). Све ово чак у већој мери важи за оне који су починили имовинска кривична дела и кривична дела са елементима насиља, а посебно за затворску популацију (Радовић-Стојановић, Томић, 2019). Без обзира на различита мишљења о овом питању, чињеница је да је сиромаштво један од генератора криминалног понашања, посебно имовинских кривичних дела. Сиромаштво репродукује и друге криминогене услове, јер неповољан друштвени и материјални статус негативно утиче на стабилност породице. Важан економски фактор када је реч о сиромаштву је незапосленост.

Лидел и Мартиновић (2013) у студији *Womens Offending*, како наводе Чесни-Линд и Паско (Chesney-Lind, Pasko 2004: 95) кажу да је женски криминал „дубоко узрокован местом жене” у друштву. Став је да су жене које чине криминална дела маргинализоване и сиромашне, јер су имале мало могућности за формално образовање и/или развој радних вештина (Ropes Berry et al., 2018). Аустралијска статистика (Liddell, Martinovic, 2013) то потврђује. У 2008. години 75% жена у затвору примало је социјалну помоћ. Њихов следећи најчешћи извор прихода били су породица и пријатељи (29%). Само 13% је имало пуно радно време. Насупрот томе, 51% мушкараца је примало социјалну помоћ, 38% је радило пуно радно време, а 39% добијало новац од породице и пријатеља. Жене се такође суочавају са посебним потребама у области мајчинства, често као примарни старатељи за своју децу. Постоји општи консензус истраживача (види у Liddell, Martinovic: Convery, 2009; Sheehan, et.al., 2007) да су потребе жена у систему кривичног правосуђа различите, веће и сложеније од потреба мушкараца (Liddell, Martinovic, 2013).

У последњих неколико деценија, криминолози и социолози су уложили веће напоре у разумевање везе између жена и криминала. Користећи инструменталне разлике у приступу истраживању криминала, дошли су до закључка да жене чине релативно низак проценат учесника у злочину, као и до релативно ниске стопе процесуирања (Lacey, 2018). Такође, истраживања женске популације међу осуђеницама показала су да жене чине око 10% укупне затворске популације. Сматрамо да је чињеница да су жене углавном мањина у затворској популацији смањила интересовање истраживача (Lacey, 2018). Ту је и чињеница да је већи проценат женских него мушких преступника који су примарни старатељи мале деце (Dahlberg, Gustavsson, 2008).

У краком прегледу теорија које се односе на Србију издвојићемо Југовића, Бркића и Патић (2008), који посматрају друштвене неједнакости и сиромаштво као узроке криминала, док Радовић-Стојановић и Томић (2016) истичу да су привредни систем и развојни процеси у привреди у транзицији у великој економској кризи, да одражавају економске услове живота и рада становниш-

тва и утичу на криминал. Ђукићево (2017) истраживање указује на чињеницу да су имовинска кривична дела у директној сразмери са незапосленошћу (Ђукић, 2017).

Социоекономске карактеристике извршилаца кривичних дела истраживали су Вукосављевић, Дражић и Тењовић (2014). Њихово истраживање се, међутим, односило на осуђене за кривична дела крађе и разбојништва само једног КПЗ (КПЗ Пожаревац, Забела) и није обухватило већи број испитаника / целокупно становништво. Једину свеобухватну статистичку базу о кривичним делима и карактеристикама извршилаца кривичних дела у Републици Србији има Републички завод за статистику, са подацима о извршиоцима кривичних дела у Републици Србији. На основу ових података урађена је студија о утицају демографских и економских фактора на учиниоце кривичних дела у Републици Србији у 2019. години (Радовић-Стојановић, Томић, 2019).

У литератури се разматрају следећа објашњења нижег криминалитета жена у односу на мушкарце (Јадрешин, Мустапић, 2014): (1) жене чине неупоредиво мање злочина од мушкараца, (2) женски злочини изгледају мање опасни од злочина мушкараца; у структури женског криминалитета доминирају имовинска кривична дела, док је физичко насиље ограничено углавном на породичне или интимне односе, (3) кривичне санкције боље делују на жене него на мушкарце, (4) кривична дела жена су мање сензационална од кривичних дела мушкараца, па су мање интересантна за лаичку јавност и стручне кругове, са изузетком проституције.

Имамо студије о српским затворима за жене које су спровели многи истраживачи: Константиновић-Вилић и сар., 2013; Николић-Ристановић, 2000; Игњатовић и Љубичић, 2011; Кнежић, 2017; Мршевић, 2016; Стевановић, 1998; Шпадијер-Џинић и сар., 2009, који су се бавили проблемима жена у затвору, али нису анализирали њихов социјално-економски статус (видети у: Савић, Кнежић, 2019).

Наше истраживање је резултат све већег интересовања за утицај економских фактора на настанак криминала и продора економске теорије у истраживање криминала.

Метод

За потребе нашег истраживања издвојили смо податке о учешћу женске популације у укупној популацији осуђених за кривична дела у Републици Србији у 2020. години: од укупног броја осуђених пунолетних лица, око 10% су жене (Републички завод за статистику, 2021). Такође, постоје подаци о учешћу женске популације у укупном броју осуђених за кривична дела у Републици Србији за 2020. годину: од укупно 25.487 осуђених за кривична дела, број жена је 2.750 (Републички завод за статистику, 2021).

Претпоставка истраживања била је да жене које су осуђене на затворску казну и које издржавају казну у КПЗ Пожаревац по својим социоекономским карактеристикама припадају групи која је релативно сиромашна или је испод границе сиромаштва. У овом тексту анализирали смо социодемографске показатеље статуса жена из КПЗ Пожаревац, како бисмо утврдили да ли жене у узорку припадају популацији у ризику од сиромаштва, односно да ли је основна хипотеза истраживања тачна.

Увид у социоекономске карактеристике жена у КПЗ Пожаревац покушали смо да стекнемо кроз две врсте показатеља: (1) основне социодемографске и (2) економске.

Основни социодемографски показатељи били су године старости, брачни статус и место становања. Индикатор образовања био је ниво образовања.

Економски (материјални стандард) показатељи су запосленост, место становања, власништво над местом становања, број деце, висина укупних месечних примања домаћинства и социјалне накнаде.

Варијабле у овом истраживању су квалитативне и квантитативне:

- радни однос,
- место становања,
- власништво над стамбеним простором,
- број деце,

- износ укупног месечног прихода,
- социјална давања,
- старосна доб,
- брачно стање,
- степен образовања.

Подаци су прикупљени коришћењем стандардизованог анкетног упитника састављеног од три батерије питања са унапред понуђеним одговорима. Питања су била укратко формулисана и односила су се на конкретне показатеље социјалног и економског статуса испитаница.

Упитник је систематизован на основу унапред формулисаних индикатора који су се односили на: (1) основне демографске податке жена из узорка, (2) извршена кривична дела и услове живота у затвору и (3) свакодневни живот у затвору. Од испитаника се тражило да буду отворени и искрени приликом попуњавања упитника, како би подаци били објективни и ближи стварном стању.

Подаци су анализирани дескриптивном статистиком коришћењем СПСС 20.0 и хи-квадрат теста за анализу корелације неких варијабли.

Истраживање је реализовано у периоду од маја до новембра 2021. године. Објективно ограничење представљала је епидемија ковида 19, због чега је дизајн истраживања промењен у анкетни, у односу на првобитни који је предвиђао вођење дубинских интервјуа са осуђеницима.

У тексту који следи анализирали смо податке добијене путем упитника на узорку затвореница у КПЗ Пожаревац (укупно 81), осуђених за најтежа кривична дела попут убиства, наношења тешких телесних повреда, разбојништва, крађе и тешке крађе.

Све испитанице су анонимно попуниле упитник. Упитник је попуњен уз помоћ затворске асистенткиње која ради са затвореницима. Пошто је анкета обухватила затворски објект, било нам је потребно посебно одобрење за попуњавање упитника. Упитници су послати у затвор и подељени затвореницама. Попуњавање упитника трајало је неколико месеци, а испитанице су биле подељене у неколико група.

Резултати

У отвореном, полузатвореном и затвореном блоку у женском затвору смештено је око 300 жена. У зависности од кривичних дела за која су осуђене, у једном смештајном блоку имале су право на изласке викендом или на посете, а у другом су биле потпуно лишене излазака и посета.

Жене смештене у пожаревачком затвору имају могућност да се додатно образују, а скоро све су обухваћене свакодневним радним активностима. Оне који бораве у отвореним и полуотвореним блоковима имају могућност изласка викендом, а дозвољене су и посете у затвору.

Испитанице које су чиниле узорак (њих 81) осуђене су за најтежа кривична дела и смештене у затвореном блоку. Овај блок је изабран зато што су затворенице у њему биле заинтересоване да учествују у анкети, и било их је лакше анкетирати из техничких разлога, јер нису имале дозвољен излаз из установе, па су увек биле на броју. Структура испитаница из узорка по извршеним кривичним делима приказана је у табели 1.

Табела 1. Структура испитаница према извршеним кривичним делима

Убиство	9
Наношење тешких телесних повреда	1
Угрожавање безбедности	1
Посредовање у проституцији	1
Насиље у породици	1
Разбојништво	14
Крађа	11
Тешка крађа	23
Превара	4
Продаја дроге	13
Изазивање опште опасности	1
Кријумчарење људи	1
Непријављивање кривичног дела	1

Видимо да је 65 кривичних дела (више од 80%) у којима се стиче новчана добит. Дакле, највише кривичних дела односи се на материјалну корист.

Како су навеле Николић-Ристановић и Константиновић-Вилић (2018), код жена уопште у структури криминала доминира имовински криминал, кривична дела која имају економску димензију, са циљем обезбеђивања средстава за живот. Основне демографске карактеристике испитаница приказане су у следећој табели.

Табела 2. Демографски показатељи испитаника, старости, место становања, степен образовања, брачно стање, број и старости деце

Испитанице	Број	%
Старост		
до 30 година	18	22,2
од 31 до 40 година	29	35,8
од 41 до 50 година	22	27,2
преко 50 година	12	14,8
Место становања		
Село	21	26
Град	51	63
Приградско насеље	9	11
Степен образовања		
Средње образовање	31	38,3
Основна школа	24	29,6
Више образовање	11	13,6
Без образовања	9	11,1
Занат	6	7,4
Брачно стање		
Неудата	23	28,4
Разведена	22	27,2
Ванбрачна заједница	19	23,5
Удата	10	12,3
Удовица	7	8,6
Број деце		
1	25	35
2	29	39
3	14	19
4	5	7
Старост деце		
Малолетно	44	54,3
Одрасло	28	34,6
И једно и друго	9	11,1
Укупно	81	100%

Осуђенице у узорку су углавном млађе жене, из старосне категорије од 30 до 40 година. Највећи број испитаница је у периоду у којем се одвија секундарна социјализација, а како ћемо даље из података видети, вероватно су тада започеле криминалну каријеру. Меснер и Розенфилд (Messner, Rosenfeld 2007) су закључили да званични подаци указују на чињеницу да су млади и жене као социјално угрожене групе у већем ризику да постану починиоци злочина.

Образовни профил жена у узорку је неповољан, 57% је у групи без образовања или са основним и занатским образовањем. Значајне разлике међу женама у образовању јављају се у зависности од узраста (Табела 3), са тенденцијом да су млађе жене генерално боље образоване – међу њима су више заступљене жене са средњим образовањем, а мање жене са завршеном основном школом. Жене без школе појављују се само у најстаријој старосној групи. Ниско образовање жена у узорку је негативан показатељ њиховог социјалног статуса. Драка и Машин (Draca, Machin, 2015) сумирали су налазе који повезују ниско образовање и криминал којим се прибавља материјална добит, што можемо уочити у нашем узорку.

Табела 3. Спйеиен образовања и узраси

Старост	Степен образовања					Укупно
	Основна школа	Занат	Средње образовање	Више образовање	Без образовања	
до 30	6	1	1	0	2	10
%	8,3	1,4	1,4	0,0	2,8	13,9
31-40	6	3	13	5	2	29
%	8,3	4,2	18,1	6,9	2,8	40,3
41-50	6	2	11	2	0	21
%	8,3	2,7	15,2	2,8	0,0	29,0
Преко 50	2	0	3	4	3	12
%	2,9	0,0	4,2	5,6	4,1	16,8
Укупно	20	6	28	11	7	72
%	27,8	8,3	38,9	15,3	9,7	100,0

Све испитанице су до доласка у установу биле повремено радно активне. У половини случајева радиле су на пословима за које

су били довољни основна школа или занат, што указује на слабо плаћена занимања. Остале испитанице су радиле на радним местима са средњом стручном спремом, што у нашим условима значи да су ти послови били исподпросечно плаћени. Овај показатељ социјалног статуса указује на нижи ниво на лествици, и као што је Нилсон (Nilsson 2004) утврдио, они који су приморани да раде слабо плаћене послове и који су због тога у лошијем економском статусу и окружењу, имају тенденцију да у таквим приликама почине криминал од којег имају материјалну корист. Губитак посла након затварања, испитанице су доживеле као значајно погоршање социјалног и материјалног статуса.

Табела 4. Прејлед сѝрукѝуре узорка њо радним местѝима

Радно место		%
са основном школом	27	34,3
Занат	17	20
са средњом школом	30	37,1
са вишом или високом дипломом	7	8,6

Од укупног броја испитаница, 44,9% је пре доласка у установу користило социјалну помоћ, и то у два облика, кроз дечије додатке и кроз друга социјална давања. Међутим, како су социјална давања и дечји додаци у Србији испод границе нормалног материјалног стандарда, приходи остварени на овај начин нису доприносили њиховим укупним примањима, нити су били довољни да им обезбеде пристојан живот пре доласка у установу. Према подацима за Србију (Министарство за рад, борачка и социјална питања), дечији додаток је између 3.000 и 5.500 динара по детету (<https://www.beograd.rs/lat/zivot-u-beogradu/3903-decji-dodatak/>), и то ако су испуњени сви услови за његово остваривање. То је још један показатељ друштвеног и материјалног положаја испитаница који у негативном контексту показује њихово место на друштвеној лествици.

Табела 5 показује да постоји статистички значајна корелација између социјалне помоћи и степена образовања испитаника

$\chi^2 (1, N = 78) = 3,939, p = 0,047$. Добијени налази указују да је међу испитаницама са нижим степеном образовања (основна школа, занат, без образовања) више прималаца социјалне помоћи у виду дечјег додатка и других социјалних давања у односу на испитанице са високим образовањем (средња школа, више образовање). Израчуната вредност Крамеровог $B = 0,251$ говори нам да постоји умерено јака веза између варијабли.

Табела 5. *Степен образовања и коришћење социјалне помоћи*

Коришћење социјалне помоћи	Степен образовања					Укупно
	Основна школа	Занат	Средње образовање	Више образовање	Без образовања	
дечији додаток	2	2	6	0	2	12
%	2,6	2,6	7,7	0,0	2,6	15,4
друга социјална давања	8	0	4	1	2	15
%	10,3	0,0	5,1	1,3	2,5	19,2
без социјалне помоћи	9	4	19	9	2	43
%	11,5	5,1	24,4	11,5	2,6	55,1
дечји додаток и друга социјална давања	2	0	2	1	3	8
%	2,6	0,0	2,5	1,3	3,8	10,3
Укупно	21	6	31	11	9	78
%	27,0	7,7	39,7	14,1	11,5	100,0

Како су примаоци социјалне помоћи генерално социјално најугроженија категорија становништва, затворенице су, осим што су физички и материјално одвојене од своје деце, и на овај начин у веома тешком положају. Социјална примања која добија већина наших испитаница указују на лош материјални стандард живота, што се поклапа са закључком Радовић-Стојановић и Томић (2019) и Ђукић (2017) да економски услови живота снажно утичу на криминал.

Табела 6. *Прејлед структуре узорка према коришћењу социјалне помоћи*

Коришћење социјалне помоћи	%	
дечији додаток	14	17,2
друга социјална давања	16	19,8
без социјалне помоћи	43	53,1
дечји додаток и друга социјална давања	8	9,9

Видимо да је већина жена у узорку живела у граду или приградском насељу, што им је омогућило да лакше изврше кривично дело. Већина злочина се дешава у урбаним срединама (Gumus, 2003). Како је Бурбано (Burbano, 2021) утврдио, већина злочина почињена је у градовима. „Чињеница да је више криминала у градовима него у руралним подручјима логична је са статистичке тачке гледишта, јер у градовима живи више људи, а самим тим и веће су шансе да се злочини почине. Ту су и већи број и очигледнији случајеви друштвених и економских неједнакости, аспеката који, врло често, покрећу кривична дела.” (Burbano, 2021: 1)

Табела 7. Прејлед сѝрукѝуре узорка по месѝу сѝановања

Место становања		%
Село	21	25,9
Град	51	63,0
Приградско насеље	9	11,1

Две трећине испитаница нема у власништву стамбени простор, односно само трећина њих су власнице. Поседовање непокретности није довољан показатељ лошег материјалног стања, међутим, у комбинацији са свим другим варијаблама сиромаштва, може да пружи обухватну слику социоекономског статуса наших испитаница. С обзиром на све, нерасполагање било каквом имовином додатно погоршава њихов низак материјални положај и не омогућава стварање нових могућности и образаца стицања за себе или своју децу.

Табела 8. Прејлед сѝрукѝуре узорка према власништѝву над нејокрејношћу у којој живе

Власништво над имовином		%
стан или кућа у власништѝву	27	33,3
стан или кућа у власништѝву родитеља	23	28,4
Подстанар	15	18,5
стан или кућа у власништѝву партнера (или другог члана породице)	16	19,8

Сиромаштво се најчешће посматра као вишедимензионални концепт. Димензије које су идентификоване као важне за разумевање и концептуализацију сиромаштва јесу материјални стандард (приходи, потрошња и имовина), здравље, образовање, индивидуалне активности (укључујући рад), политички утицај, друштвени контакти и везе, окружење и несигурност (економска и физичка) (Матковић, 2014). У Србији је једна врста референтних буџета минимална и просечна потрошачка корпа. Обе корпе су засноване на подацима из Анкете о потрошњи домаћинстава. Према подацима за 2020. годину минимална прехранбена корпа за трочлано домаћинство износила је око 37.000 динара, док је просечна потрошачка корпа износила око 73.000 динара (подаци преузети са сајта Министарства трговине, туризма и телекомуникација).

Стопа ризика од сиромаштва представља проценат лица чија су расположива еквивалентна примања нижа од прага ризика од сиромаштва, који је у 2020. години износио у просеку 22.000 динара месечно за једночлано домаћинство (<https://www.stat.gov.rs/publikacije>).

У нашем узорку, врло мало испитаница живи само; углавном су то вишечлана домаћинства у којима преовладавају деца. Као што је горе у раду наведено, већи проценат жена него мушкараца преступника су примарни старатељи мале деце (Covington, Bloom, 2003).

Затворенице из нашег узорка имале су месечна примања знатно нижа од месечних примања домаћинства на најнижем нивоу материјалне ускраћености.

Табела 9. Прејлед стурктуруе узорка йрема укуйним месечним йриходима домаћинсйва

Износ		%
до 20.000 динара	53	65,5
до 30.000 динара	8	9,9
до 40.000 динара	13	16,0
до 50.000 динара	7	8,6

Табела 10 показује да најнижа месечна примања имају испитанице без образовања, као и испитанице са основном школом. Највећа месечна примања имају испитанице са средњом и високом стручном спремом.

Табела 10. Месечни приход и степен стручне спреме

Месечни приход		Степен образовања					Укупно
		Основна школа	Занат	Средње образовање	Више образовање	Без образовања	
до 10.000 динара	%	9	0	4	2	7	22
		12,3	0,0	5,5	2,7	9,6	30,1
до 20.000 динара	%	3	0	3	1	1	8
		4,1	0,0	4,1	1,4	1,4	11,0
до 30.000 динара	%	2	3	5	3	0	13
		2,7	4,1	6,8	4,1	0,0	17,8
до 40.000 динара	%	1	2	4	0	0	7
		1,4	2,7	5,5	0,0	0,0	9,6
до 50.000 динара	%	4	1	13	5	0	23
		5,5	1,4	17,8	6,8	0,0	31,5
Укупно	%	19	6	29	11	8	73
		26,0	8,2	39,7	15	11,0	100,0

Већина испитаница (65%) не може да обезбеди најосновније услове за живот. Можемо их чак сврстати у категорију екстремно сиромашних, јер се екстремно сиромаштво дефинише у односу на тзв. линију исхране, па се за екстремно сиромашне сматрају сви појединци који не могу да задовоље ни основне потребе за храном (Републички завод за статистику, 2008). Термин екстремно сиромаштво се у свету користи и за означавање сиромашних који, према критеријумима најсиромашнијих земаља, зарађују мање од 1,25 долар дневно (Матковић, 2014). Сходно томе, затворенице у узорку спадају у групу екстремно сиромашних.

Закључак

Констатујемо да затворенице у КПЗ Пожаревац имају лоше социјално-економске услове за живот. Показало се да је највећи број њихових кривичних дела везан за стицање материјалне користи, што је уско повезано са социјално-економским положајем. Затворенице

су углавном млађе жене, старости од 30 до 40 година. Званични подаци указују на чињеницу да су млади и жене као социјално угрожене друштвене групе у већем ризику да постану починиоци кривичних дела. Образовни профил жена у узорку је неповољан; више од половине је у групи без образовања или основног и занатског образовања. Све затворенице су повремено радно активне у слабо плаћеним занимањима. Од укупног броја испитаница, скоро половина су кориснице социјалне помоћи. Затворенице из нашег узорка имају месечна примања знатно нижа од месечних примања домаћинства на најнижем нивоу материјалне ускраћености. Велика већина испитаница не може да обезбеди најосновније услове за живот.

С обзиром да нисмо радиле интервјуе са испитаницама (због ковида 19), и имамо само квантитативне податке, можемо претпоставити, на основу њиховог укупног положаја, да испуњавају одређене услове који их смештају у одређени криминални миље: нефункционална партнерства, ниско образовање, велики број деце, лоше плаћени и привремени послови, приходи домаћинства екстремног сиромаштва, коришћење материјално неадекватне социјалне помоћи и живот у граду.

Желимо да истакнемо да је истраживање било експлоративног карактера. С обзиром да нисмо располагали подацима на националном нивоу које бисмо упоредили са подацима из нашег истраживања, оставља се могућност даљих истраживања у проширеном контексту.

Литература

1. Burbano, L. (2021). Why Is Crime Higher In Cities Than In The Countryside? *Tomorrow City*, <https://tomorrow.city/a/crime-in-cities>.
2. Blau, JR., Blau, PM. (1982). The Cost of Inequality: Metropolitan Structure and Violent Crime. *Am Sociol Rev*, 47: 114-129.
3. Council of European Union. (2004). *Joint report by the Commission and the Council on social inclusion*. Brussels.

4. Covington S. S. Bloom B. E. (2003). *Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System*. Gendered Justice: Addressing Female Offenders. Academic Press.
5. Cook, PJ, Machin, S., Marie, O., Mastrobuoni, G. (2013). Crime Economic in Its Fifth Decade, in: *Lessons from the Economics of Crime*. Cook, PJ, Machin, S., Marie, O. and Mastrobuoni, G. (eds.) MIT Press.
6. Dahlberg, M., Gustavsson, M. (2008). Inequality and Crime: Separating the Effects of Permanent and Transitory Income. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 70: 129-153.
7. Draca, M., Machin, S., (2015). Crime and Economic Incentives. *Annual Review of Economics*. 2015, 7: 389-408.
8. Ђукић, С. (2017). Имовински деликти као појавни облици криминалитета и економско-социјални криминогени фактори. *Војно дело*, 5/2017. 109-125.
9. Eurostat, [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROE\)](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROE))
10. Gumus, E. (2003). *Crime in Urban Areas: An Empirical Investigation*. MPRA Paper No. 42106.
11. Hsieh, CC., Pugh, MD. (1993). Poverty, income inequality, and violent crime: A meta-analysis of recent aggregate data studies. *Crim Justice Rev*, 18: 182-202.
12. Јадрешин, А., Мустапић, Ј. (2014). Жене које чине казнена дјела. *Животи и школа*, 32 (2/2014), 60, стр. 129-136.
13. Kelly, M. (2000). Inequality and crime. *Rev Econ Stat*, 82: 530-539.
14. Константиновић-Вилић, С. (2013). *Феминистичка криминологија: теоријски оквир о родним обележјима криминалијетета*. Зборник Правног факултета у Нишу.
15. Матковић, Г. (2014). *Социјална инклузија и Тим за смањење сиромаштва*, Влада Републике Србије. Београд. Студија: мерење сиромаштва – теоријски концепти, ситуација и препоруке за Републику Србију.
16. Messner, SF, Rosenfeld, R. (2007). Political restraint of the market and levels of criminal homicide: A cross-national application of institutional-anomie theory. *Social Forces*, 75: 1393-1416.
17. Ministry of Trade, Tourism and Telecommunications, <https://arhiva.mtt.gov.rs/informacije/potrosacka-korpa/>

18. Ministry of Labour, Veterans and Social Affairs, <https://www.minrzs.gov.rs/srb-lat/socijalna-davanja>
19. Nilsson, A. (2004). *Income inequality and crime: The case of Sweden*. Institute for Labor Market Policy Evaluation (IFAU) Working paper 2004: 6.
20. Николић-Ристановић, В., Константиновић-Вилић, С. (2018). *Криминологија, четврто измењено и доуњено издање*.
21. Патић, Б., Југовић, А., Бркић, М. (2008). *Социјалне неједнакости и сиромаштво као социјални контексти криминала*. Факултет Политичких наука, Годишњак 2008.
22. Republic of Serbia, Republic Statistical Office, Press release, number 282, year. LXXI, 15. 10. 2021. Income and living conditions survey.
23. Republic of Serbia, Republic Statistical Office, Press release, number 195, yr. LXXI, 14. 7. 2021. Judicial statistics.
24. Радовић-Стојановић, Ј., Томић, М. (2019). Социоекономске карактеристике пунолетних учинилаца кривичних дела у Републици Србији, *НБП – Журнал за криминалистику и право*, 24(1): 49-62.
25. Rosenfeld, R., Messner, S.F. (2013). *Crime and the Economy*, Sage, 2013.
26. Ropes Berry, K., Kennedy, S.C., Lloyd, M., Veeh, C.A., Tripodi, S.J. (2018) The Intersectional Effects of Race and Gender on Time to Reincarceration. *Justice Quarterly* [online]: 1-30.
27. Савић, М., Кнежић, Б. (2019). Подршка осуђеницама: поглед изнутра. *Зборник Института за криминологија и социологија истраживања*. Vol. XXXVIII, 3: 7-24.
28. Liddell, M., Martinovic, M. (2013). Women's Offending: Trends, Issues and Theoretical Explanations. *International Journal of Social Inquiry*. Volume 6, Number 1 pp. 127-142.
29. Lacey, N. (2018). Women, crime and character in the 20th century. *Journal of the British Academy*, 6, 131-167.
30. Вукосављевић, Г. Т., Дражић, Р., Тењовић, Л. (2014). Perpetrators of theft, perpetrators of robbery and unconvicted population: differences in immorality and socioeconomic characteristics. *Psychological Research*. Vol. XVII (2) 2014, p. 105-120.
31. Warr, M. (1998). Life-course transitions and desistance from crime. *Criminology*. Vol. 36, 183-216.

Socio-Demographic Characteristics of Women in the Požarevac Penitentiary

Abstract: *The aim of the paper is to present the data of the research that dealt with the socio-economic characteristics of women in the Požarevac Penitentiary. The text presents only certain economic theories of crime, given that there are many theoretical concepts that deal with the relationship between poverty and crime. The authors are of the opinion that economic theories of crime are an appropriate framework for this paper, given that the data from our research indicate that the respondents come from poor socio-economic living conditions, and have a low socio-economic status. Economic theories of crime explain variations in crime rates through the variety of offerings and factors that individuals face, so their low status and the criminal acts for which they were convicted are in accordance with this general statement. The paper, based on the data collected through a questionnaire on a sample of 81 women from the Penitentiary, confirmed their status of poverty and a possible link to the commission of crimes mostly of an economic nature. We want to expand the existing knowledge about the socio-economic status of women prisoners in the Republic of Serbia. The data showed that the respondents belong to a population on the brink of poverty.*

Keywords: *women prisoners, poverty, low socio-economic status, Serbia.*

Др Драјан МИЛИДРАГОВИЋ
Министарство унутрашњих послова

Проф. др Ненад МИЛИЋ
Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost2304061M

УДК: 351.74:621.397(73+4)

Прегледни научни рад

Примљен: 21. 7. 2023. године

Ревизија: 1. 12. 2023. године

Датум прихватања: 13. 2. 2024. године

Увођење камера за униформу у полицијски рад – стварна потреба или изнуђено решење

Апстракт: Последњих десет година, америчке и европске полицијске организације почеле су да у свој рад уводе камере за униформу – минијатурне камере које полицијски службеници носе на себи, најчешће закачене за униформу. Основна сврха увођења таквих камера јесте сиречавање незаконитих, непрофесионалних постојања и понашања полицијских службеника, као и друштвено нежељено понашања грађана. Камере треба да утичу превентивно на полицијске службенике и грађане како једни према другима не би постојали незаконито и друштвено неприхватљиво. Полицијске организације настоје да њиховом употребом, без других средстава и метода – пре свега обуке и едукације полицијских службеника и других програма и пројеката превенције – реше неке од својих проблема. Аутори овог рада анализирају разлоге увођења камера за униформу у полицијске организације САД и појединих европских држава, како би дошли до закључка о оправданости овог увођења и о могућности постојања сложених и одговорних циљева само уз помоћ камера.

Кључне речи: камера за униформу, полицијске организације, полицијски службеници.

Увод

Полицијске организације суочавају се с разним безбедносним проблемима и изазовима који у одређеној мери утичу на њихову ефикасност и односе са грађанима и заједницом. У настојању да унапреде своју продуктивност, односе и поверење са грађанима и заједницом, оне су предузимале разне активности, програме и пројекте превенције. Неки од њих, без обзира на уложене напоре и ресурсе, нису дали очекиване резултате.

Трагајући за решењима својих проблема, полицијске организације су у последњих десет година почеле да опремају полицијске службенике малим камерама које се носе на телу, најчешће закачене за униформу. Такве камере виђене су као средство за решавање неких битних проблема у полицијском систему једне државе¹.

Полицијске организације одлучиле су се за увођење камера за униформу претпостављајући да ће се снимањем интеракције између полицијских службеника и грађана остварити позитиван утицај на њихово понашање и поступање. Од употребе камера полицијске организације очекују превентивни утицај, односно одвраћање полицијских службеника и грађана од незаконитог и друштвено непожељног поступања и понашања. Одвраћањем, односно превентивним утицајем, камере треба да допринесу смањењу незаконитих поступака полицијских службеника и смањењу насиља грађана над полицијским службеницима. Због таквих очекивања, оне спадају међу најбрже усвојене технологије у историји модерне полиције (Lum et al., 2020).

Прво масовније увођење камера за униформу спроведено је у полицијским организацијама САД после 2015. године. Убрзо су, вођене својим разлозима, са тим почеле и европске полицијске организације. Сагледавајући разлоге увођења камера за униформу у по-

¹ У америчкој и европској стручној литератури за минијатурне камере које се постављају на униформу или део опреме полицијских службеника користе се појмови камере на телу полицијских службеника или телесне камере. Минијатурне камере углавном се не постављају на тело полицијског службеника већ на део његове униформе или опреме.

лицијске организације САД и појединих европских држава, у овом раду ћемо настојати да одговоримо на питање да ли је примена таквих камера последица стварне потребе или изнуђено решење.

Развој уређаја за аудио и видео документовање полицијског рада

Увођење уређаја за снимање у полицијска возила започето је почетком осамдесетих година прошлог века. Уређаји које су се тада могли уградити у полицијска возила били су скупи, велики и тешки за инсталирање. Сваки је имао три компоненте – саму камеру, монохроматску јединицу за репродукцију, која се могла поставити изнад или између предњих седишта, и видео-рекордер. Камера је била постављена на статив који је у аутомобилу испуњавао читав простор на страни сувозача, док су се у простору иза возача и сувозача или пртљажника налазиле друге компоненте са којима је била повезана. Висока цена и тешкоће при инсталирању и одржавању ограничили су првобитно увођење тих камера у полицијске организације (Stoughton, 2018: 1373).

Минијатуризација и напредак технологије учинили су употребу камера практичном и приступачном. С развојем технологије у области аудио и видео снимања, опремање полицијских возила камерама постало је правило, а не изузетак (Rosenblatt, et al., 2004). Од 2000. године полицијске организације у САД и широм света почеле су да опремају своја возила камерама за видео-снимање. У САД су за то постојала четири разлога (Stoughton, 2018).

Први, подстицај масовнијем увођењу камера за аудио и видео документовање полицијског рада везује се за активност удружења „Мајке против пијаних возача“ (*Mothers Against Drunk Drivers*). Ово удружење основано је у САД осамдесетих година прошлог века с циљем да укаже на последице вожње под утицајем алкохола (Rosenblatt, et al., 2004:5). Увидевши значај видео-снимака у санкционисању вожње под утицајем алкохола, удружење је из својих фондова куповало и поклањало ове уређаје полицијским организацијама, како би им олакшало откривање и доказивање деликата у саобраћају. Снимци са камера у случајевима вожње у ал-

кохолисаном стању сматрани су кључним доказом или „убицом одбране“, и повећавали су могућност да се поступак одмах оконча споразумом о признању кривице (Stoughton, 2018).

Друџи, увођење камера у полицијска возила убрзано је због незадовољства грађана поводом физичког насиља које су у марту 1991. године полицијски службеници Лос Анђелеса применили над Афроамериканцем Роднијем Кингом (Rodney King). Током хапшења након потере због вожње у алкохолисаном стању, полицијски службеници су над Кингом неосновано употребили физичку силу. Такво полицијско поступање случајно је снимиио посматрач својом камером. Јавни захтев за полицијском одговорношћу и интерес полиције да заштити полицајце од притужбе за недолично понашање били су подстицај за опремање полицијских возила камерама (Davis, 1994; Prosser, Smith, Talley, 1995; Chaney, Robertson, 2013).

Трећи, током деведесетих година прошлог века, захваљујући употреби камера у полицијским возилима, постигнути су бољи резултати у сузбијању наркоманије и процесуирању извршилаца кривичних дела неовлашћеног поседовања опојних дрога. Управа за борбу против дрога тада је исказала забринутост због догађаја у којима је код лица пронађена дрога, а они нису били осуђени. Наиме, судским поротницима често је било тешко да поверују да појединац који илегално транспортује велике количине дроге, или пак стотине хиљада долара чије порекло не може да оправда, добровољно даје пристанак да полиција изврши преглед возила.

Добровољни пристанак лица на преглед возила, као и сам ток прегледа, били су документовани снимцима са камера, што је умногоме олакшало процесуирање таквих кривичних дела (Stoughton, 2018).

Четврти, од краја деведесетих година прошлог века у САД је кулминирао проблем тзв. расног профилисања (*racial profiling*), претећи да наруши односе полиције и јавности. Наиме, полицијске организације широм САД тада су биле суочене са наглим повећањем броја притужби. То је била последица заустављања и рутинске контроле возила искључиво због тога што су се за њиховим управљачем налазила лица чији су боја коже или етничко порекло

одговарали устаљеним стереотипима о изгледу лица која учестало врше кривична дела (Афроамериканци, Латинамериканци и други). У неким случајевима судови су пресудили да је дошло до расног профилисања. Дакле, основ за контролу није била оправдана сумња да се одређено лице бави криминалним активностима, већ искључиво његова расна или етничка припадност. Због таквог поступања полиција је била оптуживана за кршење људских права (Risse, Zeckhauser, 2003). Један од првих корака који је учињен ка спречавању оваквих поступака полиције било је опремање полицијских возила камерама за аудио-визуелно документовање поступања полицијске патроле. Од тих система се очекивало да објективно покажу шта се догодило током контакта полицијског службеника и грађана у случају да постоји сумња у веродостојност начина на који је презентован конкретан догађај (Stoughton, 2018).

Појава првих мобилних телефона са камером, а потом и могућности да се снимци са њих објављују на друштвеним мрежама и у медијима, довели су до „нове“ видљивости полиције и захтева за повећањем одговорности полицијских службеника (Brown, 2016). Полиција се све чешће суочавала са снимцима који грађани праве својим мобилним телефонима. Неки од тих видео-снимака оспоравају извештаје полицајаца, подривајући њихов кредибилитет. На пример, у Великој Британији пролазници су снимили како је полиција лишила живота Марка Дугана (*Mark Duggan*) током унапред планиране операције. Снимци су показали да је у време пуцњаве Марк Дуган био ненаоружан. Породица је тада оптужила полицију да га је без основа лишила живота, што је изазвало грађанске нереде (Coudert, Butin, Le Métayer, 2015). Опремање полицијских службеника камерама може се сматрати одговором на „нову“ видљивост полиције (Tanner, Meyer, 2015).

Полицијска употреба камера за униформу први пут је забележена 1997. године у холандској полицији током сузбијања грађанских нереда (Flight, 2017). Захваљујући напретку технологије, технолошких решења и иновација, средином 2000. године полицијске организације почеле су са планирањем пилот-пројеката за употребу камера. Први такви пилот-пројекти направљени су 2005. го-

дине у Девону и Корнволу (Уједињено Краљевство), затим 2007. године у Данској и Западној Аустралији и 2009. године у Викторији (Британска Колумбија, Канада) (Peterson, Lawrence, 2019).

Полицијске агенције у САД су са опремањем полицијских службеника камерама почеле 2009. и 2010. године. То је најпре урађено у полицијским организацијама у Окланду (Калифорнија) и Албукеркију (Нови Мексико) (Miller, Toliver, Police Executive Research Forum, 2014). Данас полицијске организације широм света опремају полицијске службенике камерама у нади да ће тако побољшати њихово понашање и поступање и повећати транспарентност и одговорност, посебно приликом употребе средстава принуде.

Разлози увођења камера за униформу у полицијске организације

Крајем прошлог века америчка полиција била је суочена са великим бројем оптужби за заустављање, претресање, контролисање и санкционисање возача и пешака на пешачким прелазима само зато што нису били беле расе (Афроамериканци, Латиноамериканци и други). Заустављање, испитивање, вршење прегледа, задржавање или лишење слободе предузимали су се искључиво као последица одређене расне или етничке припадности, пола, сексуалне оријентације лица, а не на основу других чињеница из којих у конкретном случају произилази постојање одређеног степена сумње неопходног за полицијско поступање (Stoughton, 2018; Risse, Zeckhauser, 2003).

Први такав догађај није се односио на полицајца, већ на ненаоружану особу која се представљала као чувар из комшилука. Чувар из комшилука лишио је живота ненаоружаног црног младића Трејвона Мартина (Trayvon Martin) 2012. године (Lum et al., 2020). Затим је уследио догађај у Фергусону у 2014. години, када је полицајац Дарен Вилсон (Darren Wilson) из службеног пиштоља пуцао и лишио живота ненаоружаног, осамнаестогодишњег Афроамериканца Мајкла Брауна (Michael Brown). Одмах после овог догађаја уследили су бројни грађански нереди широм САД и оснивање друштвених

покрета коју су указивали на важност живота грађана црне расе и на другачије понашање полицијских службеника према њима. Убрзо затим догодило се убиство у Мисурију, смрт Фредија Греја (Freddie Gray) у притвору полицијске управе у Балтимору, догађај у Њујорку, затим догађај у Мериланду и друга дешавања широм САД у периоду од јула 2014. до априла 2015. Године. Ти догађаји изазвали су велику пажњу јавности и узнемирење грађана, резултирајући грађанским немирима и протестима широм САД (Peterson, Lawrence, 2019; Braga et al., 2018; Nowacki, Willits, 2018).

Како би пронашао решење за проблем неједнаког полицијског третмана грађана црне расе, тадашњи председник САД Барак Обама (Barack Obama) формирао је у децембру 2014. године Радну групу за рад полиције у 21. веку. Она је разматрала проблем тзв. расног профилисања у историјском и актуелном контексту, након чега је наложено хитно предузимање мера ради смањења криминала уз изградњу поверења јавности у полицију. Радна група је тада предложила камере као средство за повећање транспарентности и изградњу поверења заједнице у полицију. Администрација председника Барака Обаме предложила је субвенцију од 256 милиона долара за опремање локалних полицијских организација камерама (President's Task Force on 21st Century Policing, 2015). Камере су предложене и као одговор на актуелне проблеме између полиције и заједнице. Процењено је и да ће полицијске организације широм САД брзо и лако спровести пројекат увођења камера (Ariel, Farrar, Sutherland, 2015).

Камере су у САД схваћене као решење за проблеме неједнаког поступања полицијских службеника према грађанима црне расе, непрофесионалног понашања према осталим грађанима и неосноване и прекомерне употребе принуде. Њима се документују полицијска поступања, што је посебно значајно код догађаја који привлаче велику медијску пажњу, који су предмет притужби грађана, или су изазивају сумњу у непрофесионално и незаконито поступање полиције (Coudert, Butin, Le Métayer, 2015; Hansen, Backman, 2021). Суштински разлози за имплементацију камера у САД засновани су на потреби за смањењем насиља полиције над грађанима,

смањењем броја притужби на рад полиције, јачањем легитимитета и транспарентности полицијског рада и обезбеђењем доказа, посебно у случајевима хапшења (Ariel, Farrar, Sutherland, 2015).

За разлику од САД, у Европи доминирају други разлози увођења камера у полицијске организације. У Немачкој су оне уведене као превентивна мера ради заштите полицијских службеника од агресивног и насилног понашања одређених лица. Немачка полиција изгубила је ону врсту ауторитета коју је имала некад, када је било готово незамисливо оглушити се о наређења полицијског службеника, напасти га или увредити (Buchzik, 2016). Основна сврха увођења камера у Немачкој била је да се полицијским службеницима обезбеди нека врста заштите од физичких напада грађана и да се постигне ефекат одвраћања². Употреба камера сматрана је првенствено превентивном полицијском мером, која би се користила у ситуацијама када се основано очекује проблематичан исход полицијске интервенције (Mohler, 2018; Lehmann, 2020).

Имплементација камера у полицијске организације Француске оправдана је потребом документовања интеракције полицијских службеника са грађанима, и као одговор на повећан број видео записа насталих снимцима мобилних телефона грађана. Такође, од употребе камера очекује се обезбеђење доказа о правилном поступању полицијских службеника и утврђивању чињеница (утврђивање контекста полицијске акције, документовање понашања грађана приликом заустављања и претреса). Употребом камера треба да се оствари одвраћајући ефекат у односу полиције и грађана (Coudert, Butin, Le Métayer, 2015).

У Шведској, Шпанији и Швајцарској преовладали су исти разлози за имплементацију камера као у Немачкој. Камере су уведене као средство за заштиту полиције и других државних службеника

² О распрострањености насиља над полицијским службеницима у Немачкој говоре статистички показатељи о угрожавању њихове безбедности. У Берлину је у току 2015. године од последица насиља током обављања дужности повређено 2.658 полицајаца и 227 других службеника запослених у полицији, а оштећено је 197 полицијских возила. Федерални министар унутрашњих послова Немачке, презентујући статистичке показатеље о раду за 2014. годину, изнео је податак да је на штету полицијских службеника извршено 62.770 кривичних дела, у којима су повређена 17.472 полицијска службеника. Видети више: (Buchzik, 2016).

и као средство које ће побољшати радно окружење. Главни проблеми били су напади и узнемиравање полицијских и државних службеника. Од имплементације камера очекивало се да те проблеме у одређеној мери реши или смањи (Coudert, Butin, Le Métayer, 2015; Hansen, Backman, 2021; Meyer, 2020).

У аустријске полицијске организације камере су уведене како би обезбедиле двоструку заштиту. Употребом камера полицијске организације настоје да заштите полицијске службенике од насиља грађана, а грађане од неосноване и прекомерне употребе принуде и других облика непрофесионалног понашања полицијских службеника. Аустријски полицијски синдикат је у почетку био веома критички расположен према њиховој употреби и на почетку пилот-пројекта захтевао да се полицијским службеницима прво обезбеди опрема која им недостаје. После одређеног времена, председник полицијског синдиката изјавио је да су камере корисне у раду полиције и подржао је њихову употребу (Lehmann, 2020).

У Холандији су носиоци политичке власти одобрили опремање полиције и других јавних служби камерама због повећаног насиља над њиховим службеницима. Увођење камера оправдавало се могућношћу смањења насиља, уз аргумент да присуство камера има и превентивни ефекат. Камере би требало да штите полицијске службенике као објективни сведок. Снимци са камера могу послужити као доказ у случајевима када постоји сумња у законито поступање полицијских службеника, јер показују шта се заиста догодило. Осим тога, камере су уведене ради изградње бољег имиџа полиције и оправдавања одређених полицијских интервенција код јавности и грађана (Armitage, 2002; Brands, Schwanen, Van Aalst 2015; Timan, 2016).

Током 2014. године хрватска полиција покренула је пројекат „Е-полиција“, у оквиру кога је предвиђено опремање полицијских патрола камерама. Тај пројекат спроведен је у пет највећих хрватских градова и за његову реализацију обезбеђено је двеста камера. Циљеви увођења нових технологија, па између осталог и камера, у рад хрватске полиције, били су: повећање заштите полицијских службеника приликом поступања, повећање заштите грађана приликом полицијског поступања, минимизирање могућнос-

ти за корупцију, опремање полицијских службеника ИКТ опремом, осавремењивање њиховог рада и успех у криминалистичком истраживању (Borovec, Balgač, 2016). Пројекат имплементације камера у хрватску полицију обустављен је 2015. године, годину дана после покретања.

Словеначка полиција је 2015. године набавила тридесет камера, а у периоду од 2018. до 2020. године још 287. Један од разлога за набавку камера била је могућност документовања прекршаја и кривичних дела током грађанских нереда (Marin, 2022). У словеначкој полицији камере користе припадници специјалних јединица у обављању задатака из своје надлежности, док их остали полицијски службеници користе на добровољној основи (Marin, 2022; Kuralt, 2020; Novak, Bernik, Mihelič, 2021).

И у америчке и у европске полицијске организације камере су уведене ради бољег и лакшег обезбеђења доказа, као и ради заштите од насиља и недоличног понашања, с тим што се главни субјекат заштите од насиља разликује. У САД камере првенствено штите грађане од поступања полицијских службеника, посебно у случајевима употребе средстава принуде, док у Европи оне углавном штите полицијске службенике од насиља грађана.

О увођењу камера за униформу у полицијски рад

Крајем 20. и почетком 21. века америчке полицијске организације биле су суочене са проблемом губитка или недостатка поверења грађана, пре свега мањинских заједница. То је било узроковано бруталношћу полиције, која је неосновано употребљавала принуду, углавном према грађанима црне расе. Тачка кључања у односима полиције и мањинских заједница била је смрт Афроамериканца Мајкла Брауна, кога је у Фергусону 2014. године неосновано лишио живота полицијски службеник Дарен Вилсон. Тај случај изазвао је протесте мањинских заједница широм САД.

Кризна ситуација узрокована полицијским насиљем према мањинским заједницама захтевала је проналажење брзог и ефикасног одговора на протесте и немире у САД. Формирана је радна група са задатком да предложи решење за нагомилане проблеме у

односу између полиције и мањинских заједница. Недостатак поверења и транспарентности полицијских организација идентификовани су као кључни проблеми у том односу полиције. Камере су тада предложене као средство помоћу којег је могуће успоставити и унапредити односе поверења и остварити транспарентност у раду полицијских организација.

Полицијске организације у европским државама почетком 21. века нису имале проблем са поверењем грађана и заједнице. Оне су биле суочене са другом врстом проблема – са све већом угроженошћу полицијских и државних службеника. Статистички показатељи у европским државама из године у годину указивали су на све већи проценат насиља над полицијским службеницима. Спречавање насиља и заштита полицијских службеника били су стога главни разлози за увођење камера у европске полицијске организације³.

Могућност остваривања заштите употребом камера била је главни разлог за њихово увођење у америчке и европске полицијске организације. У САД се уводе ради заштите грађана од насиља и непрофесионалног понашања и поступања полицијских службеника, а у Европи углавном ради заштите полицијских службеника од насилних грађана. Циљ је дисциплиновање полицијских службеника и грађана, како би се понашали и поступали у складу са прописима и прихватљивим друштвеним нормама.

Заштита грађана од полицијског насиља и заштита полицијских службеника од насиља грађана представљају циљ имплементације камера у САД и европским државама. Циљ који је дефинисан на националном нивоу није увек прихватљив за све федералне јединице у државном уређењу. У САД постоје државе или полицијске управе које нису имале проблем са поверењем грађана и мањинских заједница јер није било полицијског насиља и других негативних поступака. Такође, у европским државама национални циљ имплементације камера није увек прихватљив и не може се усагласити са проблемима федералних јединица. Постизање циљева специфичних за сваку федералну јединицу или полицијску управу

³ О угрожавању безбедности полицијских службеника видети више у: Милидраговић, 2015; Лештанин, 2023.

могуће је у неким случајевима остварити на други начин и другим средствима, а не имплементацијом камера.

Дисциплиновање полицијских службеника само употребом камера није добро решење. Промене понашања под утицајем камера објашњене су теоријама одвраћања и теоријом самосвести⁴. Оне треба да настану као резултат снимања камера и позитивног утицаја тог снимања на свест грађана или полицијских службеника. Када су полицијски службеници и грађани свесни да се њихово понашање и поступци снимају, мања је вероватноћа да ће испољити било какво неприхватљиво понашање и поступање, због могућих последица. Остваривање ефекта самосвести и одвраћања могуће је само када су камере укључене и када снимају полицијско поступање. Полицијски службеници који настоје да избегну активацију камера наставиће да се понашају и поступају у складу са својим ставовима, уверењима, предрасудама и стереотипима према грађанима и мањинским заједницама.

Дисциплиновање полицијских службеника не може се постићи само употребом камера. У највећој мери оно се може остварити јачањем њихове свести о значају поштовања људских права, једнакости грађана и професионалног рада. То се може постићи добро планираним и осмишљеним програмима едукација и обука. Полицијски службеници са позитивним ставовима и вредностима требало би да професионално и праведно поступају према свим грађанима. Камере би тада биле помоћно средство, а не главни адут у њиховом дисциплиновању.

Дисциплиновање одређене категорије насилних грађана у европским државама треба да буде засновано на конкретним програмима превенције, уз претходну анализу узрока и услова који погодују настанку насиља код грађана. Програми превенције били би примарни у спречавању насиља, док би улога камера била у другом плану – оне би биле помоћно средство у остваривању тог циља.

Увођењу камера, као и сваком другом пројекту, треба приступити плански, са дефинисањем једног општег циља карактеристи-

⁴ О теорији самосвести и теорији одвраћања видети више у: Peterson, Lawrence, 2019; Lum, et al., 2020; Adams, Mastracci, 2019.

чног за национални ниво и посебних циљева карактеристичних за федералне јединице или полицијске управе. Проблем једне или више федералних јединица или полицијских управа не мора бити проблем и других организационих целина у државном или полицијском уређењу. Без обзира на разлог за њихово увођење, камере треба да послуже као помоћно средство за постизање превентивних циљева усмерених на спречавање и смањење насиља грађана и незаконитог и непрофесионалног поступања полицијских службеника. Имплементација камера у полицијске организације може позитивно утицати на грађане и полицијске службенике, јер држава на тај начин предузима одређене мере за њихову заштиту. С друге стране, она може и негативно утицати на ставове и понашање грађана и полицијских службеника. Мањина насилника декларисала је све грађане или полицијске службенике као неодговорне и насилне. У одређивању разлога за имплементацију камера требало би се водити неким општим интересом, прихватљивим и за грађане и за полицијске службенике, као што је, на пример, унапређење безбедности у заједници. С таквим разлозима могу се смањити предрасуде и може се допринети развијању позитивних ставова и мишљења о камерама и њиховим ефектима.

Закључак

Америчке и европске полицијске организације, вођене својим разлозима, у последњих десет година у свој рад уводе минијатурне камере које полицијски службеници најчешће носе на својим униформама. Употребом таквих камера настоје се документовати поступање полицијских службеника и њихова интеракција са грађанима. Осим документовања, камере треба да остваре и извештај превентивни утицај на полицијске службенике и грађане, тако што ће их подстаћи да поступају и да се понашају у складу са важећим прописима и друштвено прихватљивим нормама.

Камере треба схватити као техничко средство са могућношћу снимања полицијског поступања и понашања чијом се анализом могу идентификовати проблеми и потешкоће у раду. Конкретни

програми обука и едукација треба да буду главни адути за промену и елиминисање негативности у раду полицијских службеника. Камере би тада имале мању, споредну улогу, или можда не би ни постојала потреба за њиховим увођењем у све полицијске организације једне државе или федералне јединице.

На крају разматрања треба да одговоримо на питање с почетка рада. Уважавајући претходно изнете чињенице, можемо констатовати да увођење камера у америчке полицијске организације више представља изнуђено решење, усмерено на смиривање грађанских протеста, него стварну потребу засновану на истраживањима, стручним анализама и потребама полицијске праксе. У европским државама оно је више тренд у склопу модернизације и увођења савремених иновација и технологија у рад полиције.

Литература

1. Adams, I., Mastracci, S. (2019). Police body-worn cameras: Effects on officers' burnout and perceived organizational support. *Police quarterly*, 22(1), 5-30.
2. Ariel, B., Farrar, W. A., Sutherland, A. (2015). The effect of police body-worn cameras on use of force and citizens' complaints against the police: A randomized controlled trial. *Journal of Quantitative Criminology*, 31, 509–535.
3. Armitage, R. (2002). *To CCTV or not to CCTV: A Review of Current Research into the Effectiveness of CCTV Systems in Reducing Crime*. Community safety practice briefing. London: Nacro (Crime and Social Policy Section).
4. Borovec, K., Balgač I. (2016). *Uvođenje policijskih kamera u rad službe policijske ophodnje-otvorena pitanja uspješne implementacije i egzatne procjene učinka na rad policije*. Zbornik radova 5. međunarodne znanstveno-stručne konferencije „Istraživački dani Visoke policijske škole u Zagrebu, Unapređenje sigurnosne uloge policije primjenom novih tehnologija i metoda, str. 193-209.
5. Braga, A. A., Sousa, W. H., Coldren, J. R., Jr., Rodriguez, D. (2018). The effects of body-worn cameras on police activity and police-citizen

- encounters: A randomized controlled trial. *Journal of Criminal Law and Criminology*.
6. Brands, J., Schwanen, T., Van Aalst, I. (2015). Fear of crime and affective ambiguities in the night-time economy. *Urban Studies*, 52(3), 439-455.
 7. Buchzik, K. (2016). BodyCams im Einsatz der Polizei. <https://www.landtag.ltsh.de/infotehke/wahl18/umdrucke/6000/umdruck-18-6018.pdf>, доступно 10.10.2022. године.
 8. Davis, P. L. (1994). Rodney King and the decriminalization of police brutality in America: Direct and judicial access to the grand jury as remedies for victims of police brutality when the prosecutor declines to prosecute. *Md. L. Rev.*, 53.
 9. Kuralt, M. (2020). *Zaznave policistov ob uvedbi nosljivih kamer v policijske postopke: magistrsko delo* Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede.
 10. Lehmann, L. (2020). Bodycam–Argumentationslinien in Deutschland. In *Polizeiarbeit zwischen Praxishandeln und Rechtsordnung* (pp. 23-37). Springer, Wiesbaden.
 11. Лештанин, Б. (2023). Угрожавање полицијских службеника у Србији: кратак осврт на казненоправни аспект. *Безбедност* 65 (1), стр.139-161.
 12. Lum, C., Koper, C.S., Wilson, D.B., Stoltz, M., Goodier, M., Eggins, E., Higginson, A., Mazerolle, L., (2020). Body-worn cameras' effects on police officers and citizen behavior: A systematic review. *Campbell Systematic Reviews*, 16(3).
 13. Marin, N. (2022). *Policijske nosljive telesne kamere in mnenje prebivalstva: magistrsko delo*, Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede.
 14. Meyer, M. (2020). Rapport d'évaluation Essai-pilote des caméras-piétons (bodycam) dans le canton de Vaud et en ville de Lausanne.
 15. https://www.vd.ch/fileadmin/user_upload/organisation/dse/polcant/fichiers_pdf/2020/Polcant/Rapport_d_%C3%A9valuation_bodycams_.pdf, доступно 23.10.2022. године.
 16. Miller, L., Toliver, J., Police Executive Research Forum. (2014). *Implementing a body-worn camera program: Recommendations and*

- lessons learned*. Washington, DC: Office of Community Oriented Policing Services.
17. Милидраговић Д. (2015). Угрожавање безбедности припадника полиције у извршавању полицијских послова. *Безбедност* 57(3): 199-213.
 18. Mohler, M. H. (2018). Körperkameras bei der Polizei – Anforderungen an die Rechtsgrundlagen.
 19. Novak, P., Bernik, I., Mihelič, A. (2021). Uvajanje nosljivih kamer v policijske postopke: vloga nadzora „od spodaj navzgor“. *Varstvoslovje: Journal of Criminal Justice, Security*, 23(2).
 20. Nowacki, J. S., Willits, D. (2018). Adoption of body cameras by United States police agencies: An organisational analysis. *Policing, Society: An International Journal of Research and Policy*, 28, 841–853.
 21. Peterson, B. E., Lawrence, D. S. (2019). Body cameras and policing. In *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*.
 22. President’s Task Force on 21st Century Policing. (2015). *Final report of the President’s Task Force on 21st Century Policing*. Washington, DC: Office of Community Oriented Policing Services, <https://cops.usdoj.gov/RIC/Publications/cops-p341-pub.pdf>, доступно 10.012.2022.
 23. Prosser, M., Smith, A., Talley, W. (1995). *Beyond the Rodney King story: An investigation of police conduct in minority communities*. C. J. Ogletree (Ed.). Boston, MA: Northeastern University Press
 24. Risse. M., Zeckhauser R. (2003). *Racial Profiling*. John F. Kennedy School of Government, Harvard University.
 25. Stoughton, W. S. (2018). *Police Body-Worn Cameras*, 96 N.C. L. Rev
 26. Tanner, S., Meyer, M. (2015). Police work and new ‘security devices’: A tale from the beat. *Security dialogue*, 46(4), 384-400.
 27. Timan, T. (2016). The body-worn camera as a transitional technology. *Timan, Tjerk*, 145-149.
 28. Flight, S. (2017). *The possible value of bodycams for police-work: An international literature review* (in Dutch). Amsterdam: Politie, Wetenschap
 29. Hansen Löfstrand, C., Backman, C. (2021). Control or protection? Work environment implications of police body-worn cameras. *New Technology, Work and Employment*, 36(3), 327-347.

30. Coudert, F., Butin, D., Le Métayer, D. (2015). Body-worn cameras for police accountability: Opportunities and risks. *Computer law, security review*, 31(6).
31. Chaney, C., Robertson, R. V. (2013). Racism and police brutality in America. *Journal of African American Studies*, 17(4).

**Implementation of Body Cameras worn by Police Officers
in Police Organizations
- Real Need or Necessary Solution**

Abstract: *In the last ten years, police organizations in the USA and Europe have started to implement body worn cameras. The main purpose and goal of the implementation of these cameras is aimed at preventing unlawful and unprofessional actions and behavior of police officers and socially undesirable behavior of citizens. Miniature cameras on the body of police officers should deter police officers and citizens from committing illegal and socially unacceptable actions and procedures towards each other. Police organizations try to use body worn cameras to achieve the above-mentioned goals as a substitute for other means of correcting unwanted behaviors, primarily training and education of police officers. This paper analyzes the reasons for the implementation of body worn cameras in the police organizations across the USA and in some European countries in order to reach a conclusion about the justification and the possibility to achieve complex and responsible goals only with the help of cameras.*

Keywords: *body cameras worn by police officers, implementation, police organizations, police officers.*

Ivana BJELOVUK¹, PhD

Aleksandra LJUŠTINA, PhD

Tanja KESIĆ, PhD

University of Criminal Investigation and Police Studies

DOI: 10.5937/bezbednost2401079B

UDK: 343.13/.14:[638.1:343.71(497.11)

340.134:638.147.1(497.11)Pregledni naučni rad

Primljen: 11. 12. 2023. godine

Revizija: 5. 1. 2024. godine

Datum prihvatanja: 13. 2. 2024. godine

Specifics of Crime Scene Investigation of Thefts at Apiaries and Damage to Beehives

Abstract: *All over the world, including Serbia, honey bees (Lat. *Apis mellifera*) are considered very useful insects, partly because of pollination, and partly because of the bee products that people use in their diet. To justify the research, the paper presents the number of thefts at apiaries in the Republic of Serbia and in California, USA. Also, due to the existence of various specificities in comparison with other types of criminal offences of theft, the paper proposed a model of conducting investigations in situations where the theft was committed at the apiary. When conducting an investigation, there is a whole series of specificities. A proposal for the organization of the investigation was given, and the need for the engagement of various subjects was pointed out, as well as a proposal for the education of individual team members, due to the need for specific knowledge of the investigation team. The paper also presents a case from court practice in the USA, which resulted in the proclamation of the bee as an endangered species, and which could serve as a positive example of legislation for bees. Given that in the Republic of Serbia, criminal destruction and damage of other's property is prosecuted by private lawsuit, the engagement of the police is evident only in cases of theft at the apiary. If the bee is an endangered species, this would*

¹ Corresponding author: ivana.bjelovuk@kpu.edu.rs

imply the involvement of the police in all criminal acts related to bees. The paper also provides an example of a verdict from the USA that declared bees a protected asset. Also, the possibilities of applying modern technologies during the investigation of beehive thefts, the search of suspects to find the object of a criminal offence, as well as the proposals of preventive action aimed at preventing these crimes in the apiary were considered.

Keywords: *crime scene investigation, theft, apiary, beehives, bee.*

Introduction

Bees are considered very useful insects, and in the professional literature, it can be found that as a result of self-pollination fruits are produced in about 5% of plants, and as a result of pollination by insects in 85% of plants. Concerning all insects, the share of honey bees in plant pollination is 75% (Kovačić, 1992). Pollinators are responsible for the survival of flowering plants, both wild and cultivated, and the honey bee stands out as one of the most important pollinators (Orčić, 2020). In the total pollination activity, bees participate with close to 80% of the total number of pollinating insects, which is why they are considered the best pollinators. The importance of bees for achieving environmental safety is manifold: in preserving plant biodiversity, improving the quality of the fruits of cultivated plants, increasing the yield of cultivated plants, and thus economic profit. Honey bees are also used to obtain products such as honey, royal jelly, pollen, propolis, perga, wax, bee venom, etc. (Jaćimović, et al, 2013; Plavša & Nedić, 2015; Orčić, 2020).

In this sense, beekeepers represent an important segment of economic activity. Moving beehives with bees near agricultural crops and orchards has a significant effect on increasing yields. In the United States, there are recommendations for apple pollination, which include placing four beehives every 130 m. Thus, beekeepers move their beehives to different territories for pollination, but also to obtain honey of different origins (acacia, linden, sunflower, meadow, etc.). In the United States, it is common for individual beekeepers to rent bees, and charge for pollination services with honey bees (Plavša & Nedić, 2015). The honey bee industry in the United States is roughly divided into three groups: backyard

(beekeepers keep up to 50 hives), sideline (beekeepers keep 51-500 hives), and commercial (more than 500 hives) (Steinhauer, et al, 2021).

Although imperceptible at first glance, beekeepers are not spared the fact that the crime of theft is also committed in apiaries (theft of swarms, hives with swarms, hives without swarms, honey, etc.) for various reasons. Theft of beehives is becoming more and more relevant in the world because there is an increasing lack of bees for the pollination of crops (<https://www.californiastatebeekeepers.com/wp-content/uploads/2021/03/Beehive-Theft-Flyer-21.pdf>). In the USA, it is a practice to rent bees during the pollination season of various plants, most often orchards, almond plantations, and other crops. Thus, some perpetrators of the criminal act of theft and its various manifestations use other people's bees for financial gain, i.e. for rent for pollination services. It also happens that beekeepers enter other people's apiaries, and steal honey/nectar or sugar food for bees from feeders. According to these authors, stealing from the apiary means taking nectar and honey, but not pollen and brood (Willingham, et. al., 2014).

In addition to the criminal offence of theft, in practice, the criminal offence of destruction and damage to other people's property also takes place at the apiary. (<https://edis.ifas.ufl.edu/publication/IN872>). In the Republic of Serbia, one can talk about crimes against property, such as theft (Art. 203 of the Criminal Code - CC of the RS/KZS, Official Gazette of the RS, nos 85/2005, 88/2005 - corrected, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 and 35/2019), aggravated theft (Art. 204 of the Criminal Code) and destruction and damage to other people's property (Art. 212 of the Criminal Code). When it comes to the criminal offence of destruction or damage to another's property, the prosecution is undertaken by private lawsuit, even though the offence was committed to the detriment of private property. According to the Rulebook on the Proclamation of Strictly Protected and Protected Wild Species of Plants, Animals, and Mushrooms (Official Gazette of the RS, Nos 5 of February 5, 2010, 47 of June 29, 2011, 32 of March 30, 2016, 98 of December 8, 2016) in the Republic of Serbia, bees are not considered an endangered species. If bees were considered an endangered species, i.e. a protected good, the perpetrator could be held liable for the criminal offence of

destruction, damage to another's property, export abroad and import to Serbia (Art.265 of the CC) for which the prosecution is undertaken *ex officio*, and the police would act and investigate in these cases as well. Also, if bees were a protected species, the criminal offence of destroying, damaging, taking abroad, and bringing into Serbia a protected natural asset (Art. 265 of the Criminal Code) could be held liable.

The investigation will be carried out to detect and prove the criminal offence of theft or other criminal offences. According to the Criminal Procedure Code (CPC), (Official Gazette of the RS, nos 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 24/2021 - decision of the Constitutional Court and 62/2021 - decision of the Constitutional Court), the investigation will be undertaken when the determination or clarification of a fact in the procedure requires the direct observation of the authority conducting proceedings (Art. 133, paragraph 1) and on that occasion a qualified person may be hired to provide help to the procedural authority, as well as an expert if his presence at the crime scene investigation would be useful for giving findings and opinions (Art. 133, para. 3-4 of the CPC). The CPC distinguishes the crime scene investigation of persons, the crime scene investigation of things, and the crime scene investigation of places (Art. 133, paragraph 2 of the CPC). When the crime of theft has been committed, the police will be inspecting to establish the facts related to the event. In a situation where the subject of a criminal offence is a beehive with bees, there is a certain health risk for police officers who conduct a crime scene investigation or search to find stolen beehives, especially if there is an allergy to bee venom. Police officers are not sufficiently trained to conduct crime scene investigations in such situations due to the specific nature of the procedure, as there is a danger of bee stings. It would be desirable for the police officers to attend a short-term training or seminar to complete their knowledge of conducting crime scene investigations in these cases. The seminar would serve to acquire basic knowledge about apiaries, and the rules of behaviour at the apiary following health safety. In this sense, the paper presents a proposal for crime scene investigation in such situations, that is, a model which defines the organization of an investigation in a specific case such as theft at an apiary.

Proposal of a model for the organization of crime scene investigation in the case of thefts at apiaries

This model defines the role and actions of all entities that participate in the crime scene investigation of thefts and damage to beehives, and the procedures provided for by the ISO17020 standard, which includes investigation tasks. This includes tasks related to the security of the crime scene, which is the responsibility of first responding police officers. Investigation implies establishing the factual state and envisages the possibility of engaging an expert, with specific knowledge and equipment, i.e. a beekeeper at the scene. As we mentioned, an expert can attend the crime scene investigation, since he has professional knowledge. An expert is a person who has the necessary professional knowledge to determine or evaluate a fact in the procedure (Art. 114, paragraph 1 of the CPC).

The role of the beekeeper as a registered forensic expert would be to assist operational forensics in the process of processing the scene, finding, fixing and removing relevant traces from the scene, without disturbing the appearance of the condition found and not destroying the existing traces. Members of the police and operational forensics will investigate following the rules of the profession and international standards. The investigation involves an examination of the scene to find relevant traces, which will be used to identify the perpetrator of the crime (traces of tools, shoes, tires, discarded objects belonging to the perpetrator, papillary lines, blood, etc.). The found traces are described and photographed as part of the photography at the scene of the event, and their position in space, as well as the dimensions of the traces, are all measured using 'scale photography'. In order to obtain new information, the traces are sent to the forensic laboratory for expert examination. After the investigation is completed, the minutes of the crime scene investigation are written, with the addition of other documents about the performed investigation, such as the report on the forensic examination of the scene of the event, photo documentation (it contains systematized photos from the scene of the event, taken according to the methodology from general to special, i.e. from wider and narrower appearance of the scene, through the mutual relationship of the traces, to the individual traces photographed with a 'scale photo'), a sketch (a freehand drawing with listed measurements, i.e.

the coordinates of the position and dimensions of the traces), a situational plan (a technical drawing in scale, which is made based on the measures from the sketch) etc. Of course, before conducting the crime scene investigation, the first responding police officer must come to the crime scene and perform the basic tasks of securing the scene and determining its boundaries. Forensic experts wear protective equipment (standard protective suit with a hood, mask, gloves and disposable overshoes) and work equipment (universal first aid kit and camera) during investigations.

Certain traces, such as traces of papillary lines (fingermarks), shoes, traces of tools, etc. are sent to an accredited forensic laboratory for expert examinations, which are performed by registered forensic experts. These traces are significant because they can be used both for the identification of the perpetrator of the crime and for the reconstruction of the event. The accredited laboratory is certified for performing expert work in which the quality management system and the ISO17025 standard are applied. After the analysis of the traces, the court expert writes a report on the analysis of the traces, which may also contain photo documentation (record of the expert examination). Figure 1 shows a model of the organization of investigations in cases of theft at apiaries.

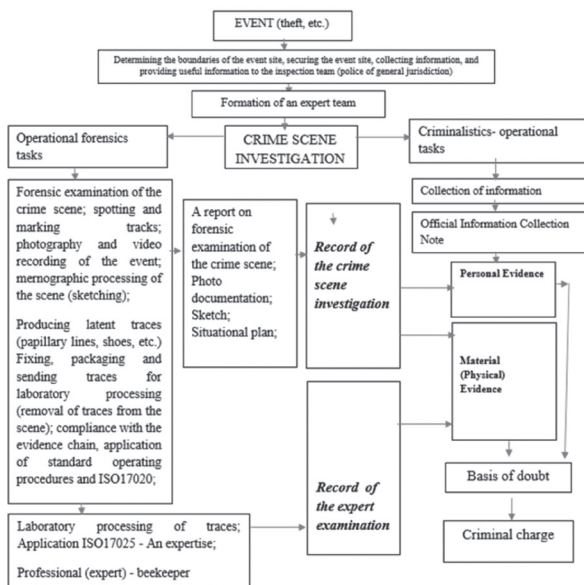

Figure 1. Model of investigation in theft at apiaries

Material and method

In this paper, statistical and analysis methods were used for research. A statistical overview of the total number of criminal acts of theft committed on the territory of the Republic of Serbia in which beehives appear as an object is given. The Ministry of the Interior keeps records of reported criminal offences on the territory of the Republic of Serbia. For the criminal offence of theft and aggravated theft (Art. 203 and 204 of the Criminal Code), the number of reported criminal offences is shown in Figure 2, in which the object of execution is a beehive with bees.

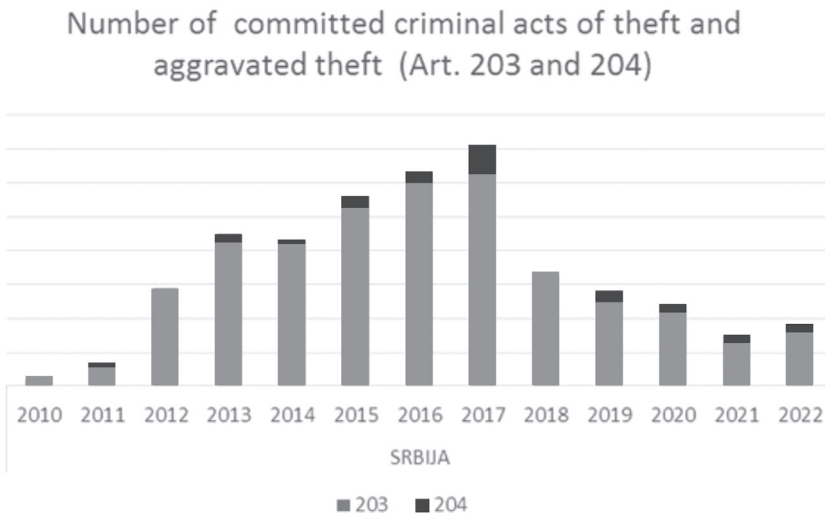

Figure 2. The number of reported crimes (theft, Article 203 of the Criminal Code and aggravated theft, Article 204 of the Criminal Code) on the territory of the Republic of Serbia, in which the object of execution is a beehive with bees (source: Ministry of the Interior of the Republic of Serbia).

The diagram shows that the lowest number of thefts at apiaries was in 2010, 2 (Art. 203 CC) and 0 (Art. 204 CC), and the highest in 2017, 63 (Art. 203 CC) and 8 (Art. 204 CC). Until 2017, there was a noticeable increase in the number of committed criminal acts of theft, after which the number of committed criminal acts decreased.

When it comes to the criminal acts of appropriation of another's property (Art. 211 CC), and destruction and damage to another's property (Art. 212 CC), when the object of the crime is a beehive, there were no cases recorded by the police in the territory of the Republic of Serbia in the observed period, considering the fact that these criminal acts are prosecuted in a private lawsuit. In these cases, the police only direct the damaged party to file a private lawsuit after filing a report for a committed criminal offence. As beekeepers reported the commission of crimes in their apiaries and the Union of Beekeeping Organizations of Serbia (*Savez pčelarskih organizacija Srbije – SPOS*) Table 1 shows criminal events in apiaries), such as theft, aggravated theft, destruction and damage to another's property, and fire.

Table 1. Overview of committed criminal acts of theft, aggravated theft, destruction and damage to another's property, and fires in apiaries on the territory of the Republic of Serbia for the years 2020, 2021 and 2022 (source: Union of Beekeeping Organizations of Serbia).

No.	Date	Criminal event	The object of the criminal act	Territory (PD)	Solved C.A.
1	03.01.2020.	Aggravated theft	20 bee hives	Kruševac	Yes
2	29.02.2020.	Theft	4 bee hives	Zrenjanin	-
3	02.3.2020.	Theft	4 bee hives	Belgrade	-
4	03.3.2020.	Theft	4 bee hives	Belgrade	-
5	12.3.2020.	Theft	4 bee hives	Zrenjanin	-
6	21.3.2020.	Theft	7 bee hives	Kragujevac	-
7	24.3.2020.	Theft	3 bee hives	Kragujevac	-
8	30.3.2020.	Theft	4 bee hives	Kragujevac	-
9	05.4.2020.	Aggravated theft	32 bee hives	Požarevac	-
10	06.4.2020.	Fire	3 bee hives	Leskovac	-
11	08.4.2020.	Fire	27 bee hives	Požarevac	-
12	11.4.2020.	Fire	17 bee hives	Vranje	Yes
13	08.5.2020.	Theft	2 bee hives	Kragujevac	-
14	11.5.2020.	Theft	2 bee hives	Vranje	-
15	25.5.2020.	Theft	3 bee hives	Kragujevac	-

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

16	04.6.2020.	Theft	10 bee hives	Kikinda	-
17	09.6.2020.	Theft	2 bee hives	Surdulica	-
18	19.6.2020.	Theft	8 bee hives	Belgrade	-
19	11.7.2020.	Theft	12 bee hives	Belgrade	-
20	13.7.2020.	Theft	5 bee hives	Pančevo	-
21	13.7.2020.	Theft	7 bee hives	Kikinda	-
22	03.8.2020.	Theft	2 bee hives	Kikinda	-
23	10.9.2020.	Theft	Honey, queen bee	Pančevo	-
24	15.9.2020.	Damage to another's property	20 bee hives	Negotin	Yes
25	23.9.2020.	Theft	10 bee hives	Zaječar	-
26	22.12.2020.	Theft	11 bee hives	Belgrade	-
27	06.02.2021.	Theft	2 bee hives	Kruševac	-
28	12.02.2021.	Destruction of another's property	12 bee hives	Niš	-
29	05.4.2021.	Theft	3 bee hives	Kruševac	-
30	05.4.2021.	Theft	3 bee hives	Niš	-
31	17.4.2021.	Theft	2 bee hives	Belgrade	-
32	06.05.2021.	Theft	5 bee hives	Šabac	-
33	16.05.2021.	Theft	2 bee hives	Belgrade	-
34	13.7.2021.	Theft	Honey, bees	Zrenjanin	-
35	15.7.2021.	Fire	49 bee hives	Kikinda	-
36	15.9.2021.	Theft	Honey, bees	Užice	-
37	03.3.2022.	Theft	11 bee hives	Pirot	-
38	14.7.2022.	Theft	20 extensions	Zrenjanin	-
39	24.7.2022.	Theft	12 bee hives	Zrenjanin	-
40	26.7.2022.	Theft	19 bee hives	Novi Sad	-
41	14.9.2022.	Theft	4 bee hives	Kragujevac	-

The Table shows that in the observed three-year period (2020 to 2022), a total of 41 criminal acts were committed at apiaries in the Republic of Serbia, of which 33 were thefts, 2 aggravated thefts, 4 fires (which were not caused by the human factor) and destruction and damage to another's property - 2.

In California, in the United States of America, records are also kept of committed criminal acts of apiary theft. A statistical overview of committed criminal acts is given in Figure 3.

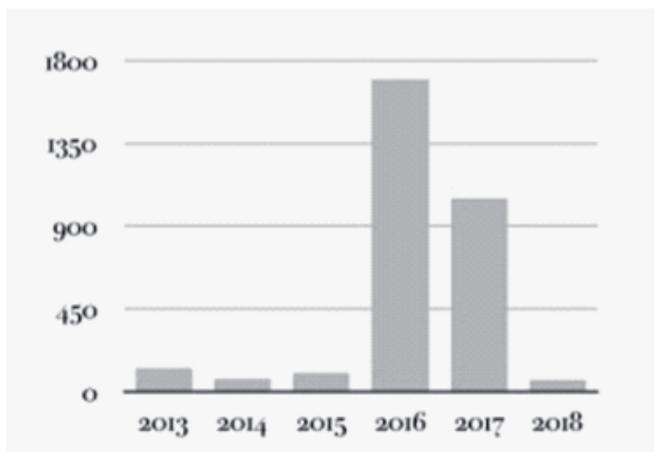

Figure 3. Statistical overview of committed crimes of beehive theft in California, USA (source: <https://iu.pressbooks.pub/perspectives2/chapter/how-the-honey-mafia-stuck/>)

From the diagram shown in Figure 3, it can be seen that a sudden increase in the number of beehive thefts occurred in 2016, but after the police activities, there was first a noticeable decline, and then a marked decrease in the number of beehive theft crimes.

An analysis of case law in the United States of America showed that in October 2018, a petition was submitted to the California Fish and Game Commission to declare four bumblebee species as endangered, which was initially not recognized. On appeal, the California Court of Appeals reviewed the commission's decision, that is, the conclusion of the first-instance authority in which the word "invertebrates" is used to define fish (Article 45 of the law) and not insects. The appellate court liberally interpreted the law that terrestrial molluscs and invertebrates are an endangered species, and the verdict was changed and bumblebees, as invertebrates, were declared an endangered species, as requested by the citizens' petition. The California Court of Appeals decision in *Allmond Alliance v. California Fish and Game Commission* upheld the trial court's

decision that bees are the same as fish, at least when it comes to their protection under the California Endangered Species Act (<https://law.justia.com/cases/california/court-of-appeal/2022/c093542.html>; https://www.americanbar.org/groups/environment_energy_resources/publications/trends/2022-2023/november-december-2022/a-california-court-decision/)

Discussion

It is evident that thefts from apiaries do occur on the territory of the Republic of Serbia. The collected statistical data from the Ministry of the Interior of the Republic of Serbia differ from the data collected by the Union of Beekeeping Organizations of Serbia). It is assumed that the reason for this is the fact that the beekeepers did not report the crimes committed on their apiaries to the police, as well as the fact that the confiscation, destruction and damage of another's belongings are prosecuted as criminal acts by a private lawsuit.

There must be a practice of good cooperation with beekeeping associations in the vicinity of the place where such a crime has been committed. Beekeepers have specific knowledge in working with bees, which allows them to remain calm in order not to irritate bees and to get through with as few consequences as possible, i.e. without bee stings. It would be desirable for some police officers to specialize in investigating crimes related to beehives and bees.

In cases where theft or some other criminal offence occurs at the apiary, in order to determine the extent of the damage done, it is necessary to carry out the crime scene investigation in a high-quality manner, to comprehensively inspect the scene and find all the relevant clues that will indicate the existence of the criminal offence and the perpetrator. Theft of hives is most common in situations where bees are transported to bee pastures because then it is common for the vehicle with hives and bees to be left unattended for some time while the bee pasture is in progress.

If the criminal act of theft at the apiary has been committed, it is very important to find the object of the criminal act. Bees create optimal conditions, i.e. a micro-climate, in the beehive to survive in different weather conditions. Thus, the temperature in the beehive is almost

constant, and in this sense, when looking for the subject of a crime, i.e. a beehive with bees, modern technology, i.e. a thermal imaging camera, can be useful (Kesić & Bjelovuk, 2019).

To make it easier to find the perpetrator of the crime of theft in which the apiary or beehive is the object of the crime, the apiary must be registered (unique identification number of the apiary), the bee colony marked (unique identification mark for each beehive), and beehives also marked. A yellow identification plate made of hard plastic with dimensions of at least 60x30 mm is used for marking. Here, too, the necessity of prior registration of apiaries by beekeepers comes to the fore. In this sense, the Rulebook on the method of marking bee colonies and registration of apiaries (Official Gazette of the RS, No. 54 of August 4, 2010) provides that each apiary be registered and assigned a unique identification number, as well as each hive in the apiary. The identification number with a barcode (ISO) is located on the identification plate on the front of the hive. Data on the apiary and bees are contained in the register, which is part of the central database maintained by the Ministry of Agriculture, Forestry and Water Management. This can also be considered as a measure of preventive action, which would deter possible perpetrators of criminal acts at the apiary. Also, beekeepers can put some of their markings on the beehives, as well as use specific colours for the beehives, so that they can be visually distinguished from each other for easier tracking down in case of theft, etc. Apart from marking the beehives with plates and some other individual markings, a device for global positioning (Global Position System - GPS) can be placed on each beehive. Thus, the position of each hive in space and in real-time can be monitored at any time.

Also, as a measure of preventive action at the apiary, the existence of video surveillance of the apiary, regular physical visits and stay at the apiary, and the surveillance of the apiary by drones can be used. The advantages that can be realized when using drones include the investigation of every part of the apiary, covering large areas where the apiaries are located without being present, quick decision-making based on footage from the field, with the fact that it must be emphasized that the application of drones is only for favourable weather conditions (Radić & Radić, 2021; Bjelovuk, et al, 2022).

Conclusion

Bees are considered beneficial insects, due to the importance of pollination of plants, increasing the yield of cultivated plants, preservation of plant biodiversity, and due to the potential realization of economic profit due to the possibility of renting bee colonies for pollination on plantations of cultivated plants and selling bee swarms, beekeeping products such as honey, royal jelly, pollen, propolis, perga, wax, bee venom, etc. This is why criminal acts such as theft, robbery, destruction and damage to another's property, etc., occur in apiaries. In cases where the crime of appropriation of another's property (Art. 211 CC), destruction and damage to another's property (Art. 212 CC) is committed, a private lawsuit is provided for when the subject of the crime is private property. If bees were to be declared an endangered species by law, then the involvement of the police in such cases could be expected, based on the positive judicial practice in California, USA. In recent decades, there has been a noticeable decline in the bee population due to climate change, uncontrolled use of pesticides and the presence of invasive species. The need to declare bees an endangered species is reflected in the fact that the decline of the bee population is directly related to the reduction of plant pollination and the threat to food security. Also, if bees were a protected species, the perpetrators of the criminal offence of destroying, damaging and taking abroad and bringing into Serbia a protected natural asset (Art. 265 CC) could be held liable. Thus, the criminal-legal protection of bees would contribute to the preservation of bees on the Earth, as well as to the faster investigation of crimes and tracking down bees, beehives, etc. in the criminal cases involving thefts at the apiary.

To establish the facts required to prove the commission of a criminal offence and identify the perpetrators, the crime scene investigation must be carried out in a high-quality and professional manner. Investigating beehive theft has some specific features as compared to investigations of other crimes and requires certain knowledge in the field of beekeeping. In this sense, one of the possibilities is cooperation with beekeepers who can be found at the scene of the event in the capacity of an expert, who possesses specific knowledge that police officers do not receive during

their education and training. It would be desirable if some police officers who carry out investigations could specialize in solving crimes committed at apiaries.

In the proposed model, it is possible to engage beekeepers during the crime scene investigation, given that the Criminal Procedure Code foresees the possibility of engaging a professional person, that is, an expert.

As it was noticed that the data on thefts at apiaries held by the Ministry of the Interior differs from the data maintained by the Union, it would be desirable to appeal to beekeepers to report crimes committed at their apiaries to the police. Also, considering the existing technological progress, and to make it easier to find beehives as objects of the crime of theft, in addition to the proper marking of all beehives in the apiary, it would be desirable for beekeepers to have video surveillance of the apiary, the possibility of recording the apiary with drones, GPS devices on the beehives allowing for locating them more easily, etc. This would also facilitate the work of the police in detecting and proving a criminal offense at the apiary and proving the commission of a criminal offense and identifying the perpetrators.

Acknowledgements

The authors express their gratitude to the Ministry of the Interior of the Republic of Serbia for the provided data on crimes of theft in the territory of the Republic of Serbia, as well as to the Union of Beekeeping Organizations of Serbia (SPOS) for the provided data on the theft of bees, destruction and damage to beehives in the territory of the Republic of Serbia.

References

1. Bjelovuk, I., Kesić, T., Žarković, M. (2022). *The possibilities of using unmanned aerial vehicles – drones in crime scene investigation*. In Thematic Conference Proceedings of International Significance Investigating and Proving Contemporary Forms of Crime: Scientific Approaches, XII International Scientific Conference Archibald Reiss Days, Belgrade, 8-9 November 2022. p. 79-92.
2. Jaćimović, V., Nedić, N., Radović, M. Božović, Đ. (2013). Značaj pčela u oprašivanju i povećanju prinosa starih sorti šljive i jabuke. *Agroznanje*, 14 (2): 185-193.
3. Kesić, T., Bjelovuk, I. (2019). Application of thermal imaging cameras in crime detection, *Teme – Journal for social sciences*, 48 (4): 997-1011.
4. Kovačić, G. (1992). Korištenje pčela u oprašivanju bilja. *Sjemenarstvo*, 9(2-3):139-148.
5. *Criminal Code of the RS*, Official Gazette RS, nos 85/2005, 88/2005 – corr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 and 35/2019. (in Serbian)
6. Orčić, S. (2020). *Biohemijski i fiziološki parametri stanja medonosne pčele (Apis mellifera L.) tokom letnjeg i zimskog perioda na staništima sa različitim antropogenim uticajem*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet Departman za biologiju i ekologiju.
7. Plavša, N., Nedić, N. (2015). *Praktikum iz pčelarstva*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu Poljoprivredni fakultet.
8. *Pravilnik o načinu obeležavanja pčelinjih društava i registraciji pčelinjaka*. Sl. glasnik RS (Official Gazette RS), no. 54 of 4th August 2010.
9. *Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva*. Sl. glasnik RS (Official Gazette RS), nos 5 of 5th February 2010, 47 of 29th June 2011, 32 of 30rd March 2016, 98 of 8th December 2016.
10. Radić, V., Radić, N. (2021). Primena bespilotnih letelica u monitoringu životne sredine / Application of unmanned aerial vehicles in environmental monitoring. *Ecologica*, 28(103):426 – 435.

11. <https://spos.info/> available 24th April 2023
12. <https://www.californiastatebeekeepers.com/wp-content/uploads/2021/03/Beehive-Theft-Flyer-21.pdf>, available 11th Oct. 2023.
13. <https://law.justia.com/cases/california/court-of-appeal/2022/c093542.html>, available 6th Nov. 2023.
14. https://www.americanbar.org/groups/environment_energy_resources/publications/trends/2022-2023/november-december-2022/a-california-court-decision/ available 6th Nov. 2023.
15. <https://iu.pressbooks.pub/perspectives2/chapter/how-the-honey-mafia-stuck/> available 7th Nov. 2023.
16. <https://edis.ifas.ufl.edu/publication/IN872> available 7th Nov.2023.
17. Willingham, R. Klopchin, J., Ellis, J. Robbing Behavior in Honey Bees. *University of Florida IFAS Extension*, 2014, available at <https://edis.ifas.ufl.edu/publication/IN1064> accessed 4th Nov. 2023.
18. Steinhauer, N., Aurell, D., Bruckner, S., Wilson, M., Rennich, K., vanEngelsdorp, D., Williams, G. United States Honey Bee Colony Losses 2020-2021: Preliminary Results Embargoed until Wednesday, June 23th, 2021, 12.00 PM Noon CST available at <https://beeinformed.org/2021/06/21/united-states-honey-bee-colony-losses-2020-2021-preliminary-results/> accessed 6th November 2023
19. *Criminal Procedure Code*. „Official Gazette RS“, no. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 24/2021 – decision CC and 62/2021 – decision CC. (in Serbian)

Специфичности вршења увиђаја код крађа на пчелињацима и оштећења кошница

Айспиракџ: *Свуда у свету, ња и у Републици Србији, медоносне њчеле (лат. Apis mellifera) смањрају се веома корисним инсектима, шњо збој ойрашавања, шњо збој њчелињих ѡпроизвода које људи користје у исхрани. У циљу ойравданостџи исњраживања у раду је дај ѡриказ броја крађа на ѡчелињацима у Србији и у Калифорнији (САД). Такође, услед ѡстѡјања разних сњецифичностџи у ѡређењу са друћим видовима кривичној дела крађе, у раду је ѡредложен модел вршења увиђаја у сџуацијама када је крађа извршена на ѡчелињаку. Приликом вршења увиђаја ѡстѡји чџав низ сњецифичностџи. Дај је ѡредлој орѡанизације вршења увиђаја и указано је на ѡѡребу за ањажовањем различџџих субјектѡа (ѡчелар као сњручно лице, од-носно вешњак), као и ѡредлој едукације ѡјединџих чланова тџи-ма, збој ѡѡребе сњецифичних знања увиђајне екџе, која су из областџи ѡчеларсџва. У раду је дај и случај из судске ѡраксе у САД, у Калифорнији, кој је за ѡследџу имао ѡролашавање ѡчеле за ујрожену врсџу, а кој би мојо да ѡслужи као ѡзитџиван ѡример законске рејулатџиве за ѡчеле. Како се у Републици Србији кривично ѡњење за унишњене и ошњене тџуђе сњвари врши ѡ ривајној тџужби, тџо је ањажовање ѡолицџе евидентџо само у случајевима кривичној дела крађе на ѡчелињаку. Уколико је ѡчела ѡролашена за ујрожену врсџу, тџо би ѡодрозумевало ањажовање ѡолицџе ѡриликом вршења увиђаја у свим кривичним делџма у вези са ѡчелџма. Такође, у раду су размањране мојућностџи ѡримене савремених тџехнолојџа ѡри вршењу увиђаја код крађа кошница и ѡретресању осумњичених ради ѡроналажења ѡредметѡа кривичној дела, као и ѡредлози ѡревентџивној деловања у циљу сњречавања овџх кривичних дела на ѡчелињаку.*

Кључне речи: увиђај, крађа, ѡчелињак, кошнице, ѡчеле.

Др Најџаша ТАЊЕВИЋ
заменица заштитника грађана¹

ДОИ: 10.5937/bezbednost2401097Т
УДК: 343.82:343.9.02(497.11 Пожаревац)
Прегледни научни рад
Примљен: 4. 5. 2023. године
Ревизија: 5. 2. 2024. године
Датум прихватања: 13. 2. 2024. године

Проблематика извршења казни затвора за кривична дела организованог криминала

Апстракт: У раду је указано на специфичности и везе са извршењем казне затвора у Посебном одељењу за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала Казнено-поправног завода у Пожаревицу, с обзиром на то да је реч о затвореницима који се налазе у посебном (специјалном) режиму, да је реч о изоловању затвореника из оштре заводске популације, односно да се може говорићи о посебној казни затвора, имајући у виду специфичности прејмана. Ово је свега због тога што је положија лица који се налазе на извршењу казне затвора у посебном режиму невољнији у односу на оне који се налазе на извршењу казне затвора у оштром (редовном) режиму, јер њихова права затвореника у Посебном одељењу нису истиа као и права осталих затвореника. Поједина основна права су затвореницима у Посебном одељењу ускраћена или у неодреданој мери ограничена, а поједине одредбе закона нису усклађене са међународним стандардима и развојем система извршења кривичних санкција оличеним у Закону о извршењу кривичних санкција донетим 2014. године. Посебна пажња посвећена је потреби за стварањем суштински деловне праксе у постојању према овој категорији затвореника у погледу прејманског рада који представља обавезу државе и који мора бити омогућен и за оне који се налазе на извршењу казне затвора у Посебном одељењу,

¹ Ставови изнети у раду су лични и не представљају званичне ставове Заштитника грађана.

имајући у виду да се једино на њај начин може остварити сврха извршења казне затвора.

Кључне речи: *организовани криминал, казна затвора, Посебно одељење, тирејман.*

Увод

Због претње коју по друштвена добра представља организовани криминал, утврђено је да постоји потреба за доношењем посебног закона којим ће се уредити извршење казне затвора лица осуђених за кривична дела организованог криминала, односно за спречавањем сваке могућности да осуђени настави да организује или усмерава активности организоване криминалне групе. Законом о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала (*Службени гласник РС*, бр. 72/09 и 101/10) регулисан је поступак извршења казне затвора према осуђеним организаторима и члановима криминалне групе. Из члана 1 предметног закона произлази да се тим законом уређује поступак извршења казне затвора за кривична дела која се, у смислу Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела (*Службени гласник РС*, бр. 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 45/05, 61/05, 72/09, 111/09, 72/2011, 101/2011 и 32/2013), сматрају кривичним делима организованог криминала, као и организација и надлежност државних органа у поступку извршења казне, положај осуђених и надзор над извршењем казне затвора. Међутим, поглед на став 2 истог члана указује на то да назив предметног закона није адекватан, имајући у виду да се одредбе овог закона не односе само на извршење казни учинилаца кривичних дела из области организованог криминала, већ и на извршење казне затвора за: кривично дело тероризма и кривично дело међународног тероризма; тешка кршења међународног хуманитарног права извршена на територији бивше Југославије од 1. јануара 1991. године која су наведена у Статуту Међународног кривичног суда за бившу Југославију; кривична дела из чл. 370–384 и чл. 385 и 386 Кривичног законика.²

² Ради се о кривичним делима која укључују геноцид, злочине против човечности, ратне злочине и сродна дела.

Законом је покушано успостављање равнотеже између потребе да се друштво појачано заштити од организованог криминала и потребе да се испоштују међународни стандарди у области људских права затвореника. Намера је била да осуђени учиниоци нарочито тешких кривичних дела казну затвора одређено време издржавају под нарочитим сигурносним мерама (у посебном одељењу затвореног завода са посебним обезбеђењем) и да се за то време ограниче и ставе под надзор контакти са спољним светом. Ипак, док су контакти са спољним светом, али и са другим затвореницима у Посебном одељењу, лимитирани и под строгим надзором, извршењем казне у овом режиму нису у потпуности испоштовани савремени стандарди који се односе на поступање према лицима лишеним слободе.

Права затвореника у Посебном одељењу у односу на права „обичних” затвореника

Тежња да се у конкретном случају нагласе ретрибутивни елементи казне и кажњавања произлази најпре из чињенице да је обим права затвореника у Посебном одељењу знатно мањи у односу на „обичне”³ затворенике.

Затвореник који се налази у Посебном одељењу има право на посете блиских сродника једном месечно, при чему се те посете звучно и визуелно надзиру и снимају (чл. 37. Закона о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала). Прописивање права на једну посету месечно у трајању од једног часа чини се прилично недовољно за одржавање добрих односа затвореника са породицом, пре свега са децом. С тим у вези, напомињемо да међународни стандарди указују на то да контакт затвореника са њиховим породицама, посебно укључујући децу, треба да се подстиче и омогућава. Такви контакти позитивно делују и на затвореника и дете, при чему су спојиви са гаранцијама сигурности, безбедности и реда у затвору (Препорука Комитета мини-

³ Осуђене који казну затвора издржавају у општем режиму, сходно Закону о извршењу кривичних санкција.

стара ЦМ/Рец [2018] 5, Савет Европе). Из наведеног произлази да права деце чији су родитељи у Посебном одељењу не смеју бити занемарена, те да безбедносни захтеви морају да уважавају принцип најбољег интереса детета, што подразумева да је задатак надлежних органа да омогуће спровођење родитељских дужности, остваривање родитељске улоге и поштовање принципа најбољег интереса детета и када су у питању затвореници у Посебном одељењу (Тањевић, 2023: 104).

Такође, за разлику од затвореника који се налазе на извршењу казне затвора у општем режиму и који, сходно Закону о извршењу кривичних санкција (*Службени гласник РС*, бр. 55/14), имају право да једном у два месеца бораве с брачним другом, децом или другим блиским лицем три часа у посебним просторијама затвора, затвореници који се налазе у посебном режиму то право немају. Уважавајући разлоге и околности наведене у чл. 14 Закона о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала који оправдавају упућивање у Посебно одељење, као и потребу за појачаним надзором над овим лицима, укључујући и контакт са спољним светом (посете, дописивање и телефонске разговоре), не можемо да не приметимо да поједина лица бораве у овом одељењу преко десет година, те да су у веома дугом периоду, услед наведених услова, изложена бројним депривацијама у продуженом трајању, посебно када је у питању немогућност посете у посебној просторији, укључујући и партнерске односе. Ако томе додамо чињеницу да су иста лица од успостављања Посебног одељења 2010. године до измене Правилника о кућном реду 2017. Године, посете са блиским сродницима имала преко сигурносног стакла, јасно је да дејство свих депривација, а посебно депривација слободе и хетеросексуалних односа, постаје још израженије. Могућност остваривања овог права је од посебног значаја када се узму у обзир последице које вишегодишње трајање казне затвора може имати на породични живот и очување брака и породице, као и на планирање породице. Напомињемо да и из праксе Европског суда за људска права произлази да спречавање брачних посета затвореницима може бити ограничено једино да би се спречио злочин и неред у

затвору⁴, али ни тада то не може бити бланко забрана која важи дужи временски период⁵. И Комитет министара Савета Европе у својој препоруци (Рец [98] 7 параграф 68) указује да би требало размотрити могућност да се затвореницима дозволи да се састају са својим сексуалним партнером без визуелног надзора током посете. На потребу да се посебна пажња посвети одржавању и унапређењу односа између затвореника и његове породице, указују и Манделина правила и сл.

Истовремено, треба имати у виду и то да у одељењима притвора, укључујући и Посебну притворску јединицу Окружног затвора у Београду, није искључена могућност да се притвореном лицу на молбу одобри оваква посета, будући да је положај притвореника изједначен са положајем осуђеног, изузев ограничења која су прописана другим законом. Тако, поједина притворена лица која се терете за кривична дела организованог криминала, уз одобрење поступајућег судије, имају право да једном у два месеца три часа бораве у посебној просторији завода са брачним другом, децом или другим блиским лицем. У те сврхе, у Посебној притворској јединици постоји и посебна просторија.

Имајући у виду све наведено, сматрамо да би и за затворенике у Посебном одељењу требало размотрити могућност да на основу сагласности председника суда, односно овлашћеног судије, имају право на посете у посебној просторији, као основно или посебно право које могу остваривати у зависности од њиховог доброг владања и/или напретка у остваривању програма поступања, као и уз евентуално прописивање других услова које би требало да испуне (нпр. дужина издржане казне и сл.).

Разлика у односу на општи режим произлази и из чињенице да затвореници у Посебном одељењу имају неограничено право на дописивање само са блиским сродницима, при чему се дописивање са другим лицима може обављати само уз сагласност председника суда, односно овлашћеног судије (чл. 34 Закона о извршењу казне

⁴ Aliev v. Ukraine, представка бр. 41220/98, пресуда од 29. априла 2003.

⁵ Piechowicz v. Poland, представка бр. 20071/07, пресуда од 17. априла 2012.

затвора за кривична дела организованог криминала). Садржај писама се надзире, осим у случајевима који су предвиђени законом.

Даље, сходно чл. 36 истог закона, лице које се налази на извршењу казне затвора у Посебном одељењу има право на телефонски разговор са блиским сродницима, највише два пута месечно, у укупном трајању од најдуже 15 минута, а изузетно му се, уз сагласност председника суда, односно овлашћеног судије, може одобрити телефонски разговор и са другим лицима.

Такође, судска заштита се за затворенике у Посебном одељењу остварује у управном спору, подношењем тужбе против одлуке директора Управе којом је одлучено о праву затвореника, иако је, у циљу унапређења заштите права затвореника, Законом о извршењу кривичних санкција из 2014. године уведен судија за извршење кривичних санкција, који у поступку по захтеву за судску заштиту одлучује да ли је незаконито ограничено или повређено неко право осуђеног, након што је спроведен притужбени поступак. Из наведеног произлази потреба да се право на судску заштиту прописану Законом о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала уподоби праву на судску заштиту прописану Законом о извршењу кривичних санкција, или пак да се судска заштита у посебном режиму извршења казне затвора остварује у поступку по захтеву за судску заштиту који се подноси председнику Вишег суда у Београду, односно овлашћеном судији, узимајући у обзир улогу коју председник суда има у поступку извршења казне затвора за кривична дела организованог криминала и надзору над извршењем казне затвора у Посебном одељењу.

Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала не регулише ни право на образовање затвореника у Посебном одељењу, и на тај начин се овим лицима ускраћује право које је чланом 71. Устава зајамчено свима. Начин остваривања зајамчених људских права и услови под којима она могу бити ограничена утврђени су Уставом, те је прописано да зајемчена људска права могу бити законом ограничена ако ограничење допушта Устав, у сврхе ради којих га Устав допушта, у обиму неопходном да се уставна сврха ограничења задовољи у демократском друштву и без задирања у суштину зајемченог права, с тим да се

достигнути ниво људских права не може смањивати. При ограничавању људских права сви државни органи, а нарочито судови, дужни су да воде рачуна о суштини права које се ограничава, важности сврхе ограничења, односу ограничења са сврхом ограничења и о томе да ли постоји начин да се сврха ограничења постигне мањим ограничењем права. Међутим, предметни закон не прописује право затвореника у Посебном одељењу на образовање, што доводи до низа ограничења или привремених ускраћивања права која нису неопходна са становишта сврхе која се ограничењима жели постићи, те тако прописана ограничења права и слобода нису пропорционална сврси ограничења.

Најзад, ако упоредимо број и обим посебних права која се могу одобрити затвореницима у Посебном одељењу, са онима која се односе на затворенике који казну извршавају у општем режиму, може се закључити да је и број посебних права више него преполовљен. Наиме, сходно посебном закону, затворенику који се посебно добро влада, уз сагласност председника суда, може се одобрити проширено право на број телефонских разговора са блиским сродницима, проширено право на број посета блиских сродника, као и право на пријем новчаних пошиљки у двоструком износу. Осим мањег броја посебних права која су предвиђена за затворенике који се налазе у Посебном одељењу, у односу на остале затворенике, приметно је и да се могућност њиховог одобравања везује само за добро владање, а не, како је то прописано за „обичне” затворенике, и за залагање и остваривање напретка у програму поступања. Наведено упућује на закључак да законодавац очигледно није имао у виду улогу и ефекте третманског рада када су у питању лица у Посебном одељењу.

Разлози који указују на потребу за променом режима извршења казне затвора у Посебном одељењу

Затвореници у Посебном одељењу су дуго низ година од успостављања Посебног одељења боравили у условима који се могу поистоветити са боравком у самици, углавном без смисленог контакта са другима и без примене програма којим би се учинковито отклонили разлози за њихово извршење казне у Посебном

одељењу. Потребу за комплетном променом режима извршења казне у Посебном одељењу уочио је Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (ЦПТ), који је 2011. године посетио Републику Србију. У свом извештају, ЦПТ је констатовао да се „режим у Посебном одељењу може описати као режим који је на граници нељудског и понижавајућег” и да ће „излагање затвореника у дужем периоду оваквом режиму пре допринети њиховој десоцијализацији него ресоцијализацији”, па је препоручио „да се режим који се примењује на затворенике смештене на Посебном одељењу Казнено-поправног завода у Пожаревцу из основа измени”⁶. У образложењу наведеног, у извештају ЦПТ се између осталог наводи да затвореници могу да виде остале затворенике само током свакодневне двосатне физичке вежбе на отвореном простору (што се обавља на опресивном и голом дворишту), где је међусобни однос дозвољен за максимално пет затвореника. Преостали део дана затвореници остају закључани у својим ћелијама под сталним видео-надзором.

Након седам година од успостављања Посебног одељења, изменама Правилника о кућном реду Посебног одељења (*Службени гласник РС*, бр. 18/10, 43/13 и 76/17) уведена је могућност да се посете затвореницима обављају у просторији која није преграђена сигурносним стаклом када их посећује бранилац који их заступа у кривичном поступку и када у посету долази пунолетно дете или малолетно дете осуђеног у пратњи другог родитеља. Иако су ове измене прописа побољшале могућност остваривања права лица који се налазе у Посебном одељењу на одбрану и одржавања контакта са члановима породице, оне нису донеле суштинске промене за које је ЦПТ указао да су неопходне.

Дуги боравак у Посебном одељењу, са свим ограничењима и ускраћивањима основних права које са собом носи, оставља последице по ментално и физичко стање затвореника и по могућност њихове ресоцијализације, па је потребно предузимати мере да се време боравка скрати на минимум, како би се избегла штетна де-

⁶ Извештај Влади Србије о посети ЦПТ од 1. до 11. фебруара 2011. године, ЦПТ/Инф (2012) 17.

јства оваквог режима. Овакав општи приступ захтевају и савремени стандарди. Препорука Савета Европе о опасним преступницима⁷ поставља надлежним органима за циљ смањење ограничења и пуштање из безбедносног превентивног притварања, на начин који је у складу са заштитом јавности од ризика који представља преступник. Исто тако, ЦПТ истиче (ЦПТ/Инф [2001] 16) да је група затвореника за које се сматра да представљају изузетно велику опасност и стога захтевају посебне услове „посебно значајна за ЦПТ, пошто потреба да се предузму посебне мере у погледу таквих затвореника носи са собом велики ризик од нечовечног поступања”.

У односу на налазе из извештаја ЦПТ о посети Републици Србији 2011. године, приликом последње посете Националног механизма за превенцију тортуре (НПМ) Посебном одељењу у марту 2022. године, уочена је знатна промена режима који се примењује према затвореницима смештеним у Посебно одељење. НПМ је у свом извештају, који је сачињен након посете, изнео став да се према лицима у овом одељењу поступа веома професионално, уз поштовање људског достојанства, у дневном режиму који обухвата ванћелијске и сврсисходне активности и уз остваривање права предвиђених важећим прописима.⁸ Уједно, уочени су недостаци у реализацији третманског рада и упућене препоруке у циљу унапређења поступања у овом делу, укључујући потребу да се програми поступања додатно индивидуализују, како би били усаглашени са ризицима и потребама сваког конкретног осуђеног, да се преиспитују редовно, односно једном годишње. Наглашена је и потреба да се обезбеди могућност напредовања у третману, у смислу накнадног разврставања и додељивања и одузимања посебних права.

У циљу даљег унапређења остваривања права затвореника који се налазе у Посебном одељењу, ЦПТ је након посете у марту 2021. године у извештају о посети Републици Србији упутио, између осталог, препоруку да се затвореницима који подлежу посебном режиму, као основни стандард, одобри отворена посета од једног сата недељно,

⁷ Препорука Комитета министара Савета Европе ЦМ/Рец (2014) 3 у вези са опасним преступницима.

⁸ Извештај НПМ, дел. бр. 14859, 9. јун 2022.

као и да се телефонска права повећају на један телефонски позив седмично (ЦПТ/Инф, 2022: 52). Такође, ЦПТ је упутио препоруку да се затвореницима који се налазе у посебном режиму обезбеди шири распон сврсисходних активности рехабилитационе природе, попут стручних обука, образовних курсева, ликовне радионице, рада и сл.

Још једна важна чињеница коју треба имати у виду када је реч о извршењу казне у Посебном одељењу јесте то што је Законом о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала прописано да председник Вишег суда на сваке две године од почетка извршења казне, односно од последњег решења којим се продужава извршење казне у Посебном одељењу, по службеној дужности испитује да ли и даље постоје околности због којих је осуђени упућен на извршење казне у Посебно одељење. Постојање тих околности председник суда, односно овлашћени судија, утврђује на основу чињеница и доказа из извештаја Посебног одељења, полиције и служби безбедности, као и мишљења јавног тужиоца. Из наведеног произлази да је намера законодавца била да осуђени који је упућен у ово одељење не буде до истека казне у посебном режиму, већ да се преиспитује да ли и даље постоје околности због којих је упућен на извршење казне у Посебно одељење и, у складу са тим, омогући да, кад се стекну услови, извршење казне настави у општем режиму. Међутим, ниједно од 13 лица која су се до дана писања овог рада налазила у Посебном одељењу није премештено у општи режим који је предвиђен Законом о извршењу кривичних санкција, а последњи такав случај био је 2015. године. Притом, сматрамо значајним и то да се поједина лица у овом одељењу налазе преко десет година. С тим у вези, треба имати у виду и да у редовном режиму извршења казне затвора постоје различити степени обезбеђења затвореника и могућности за њихову екстерну и интерну класификацију и рекласификацију. Исто тако, иако је комуникација затвореника са спољним светом у начелу дозвољена, без обзира у ком заводу или одељењу се налазили, и у редовном режиму казне могућа су извесна ограничења, односно ускраћивања остваривања ових права (на пример, судија за извршење може донети одлуку да се телефонски разговор или текст писама надзире, чак и да се ускрати дописивање, ако се на тај начин доприноси откривању или спречавању нових кривичних дела).

Имајући у виду наведено, приликом упућивања у Посебно одељење или доношења решења о продужењу боравка у њему, требало би имати у виду и Уставом Републике Србије постављену дужност да сви државни органи, а нарочито судови, при ограничавању људских и мањинских права воде рачуна између осталог и о томе да ли постоји начин да се сврха ограничења постигне мањим ограничењем права. У конкретном случају, то указује на потребу да се размотри да ли је упућивање осуђеног у Посебно одељење или продужење боравка у њему заиста нужна мера, односно да ли је то једини начин да се отклони опасност да ће осуђени чинити радње набројане у члану 14 Закона о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала.

Чини се пак да извршено кривично дело, висина казне и друштвена опасност утичу не само на упућивање у Посебно одељење, већ и континуирано делују као основ за сва решења о продужавању боравка у њему (Нешић, 2022: 175). Притом, јасно је да је овде реч о категоријама које се не могу променити вољом затвореника, па чак ни у ситуацији када би боравили у потпуној ћелијској изолацији све до истека казне. Нарочито споран чини се последњи услов „да осуђени неће наводити друго лице на кривично дело”, будући да се то не може гарантовати ни за једно лице, без обзира на дело које је извршило, висину казне и режим у којем се налази, те је јасно да овако широко постављен услов доводи до тога да ће могућност да се затвореник из посебног премести у општи режим увек бити мала.

У вези са овим питањем, ЦПТ је у извештају након посете Републици Србији 2011. године навео да затвореници не би требало да подлежу специјалном систему безбедности дуже него што ризик који представљају то оправдава. То намеће потребу за редовном ревизијом одлука о смештању у такве јединице, која би морала да се обавља у краћим временским интервалима (по могућности тромесечно). Такође, ЦПТ је након посете Републици Србији 2021. године указао између осталог и на то да је оправдање за продужење боравка у Посебном одељењу било „стереотипне природе, засновано на упорно опасном профилу лица и његовој контроли и утицају на садашње или бивше чланове његове организоване криминалне групе”, и с тим у вези изнео став да би обнављање смештаја у Посебно

одељење требало да буде боље образложено и да садржи додатне мере заштите, односно „да се заснива на појединачној процени ризика која пружа објективне разлоге за наставак мере... Даље, сваки пут када затвореник подлеже обнављању или првом наметању смештаја у посебан режим, требало би да му се пружи могућност да га лично саслуша надлежно министарско тело (могуће путем система видео-конференција).”⁹

Имајући у виду наведено, мишљења смо да затвореници не смеју бити подвргнути посебном режиму дуже него што то захтева опасност коју они представљају, јер би све друго носило са собом ризик од нечовечног поступања. Овакав општи приступ захтевају и напред поменути међународни стандарди, из којих произлази да оваква одељења треба користити само као крајње решење, а да смештај у њих треба да се подвргава редовној ревизији. С тим у вези, сматрамо и да би разлоге за извршење казне затвора у Посебном одељењу требало преиспитивати учесталије од двогодишњег рока (најмање једном годишње), управо због тога што се ради о посебно рестриктивном режиму у којем дуго боравак, са свим ограничењима и ускраћивањима права које са собом носи, оставља последице по затворенике и по могућност њихове ресоцијализације. Такође, околност да се у општем режиму извршења казне затвора обавезно преиспитивање програма поступања врши најмање једном у две године (за изречене казне затвора преко десет година), представља додатни аргумент да исти рок не би требало да се примењује и када је у питању посебно рестриктиван режим извршења казне затвора.

Све поменуто би могло омогућити да се скрати период који би затвореник требало да проведе у посебном режиму, јер правила о редовном преиспитивању служе и да се размотри да ли је постигнут напредак у његовој рехабилитацији и да се потом одлуке које доносе надлежни органи ускладе с тим променама.

Најзад, поглед на важеће прописе намеће закључак да је законодавац очигледно подлегао утицајима једног дела јавности који сматра да је учиниоце ових кривичних дела потребно само закључати, надзирати и контролисати, те да им нису потребне стручна

⁹ Посета ЦПТ 2021, ЦПТ/Инф (2022) 03 пар. 78.

подршка и помоћ, јер је „не заслужују”, нити ико верује у то да се ова лица могу променити (Илић, 2013). Наше становиште је управо супротно. Посебна стручна подршка и помоћ овој категорији затвореника је неопходна, не само јер је то основни начин да се оствари сврха кажњавања, већ и због тога што ова лица бораве у веома рестриктивним условима и неретко се налазе на извршењу дуготрајних затворских казни, те самим тим захтевају интензивне третманске активности.

С тим у вези, Заштитник грађана је изнео став¹⁰ да изостанак третманског рада са затвореницима који се налазе на извршењу казне затвора у Посебном одељењу не може имати никакво оправдање, те да би постојећи правни оквир требало употпунити и унапредити како би се омогућило стварање суштински делотворне праксе у поступању према овој категорији затвореника. Укратко, то подразумева да затворенику који показује добро владање, залагање и резултате у остваривању програма поступања не би требало ускратити могућност напредовања у третману, у смислу напредног разврставања у групе у оквиру Посебног одељења, како је то и прописано посебним законом. На тај начин остварили би се и циљеви специјалне превенције, с обзиром на то да се, ако затвореник не верује да ће моћи да напредује у третману, не могу очекивати ни поправљање и преваспитање, нити било какав други активан однос према третману који се према њему спроводи (Тађевић, 2023: 112).

Овде је битно указати на још једну чињеницу. Важећим прописима је предвиђено да послове одржавања реда и безбедности у Посебном одељењу обављају запослени у заводима за извршење кривичних санкција из служби за обезбеђење који су посебно обучени и упућени на рад у Посебно одељење (чл. 3 Закона о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала), док исти услов није прописан и за запослене који обављају послове третмана, обуке и упошљавања који су упућени на рад у Посебно одељење. Наиме, колико је оправдан захтев да послове одржавања

¹⁰ Мишљење упућено Министарству правде, дел бр.30660 од 8. децембра 2022. године, доступно на: <https://ombudsman.rs/index.php/2011-12-11-11-34-45/7651-a>, приступљено 4. 2. 2023. године.

реда и безбедности у одељењу у ком је потребно спроводити нарочите мере сигурности обављају посебно обучени запослени, толико нема оправдања да није као услов предвиђена посебна обука за запослене који ће обављати послове третмана, јер су у питању послови од којих највише зависи успешност извршења казне.

Интересантно је на овом месту напоменути да су у Италији, земљи која је најпознатија европска држава по установљењу специјалног затворског режима према притвореним и осуђеним лицима за организовани криминал, протеклом времена, одредбе о специјалном затворском режиму показале све мане законодавства који се доноси да би се хитно решио неки проблем (Мрвић Петровић, 2007: 273). Пре свега, томе су допринеле одлуке Уставног суда Италије, који је у више наврата нагласио потребу за променом режима, односно за ублажавањем извесних ограничења, и потребу да надлежни органи у својим одлукама прецизно утврде разлоге због којих се поједини осуђени подводе под овакав третман, при чему је посебно наглашено да се подзаконским актом не може увести третман који би био у супротности са захтевом хуманости, те да било који посебан систем извршења не сме укинути ни ограничити активности везане за индивидуални третман, нити онемогућавати учешће осуђеног у културним, физичким и другим активностима¹¹. Такође, томе су допринеле и представке које су притворена и осуђена лица подносила Европском суду за људска права, односно пресуде у којима је суд усвојио представке осуђених лица и огласио Италију одговорном због кршења људских права осуђених под специјалним режимом. Најзад, овај режим наишао је и на бројне критике ЦПТ, који је у својим извештајима инсистирао на хитним мерама, посебно оним којима би се затвореницима омогућиле одговарајуће активности и хуман контакт са породицом.

¹¹ Више о томе видети: пресуде Уставног суда бр. 349 од 1993. године, бр. 251 из 1996. године и бр. 376 од 1997. године.

Закључак

Проблематика извршења казни затвора на коју је у раду укзано отвара питање да ли је заиста неопходно да постоји посебан режим извршења казне затвора, и који су то стварни захтеви који диктирају дуго трајање изолације и свих ограничења права и депривација у конкретним случајевима. Логично је претпоставити да ће овде увек све бити „покривено” захтевима безбедности који су садржани у строго поверљивим извештајима надлежних органа, али је за доношење ваљаног закључка и одговора на наведено питање неопходно извршити дубљу анализу пресуда којима је одређено упућивање у Посебно одељење и решења суда којима је за те затворенике на сваке две године продужавано извршење казне у том одељењу. С тим у вези, било би посебно значајно и да се о проблемима и последицама боравка у оваквом режиму чује и глас оних који у њему бораве, као и запослених који у њему раде, али и ставови научне и стручне јавности, међународних и националних тела. Ако се пак закључи да је неопходно да поједина лица буду упућена на извршење казне у Посебно одељење, односно да бораве у посебном режиму, неопходно је да се предузму активности у циљу измене законских решења, како би се у потпуности испоштовали међународни стандарди у овој области, са којима наша земља треба да усклади поступање.

Иако су сва ова питања значајна, посебно са становишта поштовања људских права, која су универзална, неотуђива, урођена, јединствена и припадају свима, не можемо да не приметимо да ова тема, због своје сложености, осетљивости и других разлога, није довољно присутна у јавности. Претпостављамо да је разлог за то чињеница да је број лица која се налазе у Посебном одељењу занемарљив у поређењу са бројем остале затворске популације, али и чињеница да се у овом одељењу налазе лица која су организатори или учиниоци кривичних дела према којима је јавно мњење нарочито осетљиво, те друштво из наведених разлога нема емпатије

ни разумевања за њихова права и потребе¹². Извесна унапређења постигнута су, усуђујемо се да кажемо, напорима и храброшћу појединаца који су пажњу посветили положају ових затвореника. Међутим, системски проблеми захтевају системска решења и укључивање свих друштвених актера у њихово решавање, јер „улога права није само у томе да обезбеди форму (која је свакако нужна), већ да суштински поштује човека и његова људска права” (Ђирић, 2000: 82).

После 12 година од почетка примене овог закона (који у међувремену није мењан), време је да се, имајући у виду проблеме уочене у пракси, све мањкавости појединих законских решења, као и међународне стандарде и упоредну праксу, приступи његовим изменама и допунама. „Организовани криминал јесте претња савременом добу, али управо људска права и слободе су највеће вредности тог истог доба, што подразумева да је неопходно пронаћи баланс између сузбијања организованог криминалитета и привременог ограничавања људских права и слобода у ту сврху” (Симовић, Шикман, 2020: 12).

Литература

1. *Закон о извршењу кривичних санкција*, Службени гласник Републике Србије, бр. 55/2014.
2. *Закон о изменама и допунама закона о извршењу кривичних санкција*, Службени гласник Републике Србије, бр. 39/19.
3. *Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала*, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/05, 72/09 и 31/2010.
4. *Закон о ратификацији Европске конвенције за заштити људских права и основних слобода*, Службени лист СЦГ – Међународни уговори, бр. 9/2003
5. Заштитник грађана, НПМ, Извештај о посети КПЗ Пожаревац – Посебном одељењу за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала, дел. бр. 14859 од 9. јуна 2022.

¹² Мислимо пре свега на учествовање у убиству премијера Србије и организаторе и чланове организованих криминалних група.

6. Заштитник грађана, Мишљење дел бр. 30660 од 8. децембра 2022.
7. Игњатовић, Ђ. (2018). *Право извршења кривичних санкција*. Правни факултет Универзитета у Београду. Београд.
8. Илић, З. (2013). *Трејман осуђених за кривична дела оранизованої криминала: Мојућности, дилеме, заблуде*, у Зборнику „Супротстављање организованом криминалу”, Криминалистичко-полицијска академија. Београд.
9. Мрвић Петровић, Н. (2007). *Криза зајвора*. Војноиздавачки завод. Београд.
10. Национални механизам за превенцију тортуре (2022), Извештај о посети Посебном одељењу за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала, дел. бр. 14859 од 9. јуна 2022.
11. Нешић, С. (2022). Извршење казне затвора за кривична дела организованог криминалитета. *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 2.
12. Recommendation CM/Rec (2018) 5 of the Committee of Ministers to member States concerning children with imprisoned parents, Committee of Ministers, Council of Europe.
13. Симовић, М., Шикман М. (2020). *Ограничавање људских права и сузбијање оранизованої криминала*, у Зборнику „Правна традиција и интегративни процеси”, (ур. Д. Челић). Косовска Митровица.
14. Тањевић, Н. (2023). *Казна и ресоцијализација – у нескладу или сукобу? Заштитник грађана*. Београд.
15. The United Nations Standard Minimal Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules), Vienna, усвојена Резолуцијом Генералне скупштине УН 17. децембра 2015. Године, 70/175.
16. *Устав Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 98/06.
17. Ђирић, Ј. (2000). Анти-хуманизам идеологије људских права. *Социолошки преглед*, бр. 1–2.
18. ЦПТ/Инф (2022). Извештај о посети Србији 2021. године.
19. ЦПТ/Инф (2001) 16. Нови стандарди ЦПТ-а у погледу издржавања казне затвора. Извод из 11. Општег извештаја.

The Problem of Execution of Prison Sentences for Criminal Offenses of Organized Crime

Abstract: *The paper points out the specifics in connection with serving prison sentences in the Special Department of the Correctional Penal Institution in Požarevac intended for serving prison sentences for criminal offenses of organized crime, considering that prisoners there serve their sentences in a special regime, involving isolation from the general prison population, as well as special treatment. This is primarily due to the fact that the position of persons serving a sentence in a special regime is less favorable compared to those who are not in such a regime, because the rights of prisoners in the Special Department are not the same as the rights of other prisoners. Certain basic rights of those serving a sentence in the Special Department are denied or unjustifiably limited and certain provisions of the law are not in line with the system of execution of criminal sanctions embodied in the Law on the Execution of Criminal Sanctions adopted in 2014. Special attention is paid to the need to create an essentially effective practice in dealing with this category of prisoners in terms of treatment (work therapy), which is an obligation of the state and which must also be made possible for those who are serving their sentence in the Special Department, considering that this is the only way to achieve the purpose of serving a prison sentence.*

Keywords: *organized crime, imprisonment, Special Department, treatment.*

Проф. др Муамер НИЦЕВИЋ
Доц. др Самра ДЕЧКОВИЋ

ДОИ: 10.5937/bezbednost2401115N
УДК: 340.134:364.63(497.7);
177.82:343.6 (497.7); 316.647.8(497.7)
Прегледни научни рад
Примљен: 15. 6. 2023. године
Датум прихватања: 13. 2. 2024. године

Злочин из мржње у кривичном законодавству Северне Македоније

Апстракт: До дискриминације, говора мржње и насиља мотивисаној предрасудама воде стереотипи и предрасуде о одређеним друштвеним групама. За кажњавање злочина који се јављају збој етничке припадности жртве, њеној пола, рода, инвалидитета, вероисповести, сексуалне оријентације или неке друге заштићене карактеристике, данас се користи закон. Из овој разлога се аутори у раду баве анализом кривичноправних одредаба којима се регулише инсистуј злочина из мржње у Северној Македонији, као и анализом праксе полицијe и ордана кривичној правосудја када је у питању евиденцирање тих случајева, ради указивања на моуће правце унапређења делатности на пољу препознавања, евиденцирања и процесуирања злочина из мржње.

Кључне речи: злочин, мржња, предрасуде, Северна Македонија.

Увод

За злочине из мржње македонско друштво представља врло плодно тло. Наиме, у једној мултикултурној држави, која је снажно подељена и поларизована по свим основима, у којој живе грађани из различитих етничких заједница, где је политичка припадност основ за подстицање говора и других радњи из мржње, где припадници ЛГБТ заједница још нису добродошли у македонско

друштво, злочини из мржње и те како су присутни. Иако званично не постоји одговарајући систем за идентификовање, класификовање и праћење тих дела, о њиховом присуству говоре подаци из годишњих извештаја о криминалу из мржње Хелсиншког комитета за људска права у Републици Северној Македонији. О томе говоре и подаци до којих се дошло у оквиру пројекта „Јачање националних капацитета за хватање укоштац са криминалом из мржње и говором мржње“, који је финансијски подржала Мисија ОЕБС-а у Скопљу, али и информације са одређених догађаја који се објављују у штампаним и електронским медијима, а који су мотивисани предрасудама према жртви. Међутим, подаци објављени у годишњем извештају Хелсиншког комитета представљају само показатељ постојања појаве, али не и њеног обима, због непостојања одговарајућег националног система за регистрацију и за процесуирање ових дела, као и због велике тамне бројке. Путем медија, како штампаних тако и електронских, често се може доћи до сазнања да су одржани протести одређених грађанских удружења која испред основног јавног тужилаштва у Скопљу изражавају незадовољство процесуирањем случајевима против учинилаца насиља над припадницима ЛГБТ заједнице, или протести поводом међународног дана толеранције, када велики број грађанских организација, део медија и грађана позива на толеранцију и спречавање говора и насиља из мржње, јер се повећава број кривичних дела мотивисаних мржњом, према свима онима који су по својим карактеристикама различити од већине становништва у Македонији. Осим тога, незадовољство често исказују ученици и њихове породице због све учесталијих инцидената и физичких обрачуна између ученика различите етничке припадности у тетовској гимназији. Ово указује да је насиље из мржње присутно у македонском друштву, и да не постоји одговарајућа реакција надлежних органа; пре свега, изостаје осуда тог насиља. На тај начин се јавности шаље порука да је насиље према припадницима ЛГБТ заједнице некажњиво, да га институције толеришу и да не признају њихов статус жртве, као и да се решење за нарушени суживот и нетрпељивост између младих из различитих етничких заједница тражи у раздвајању уместо у помирењу (Стефановска, 2016: 243-244).

Злочин из мржње у законодавству Северне Македоније

Члан 9 Устава Републике Северне Македоније садржи општу клаузулу која предвиђа да су грађани једнаки у правима и слободама независно од пола, расе, боје коже, националног и социјалног порекла, политичког и верског уверења, имовинског и друштвеног статуса. Када су у питању злочини из мржње, једнакост значи да сви имају право на једнаку заштиту пред законом, на шта у својим одлукама указује и Европски суд за људска права. С обзиром да међународни споразуми самом ратификацијом постају део националног правног система, заштита се даје сваком праву које је гарантовано Уставом или ратификованим међународним споразумом, те из тог разлога члан 9 не предвиђа затворену листу заштићених карактеристика.

Кривични законик Северне Македоније тренутно не познаје кривична дела мотивисана мржњом или пристрасношћу, односно она нису издвојена као квалификовани облици основних дела са прописаним строжим кривичним санкцијама, или са самим мотивом издвојеним као отежавајућом или пооштравајућом околношћу приликом одмеравања санкције. Увођење злочина из мржње у македонско кривично законодавство започето је новелом Кривичног законика из 2009. године, прописивањем опште одредбе за одмеравање казне у члану 39 став 5 којом се судови обавезују да при одмеравању санкција узму у обзир одређене мотиве пристрасности и дискриминације због припадности жртве некој друштвеној групи. Наиме, члан 39 став 5 недвосмислено предвиђа да ће суд приликом одмеравања казне посебно имати у виду да ли је кривично дело почињено против лица, групе лица или имовине, непосредно или посредно, због њихове припадности одређеном полу, раси, боји коже, роду, припадности маргинализованог групи, етничкој припадности, језику, држављанству, социјалном пореклу, религији или верском уверењу, другим врстама уверења, због образовања, политичке припадности, личног или друштвеног статуса, менталног или телесног инвалидитета, узраста, породичног или брачног стања, имовинског статуса, здравственог стања, или ма које друге основе предвиђене законом или ратификованим ме-

ђународним споразумом. Иако овај члан садржи 19 основа који су таксативно набројани, он се не ограничава на њих, већ оставља тзв. отворену листу основа који могу да се нађу у другом домаћем закону или ратификованом међународном споразуму. Као пример може послужити сексуална оријентација, која ни поред покушаја да се подведе под маргинализоване групе није убројана у ред законских основа, сагласно са Водичем за основе дискриминације, (Котевска, 2013) ипак представља заштићену карактеристику на основу које је Комисија за заштиту од дискриминације, као домаће тело за једнакост, већ поступала (Георгиевски, 2016 :161).

Термин мржња у Кривичном закону Северне Македоније, директно се употребљава код кривичног дела Изазивање националне, расне и верске мржње, раздора и нетрпељивости (члан 319.) и кривичног дела Одобравање или правдање геноцида, злочина против човечности или ратних злочина (члан 407-а), а индиректно се јавља код кривичног дела Угрожавање сигурности (члан 144. став (4)) указујући на припадност жртве одређеној националној, етничкој или расној групи или верском опредељењу. За учиниоце ових кривичних дела прописане су теже кривичне санкције, јер су мржња и предрасуда као мотив отежавајуће околности које суд узима у обзир приликом одмеравања казне учиниоцима (Бабаноски, Трајановска, 2016 : 140).

То значи да се у посебном делу Кривичног законика може издвојити неколико кривичних дела која и у самој бити траже као мотив мржњу, ниске побуде и сл., или за последицу имају ширење верске, расне или друге врсте нетрпељивости. Тако на пример, за кривично дело убиства из члана 123, у ставу 2 тачка 4 предвиђена је казна од најмање десет година затвора уколико неко лиши другог живота из користољубља, због извршења или прикривања другог кривичног дела, из безобзирне освете или из других ниских побуда. Осим тога, повреду равноправности грађана и забрану одузимања или ограничења права утврђених Уставом и ратификованим међународним споразумима, на основу разлика у полу, раси, боји коже, националном и социјалном пореклу, политичком и верском уверењу, имовинском и друштвеном положају, језику или другом личном својству или околности, третира члан

137. Кажњавање угрожавања сигурности и претње путем информатичког система против неког лица због његове припадности одређеној националној, етничкој или расној групи или због верског опредељења предвиђено је у члану 144 ставу 4. Карактеристично дело из посебног дела Кривичног законика јесте изазивање националне, расне и верске мржње, раздора и нетрпељивости из члана 319, који предвиђа затворску казну од једне до пет година за свакога ко уз употребу присиле, малтретирања, угрожавања сигурности, излагања националних, етничких, верских симбола руглу, оштећивањем туђих предмета, скрнављењем споменика, гробова или на други начин изазове или распирује националну, расну или верску мржњу, раздор или нетрпељивост. Када су у питању кривична дела против човечности и међународног права – у члану 403 и члану 407 ставу 2 (о геноциду) забрањују се негирање, минимизирање или одобравање и правдање кривичних дела против човечности и међународног права, а нарочито се за тежи облик дела сматра ако је оно учињено са намером да подстакне мржњу, дискриминацију или насиље спрам неког лица или групе лица због њихове националне, етничке или расне припадности, или због верског опредељења – она нису обухваћена категоријом злочина из мржње. Међутим, иако су ратни злочини често мотивисани предрасудама, с обзиром на то да представљају повреду међународног права и тичу се целокупне међународне заједнице, што је и разлог да се за њих суди пред међународним или специјалним трибуналима, не сматрају се злочинима из мржње.

Осим тога, разлог је и то што код тих кривичних дела, на пример код геноцида, поред доказивања предрасуда које воде до злочина из мржње, потребно је доказати и намеру да се делимично или потпуно уништи група која је предмет напада. У члану 417 прописује се „расна и друга дискриминација“ и забрањују се повреде основних људских права и слобода признатих од међународне заједнице на основу разлика у раси, боји коже, националности или етничком пореклу, а ставом 3 тог члана забрањује се и ширење идеја о супериорности једне расе над другом, пропагирање расне мржње или подстицање расне дискриминације.

Резултати досадашњег рада надлежних органа

Извештај Европске комисије против расизма и нетолеранције из 2016. године показује да је, иако су почетком XXI века у Македонији забележени злочини мотивисани верском мржњом, у последњој деценији, почевши од 2010. године, интензитет ових кривичних дела смањен. Оно што отежава утврђивање правог мотива извршења кривичног дела (да ли је у конкретном случају присутна верска или етничка мржња), јесте чињеница да је у Северној Македонији верски идентитет често пута истоветан са етничким, односно да су Македонци углавном хришћани, а Албанци муслимани. Будући да државни органи имају углавном пасиван однос према овој врсти злочина, од посебног значаја је рад Хелсиншког комитета за људска права Републике Македоније (МХК), чији извештаји показују да не постоји континуиран раст ове врсте криминалитета, па је тако 2013. године пријављено 116 кривичних дела мотивисаних мржњом, а 2014. године 87. У 2015. години пријављена су 44 злочина мотивисана мржњом, од којих је само један окарактерисан као дело учињено из верске мржње (<http://www.zlostorstvaodomraza.com>).

Наиме, групи непознатих учинилаца стављена су на терет кривична дела оштећења туђе ствари из члана 243 КЗ и изазивања националне, расне и верске мржње, раздора и нетрпељивости из члана 319 КЗ, због демолирања и исписивања графита са хришћанским порукама испред исламског верског објекта након одржавања протеста под називом „Против исламизације Криве Паланке“ (Маркоски, 2016: 113).

Република Северна Македонија је у циљу заштите људских права и слобода добила препоруке од међународних организација из ове области за усвајање ефикасних мера за спречавање, препознавање и санкционисање кривичних дела мотивисаних мржњом (Савет за људска права, 2014: 18). То подразумева активније супротстављање некажњивости насиља против маргинализованих лица које мотивисано њиховом етничком, верском или сексуалном оријентацијом, посебно путем подизања свести јавности и поли-

цијских и судских власти. У вези са одређеним одредбама Кривичног законика које се односе на кривична дела мотивисана мржњом предложене су измене и допуне, између осталог и увођење новог става (23) у члану 122, којим ће се „кривично дело из мржње“ дефинисати као „кривично дело против физичког или правног лица и са њиме повезаном имовином, које је учињено у потпуности или делимично због реалне или претпостављене карактеристике лица, која се односи на расу, боју коже, националну или етничку припадност, религију или верско уверење, физички или психички инвалидитет, пол или родни идентитет, сексуалну оријентацију, политичко уверење, узраст или припадност маргинализованог групи“. На тај начин би се учврстио и тачно одредио актуелни концепт кривичних дела мотивисаних предрасудама, која су већ предвиђена у члану 39 став 5 Кривичног законика. Осим тога, и концепт такозваних мешовитих мотива, односно радњи које су само делимично извршене због предрасуда, препознаје се новим ставом 23 члана 122. Све док су предрасуде биле једна од побуда у позадини такве радње, она ће се сматрати злочином из мржње. Такође, кривично дело ће бити квалификовано као злочин мотивисан предрасудама и у случају да је учинилац погрешно претпоставио да жртва припада одређеној заштићеној групи, с обзиром да је експлицитно укључена формулација „стварна или претпостављена“ карактеристика. (OSCE/ODIHR, 2009: 50-56)

У последњих неколико година у Северној Македонији се најчешће извршавају следеће врсте злочина из мржње, односно кривичних дела мотивисаних предрасудама: напади, поседовање и употреба нелегалног оружја, имовинска штета, вандализам, претња и насиље. С обзиром да не постоји службена државна статистика о овим делима, невладине организације указују на инциденте који се могу повезати са неким кривичним делом прописаним у Кривичном законнику. Ти инциденти најчешће укључују: телесну повреду, насиље, имовинску штету, угрожавање сигурности, учешће у тучи, изазивање мржње, раздора и нетрпељивости на националној, расној, верској или другој дискриминаторској основи, угрожавање опасним оруђем приликом туче или свађе, напад на службено лице при вршењу послова безбедности и скрнављење гроба. Хелсиншки комитет за људска права Северне Македоније неретко

је приликом испитивања и регистровања инцидената утврђивао да они испуњавају критеријуме два или више наведена кривична дела. Пошто се велики број инцидената десио у аутобусима, у близини аутобуских станица, у школским двориштима и у близини школа (за време или по завршетку школске наставе), као и у близини локалних огранака политичких партија, може се закључити да се они најчешће дешавају на јавним местима. Извршиоци су најчешће македонске и албанске националности, и злочине из мржње врше због освете или казне за претходни инцидент. Због етничког састава становништва, мањег броја пријављених, али и ниског степена свести код јавности о злочинима из мржње и предрасуда, у источном делу државе регистрован је веома мали број инцидената. Најугроженије категорије друштва су млади, али и припадници ЛГБТ заједнице, јер су сексуална оријентација и родни идентитет непрепознати као основи за вршење кривичних дела из мржње (Стојановски, Исени и Богоевски, 2015).

Када је реч о оштећеном лицу у предметима злочина из мржње, ЗКП Македоније се посебно не бави њиме. Наиме, у оквиру члана 110 става 2 оштећеном је дато право за постављање имовинскоправног захтева, а у оквиру истог члана (став 3) и могућност да у неким предметима има право на накнаду штете од осигуравајућег друштва, код којег оптужени/осуђени има полису осигурања. Иако суд нема обавезу да одлучује о имовинскоправном захтеву ако би се тиме одуговлачио поступак, може га решити потпуно или делимично пресудом којом се оптужени оглашава кривим. Међутим, уколико у току поступка дође до ситуације да не постоји довољна основа за потпуно или делимично пресуђивање имовинскоправног захтева, за остатак тог захтева може донети допунску пресуду. У предметном поступку нису потребни исказ или пријава жртве за покретање истраге, јер се она у складу с одредбама ЗКП-а покреће по службеној дужности. У случају да дође до прекида истраге или неподизања оптужнице, оштећени нема право на преиспитивање тих одлука, али у складу с чланом 57 може преузети кривично гоњење остајањем при тренутној оптужници или подизањем нове. Према стандардима ЕУ, у случају неразматрања мотива за извршење кривичног дела, оштећени нема право на жалбу (Ишерић, Хебиб, 2016: 36).

Без обзира што извештај ОЕБС-а о злочинима из мржње из 2014. године показује да је евидентирано неколико десетина злочина из мржње, ОДИХР указује да Македонија не само да не прикупља податке и не води статистику, већ јој недостају и подаци у погледу директне имплементације Директиве о правима жртава злочина из мржње. То значи да легислатива Македоније у свом највећем делу није усклађена с прописима ЕУ. Примена института злочина из мржње није била адекватна од његовог увођења, на шта указује и недовољна посвећеност надлежних органа – није спроведена ниједна врста едукације полиције, судија и тужилаца о злочинима из мржње, нити су формиран специјализовани уреди за борбу против ове врсте злочина. Осим тога, извештај Хелсиншког комитета за људска права показује да се злочини из мржње у Македонији прикривају и не процесуирају, и да она нема никакве акционе планове за њихово сузбијање (Хелсиншки одбор у Македонији, 2013).

Иако у држави не постоји званичан систем државног евидентирања кривичних дела учињених из мржње, Хелсиншки комитет за људска права је у фебруару 2013. године, уз подршку Мисије ОЕБС-а у Скопљу, покренуо веб-страницу преко које грађани могу пријавити кривично дело или инцидент учињен из мржње. До августа 2016. године пријављено је и забележено 286 таквих инцидената. Већина инцидената забележена у протеклим годинама заснована је на етничком пореклу, сексуалној оријентацији и политичкој припадности жртве, док је највећи број таквих напада током 2015. године био усмерен на избеглице и мигранте. Тачније, чак 183 инцидента била су повезана с етничким пореклом или националношћу, 33 се односе на политичку оријентацију или политичко уверење, 30 на избеглички или мигрантски статус, 23 на изазивање националне, расне или верске мржње, неслагања или нетрпељивости, 20 на верске оријентације или верска уверења, 18 на сексуално опредељење или родни идентитет, итд. (Ариффи, 2016: 2010). Евидентиран је само један случај кривичног дела учињеног из мржње на основу инвалидитета, што значи да они пролазе незапажено. Један такав случај забележио је Хелсиншки комитет. Наиме, крајем 2015. године близу села Оризари, таксиста је примио путника с инвалидитетом, а затим позвао своја два пријатеља и

заједно с њима присилио жртву да им плаћа пића и конзумира марихуану с њима. Потом су га претукли и опљачкали, узевши од њега 6.500 македонских денара (105 евра). С обзиром да је таксиста приметио да је жртва била особа с инвалидитетом, те позвао два друга учиниоца да му се придруже, за овај инцидент мотив је био инвалидитет жртве, а показатељ предрасуде била је природа насиља (Попска, 2016: 134).

У Кривичном закону ова кривична дела су дефинисана као насиље (члан 386), телесна повреда (члан 130) и пљачка (члан 237). Последице које овакви инциденти проузрокују за жртву и заједницу уопште доводе у питање сигурност особа с инвалидитетом које живе на том подручју. Да би се жртве злочина из мржње мотивисале за пријављивање надлежним органима, неопходно је спровести истраживање о виктимизацији, утврдити разлоге због којих појединци оклевају да пријаве, између осталог, кривична дела мотивисана предрасудама о инвалидитету, али и осигурати податке о њиховом искуству с агенцијама за провођење закона. Према извештају Хелсиншког комитета за људска права Северне Македоније, број кривичних дела извршених због предрасуда о политичкој припадности или политичком убеђењу веома је висок, што је јединствен случај за ову државу – она нису у том проценту затупљена у другим државама региона. Међутим, с обзиром на мигрантску кризу, постоји све више предрасуда о избеглицама и мигрантима због великог броја расељених особа које користе балканску руту.

У циљу јачања капацитета домаћих судија и јавних тужилаца у вези с кривичним делима учињеним из мржње, али и подизања свести о овој врсти криминалитета, у последњих неколико година Академија за судије и јавне тужиоце „Павел Шатев“, заједно са Мисијом ОЕБС-а у Скопљу, спроводи низ пројеката. Од измена Кривичног законика Републике Македоније у фебруару 2014. године, односно од измена члана 39 став 5 – између осталог, у делу о отежавајућим околностима при одмеравању казне предвиђено је да суд води рачуна да ли је кривично дело учињено због неке заштићене карактеристике жртве односно оштећеног, због мржње или неке предрасуде – предузете су и друге активности са истим циљем. Наиме, код обуке за полицијске службенике, али и

код увођења ефикасних алатки за регистрацију пријава кривичних дела учињених из мржње или предрасуда, Мисија ОЕБС-а у Скопљу сарађивала је и са Министарством унутрашњих послова. Иако је у складу са грађанским Законом за спречавање и заштиту од дискриминације овим изменама проширена листа заштићених карактеристика и уведен тзв. концепт отворене листе, приметан је недостатак спровођења оваквих законских одредби. Осим тога, још увек недостају ефикасни механизми за регистрацију кривичних дела из мржње, нарочито у поступцима пред Министарством унутрашњих послова и јавним тужилаштвима. У односу на мере које се предузимају ради спречавања и сузбијања кривичних дела која се не могу сматрати злочинима из мржње, заштита и борба против овакве врсте злочина постаје све тежа и маргинализована, нарочито ако узмемо у обзир и сложене процесне претпоставке и услове, не само у раној фази пријављивања, евидентирања и регистровања случајева, већ и у истражном поступку, подизању оптужнице против учиниоца и судском поступку, све до одређивања и изрицања одговарајућих санкција (Георгијевски, 2016: 157).

Ради припреме судија и јавних тужилаца, као и обезбеђивања одговарајућег наставног кадра и потенцијалног тима инструктора за кривична дела мотивисана предрасудама, Академија је заједно са Мисијом ОЕБС-а у Скопљу предузела низ активности већ од краја 2012. године. Наиме, да би се подигла свест о злочинима из мржње код представника надлежних органа, сагласно са релевантним међународним документима и стандардима, које је Македонија прихватила кроз Европску конвенцију о људским правима, у току 2013. и 2014. године организовано је неколико догађаја који су били део годишњег програма обуке Академије. Најпре је мешовити тим експерата са Академије и из Мисије ОЕБС-а, састављен од домаћих и међународних предавача, са екстензивним познавањем ове проблематике, спровео обуку за инструкторе. Затим су у 2013. и 2014. године организоване по четири каскадне дводневне обуке за свако апелационо подручје са више од 80 учесника годишње, с тим што је пажња била усмерена и на примену домаћег законодавства, односно на измене члана 39 став 5 Кривичног законика, које су ступиле на снагу почетком 2014. године.

Обука је и у наредном периоду била углавном намењена кривичним судијама и јавним тужиоцима, али и стручним сарадницима из судова и јавних тужилаштва, који раде на овој врсти предмета, са циљем да се упознају са најновијим препорукама и документима ОЕБС-ОДИХР. Министарство унутрашњих послова Северне Македоније, у сарадњи са ОЕБС-ОДИХР, започело је 2015. године са ТАЦХЛЕ (TACHLE) програмом обуке о злочинима из мржње за полицијске службенике. Основни циљ обуке био је да се на виши ниво подигне свест полицијских службеника о одговарајућем евидентирању кривичних дела учињених из мржње, као и да препознају индикаторе потенцијалног злочина из мржње. Резултат рада на том пољу је стављање у функцију апликације „Црвено дугме“ (*Red button*) при Министарству унутрашњих послова, 2015. године, са циљем да подстакне грађане да пријаве злочин из мржње или насиље, уз могућност да пријаву достави жртва или друго лице у име жртве. Апликација подразумева достављање података о жртви, о лицу у које жртва има поверења, опис онога што се десило, а уколико се догађај десио на Интернету, онда и података о Интернет страници, као и свих других корисних података. Иако пријаве на интернету не садрже суштинске податке и информације, надлежни органи ипак врше проверу њиховог садржаја. С обзиром да је број пријављених злочина недовољан, неопходно је промоцију подићи на виши степен, али и указати грађанима на корисну страну апликације, а самим тим и на виши степен проактивности полиције. Међутим, о пријављеним злочинима из мржње Министарство унутрашњих послова не води посебну евиденцију, већ их евидентира у постојећу евиденцију учињених кривичних дела која се процесуирају по службеној дужности или по поднесеној приватној тужби. Тужилаштво је добило сасвим нову улогу у кривичном поступку ступањем на снагу новог Закона о кривичном поступку. Наиме, да би јавни тужиоци имали лакши приступ релевантним информацијама и били повезани са АКМИС системом судова, неопходно је креирање нових софтверских алатки које ће то омогућити. АКМИС систем се већ неколико година успешно користи за електронско управљање предметима. Наиме, реч је о систему који омогућава да се евидентирају, селекују и претражују судске одлуке и по основу и по виду учи-

њеног кривичног дела (у кривичним судовима), као и да се означе све пресуде које се односе на злочине из мржње. Није потпуно јасно да ли систем може да евидентира по којој је заштићеној карактеристици учињено дело, или само региструје да је примењен члан 39 став 5 Кривичног законика. Нови Закон о кривичном поступку прописује обавезу доказивања мотива још од пријема пријаве у Министарству унутрашњих послова, а затим у јавном тужилаштву, док ће евиденција у судовима бити огледало евиденције у јавним тужилаштвима. Када је у питању праћење и евидентирање злочина из мржње, ново софтверско решење садржи и тзв. радиодугме (*Radio button*), које омогућава јавним тужиоцима да означе кривична дела, односно оптужнице и оптужне предлоге који су поднети против учинилаца који су дело извршили из предрасуда или због неке заштићене карактеристике жртве (Георгијевски, 2016: 164-165). На основу резултата праћења судских поступака у предметима злочина из мржње, извештаји Хелсиншког комитета јасно показују да ова кривична дела нису правилно истражена и да многи учиниоци нису откривени, нису проглашени кривима, или су им изречене мале казне. Тако на пример, у инциденту који се десио у Радисханију у Скопљу, где је читава албанска породица непрестано била изложена насиљу и присиљена да се одсели у иностранство, само једна особа проглашена је кривом, док остали учесници упркос видео-записима са сигурносних камера нису идентификовани (Хелсиншки комитет за људска права у Македонији, 2014).

Да Северна Македонија треба активније да се укључи у борбу против некажњивости насиља учињеног над маргинализованим особама, мотивисаног њиховим ентичким пореклом, вером или сексуалном оријентацијом, пре свега интензивнијим ширењем свести јавности о овом проблему, те путем полицијских и правосудних интервенција, препорука је и Радне групе за универзалне периодичне ревизије Уједињених нација. (Генерална скупштина УН, Веће за људска права, 2014 : 18). С обзиром, да је и Европска унија у свом извештају за 2014. годину указала да је и поред свих предузетих активности, недовољно процесуираних злочина из мржње, Мисија ОЕБС-а у Скопљу је 2015. године, у сарадњи с македонском Академијом наука и уметности (МАСА), радила на фор-

мирању Државне радне групе за кривична дела учињена из мржње. Група се састојала од представника следећих институција: Правни факултет, Министарство правде, Министарство унутрашњих послова, Тужилаштво, Правосуђе, државна контакт особа за злочине из мржње при Министарству спољних послова, Академија за судије и јавне тужиоце, Хелсиншки комитет, академска заједница, Државна комисија за борбу против дискриминације, МАСА и македонско Друштво за кривично право и криминологију (Камбовски, 2015). Њен основни задатак је била припрема измена и допуна Кривичног закона Македоније с циљем боље дефиниције кривичног дела учињеног из мржње у разним члановима поменутог закона. Наиме, било је неопходно осигурати одвојену дефиницију у члану 122 став 23, која ће дефинисати злочин из мржње као кривично дело над особом или правним субјектом или релевантном имовином, учињено у потпуности или делимично због стварних или претпостављених обележја особе у вези с њеном расом, бојом коже, националном или етничком припадношћу, вером или верским уверењем, психичким или физичким инвалидитетом, сексуалним или родним идентитетом, сексуалном оријентацијом, политичким опредељењем, старошћу или припадношћу маргинализованог категорији (Камбовски, 2016).

Осим тога, у складу са нацртом измена и допуна предложена је и допуна листе кривичних дела у којима ће елемент предрасуде и даље представљати отежавајућу околност. То би била следећа кривична дела: убиство (члан 123), телесна повреда (члан 130), тешка телесна повреда (члан 131), присила (члан 139), противправно лишавање слободе (члан 140), мучење и друго сурово, нечовечно или понижавајуће поступање и кажњавање (члан 142), угрожавање безбедности (члан 144), спречавање или ометање јавног окупљања (члан 155), силовање (члан 186), обљуба немоћног лица (члан 187), сексуални напад на малолетника који није напунио 14 година (члан 188), неуказивање медицинске помоћи (члан 208), оштећење туђег предмета (члан 243), злоупотреба службеног положаја и овлашћења (члан 353), насиље (члан 386) и скрнављење гроба (члан 400). Са тим предлогом био је сагласан и ОЕБС-ОДИХР, али је сматрао да је неопходно у закону предвидети оба-

везу за судије да уносе у записник разлоге за примењивање или непримењивање одредбе члана 39 став 5 важећег Кривичног закона у случајевима који укључују потенцијалну пристрасност учиниоца. (OSCE-ODIHR, 2016: 10) С обзиром да Македонија представља изузетно политизовано друштво, и да кривична дела учињена из мржње у вези са политичком припадношћу или политичким убеђењем представљају другу по бројности категорију кривичних дела учињених из мржње, препоруку да се одстрани политичко убеђење као заштићена карактеристика из Нацрта измена и допуна било је неопходно посебно размотрити. Наиме, иако је тај основ понекад предвиђен као заштићена карактеристика у домаћем законодавству, то не представља непроменљиву или фундаменталну карактеристику и често се временом мења. Међутим, иако је у питању нејасан термин, подложен различитим тумачењима и потенцијално веома тешко доказив у пракси, неопходно је узети у обзир специфичну ситуацију у којој се држава налази, и послати поруку да никаква кривична дела учињена из мржње неће више бити толерисана и да ће се њима бавити на правилан начин (OSCE-ODIHR, 2016: 13).

У поређењу са претходним изменама и допунама којима је било предвиђено пет кривичних дела са елементом предрасуде, новим изменама и допунама укључује се још кривичних дела са истим елементом, што указује на напоре државе да се овим злочинима стане на крај. Међутим, да би се могли очекивати позитивни резултати на том пољу, неопходно је да се изради конкретна стратегија за спровођење измена и допуна, којом ће бити успостављени одговарајући механизми за идентификацију и мониторинг кривичних дела учињених из мржње, тако што ће она бити препозната у базама података и судским одлукама. Осим тога, неопходно је посебну пажњу посветити жртви злочина из мржње, због чега ОЕБС-ОДИХР препоручује да се изврши класификација података о жртвама кривичних дела, у зависности од тога да ли је мета напада изабрана због етничке припадности, пола, религије итд., и да се такви подаци допуне са истраживањима кривичне виктимизације. То је неопходно не само ради утврђивања разлога којима се жртва руководила приликом доношења одлуке да ли да пријави

кривично дело учињено из предрасуде, већ и због откривања њиховог искуства са агенцијама за спровођење закона. Наиме, да ли ће истрага злочина из мржње бити успешна, у великој мери зависи од степена поверења друштва у агенције за спровођење закона и кривичноправни систем. Уколико постоје индиције да су институције пристрасне или корумпиране, мања је вероватноћа да ће појединци, нарочито припадници маргинализованих група, пријавити таква кривична дела.

Закључак

Осми континуирани годишњи извештај Хелсиншког комитета о злочинима из мржње, који обухвата и период пандемије ковида 19, показује да је она изазвала глобалне ефекте неупоредивих размера. Брзорастућа здравствена криза, која је погодила готово све земље света, изазива несагледиве економске и социјалне последице, од којих човечанство тек треба да се опорави. С обзиром на озбиљност и неизвесност догађаја, многе владе, укључујући и ону Северне Македоније, сматрале су неопходним да прогласе ванредно стање како би се на прави начин позабавиле опасностима и штетностима новог корона вируса. А пошто у време ванредног стања Влада може да предузме мере које превазилазе уобичајено дозвољено, то је такође значило аларм за будност бранитеља људских права. Ипак, негативна „традиција“ троцифрених пријављених злочина из мржње, од којих су посебно бројни они на етничкој и политичкој основи, настављена је и ове године у Северној Македонији.

Први корак у обезбеђивању ефикасног система који ради на заштити жртава злочина из мржње јесте изградња капацитета кривичноправних агенција у сфери регистравања инцидента пристрасности. Стога овај рад има за циљ да укаже на обим, природу и учесталост злочина из мржње у Републици Северној Македонији.

Као и на глобалном нивоу, и у Северној Македонији, већина злочина из мржње остаје непријављена. Главни разлог за ово је претпоставка да жртве не верују властима да ће предузети акцију или страхују од дуготрајних процедура и трошкова. При томе су све информације које се могу добити у правцу превенције веома важне

за разумевање најчешћих типова инцидената, негативних трендова, места на којима се дешавају и односа између жртава и учинилаца. Сходно томе, важно је напоменути да злочини из мржње нису феномен који погађа само мањине, већ представљају директан напад на демократска друштва и принципе на којима се базирају људска права.

Када је Македонија у питању, примећује се да недостатак поверења представља фундаментални проблем у суочавању са злочинима из мржње. Разлог такве ситуације је политичка криза са којом се суочила у кратком периоду након своје независности, што изазива озбиљну забринутост у вези са компетентношћу, независношћу и легитимитетом државних институција, нарочито тужилаштва и судства (OSCE-ODIHR, 2016: 16).

Литература

1. Арифџи, Б. (2016). *Кривична дјела учињена из мржње као њокрешиачи насилној експремизма – да ли су жрџиве њод ризиком да буду увучене у насилни експремизам?* У Зборнику радова: „Конференција Кривична дјела учињена из мржње у Југоисточној Европи“ (стр. 207-233). Сарајево: Факултет за криминалистику, криминологију и сигурносне студије, Универзитет у Сарајеву.
2. Бабаноски, К., Трајановска, В. (2016). *Криминалистичко-ојерашивни и њроцесни аспекти њри испраживању кривичних дјела из мржње.* У Зборнику радова: „Конференција Кривична дјела учињена из мржње у Југоисточној Европи“, (139-157). Сарајево: Факултет за криминалистику, криминологију и сигурносне студије, Универзитет у Сарајеву.
3. Георгиевски, А. (2016). *Маџирање кривичних дјела из мржње у Републици Македонији.* У Зборнику радова: „Конференција Кривична дјела учињена из мржње у Југоисточној Европи“, (стр. 157-181). Сарајево: Факултет за криминалистику, криминологију и сигурносне студије, Универзитет у Сарајеву.
4. Ишћерџић, Х., Хеџиб, М. (2016). *Кривична дјела из мржње у земљама Зајадној Балкана и њроцес хармонизације са њравом ЕУ.*

У Зборнику радова: „Конференција Кривична дјела учињена из мржње у Југоисточној Европи“. Сарајево: Факултет за криминалистику, криминологију и сигурносне студије.

5. Котевска, Б. (2013). *Водич за основе дискриминације*. Мисија ОЕБС-а у Скопљу.
6. Попоска, Ж. (2016). *Кривична дјела учињена из мржње на основу инвалидитетa – случај из Македоније*, У Зборнику радова: „Конференција Кривична дјела учињена из мржње у Југоисточној Европи“ (стр. 119-139). Сарајево: Факултет за криминалистику, криминологију и сигурносне студије.
7. Стојановски, В., Исени, Д., и Богоевски, П. (2015). *Годишњи извјештај о криминалу из мржње у 2014 години*. Скопље: Хелсиншки комитет за људска права Републике Македоније.
8. Стефановска, В. (2016). *Примјена ресторативне правде у случајевима криминала из мржње*, У Зборнику радова: „Конференција Кривична дјела учињена из мржње у Југоисточној Европи“ (стр. 233-251). Сарајево: Факултет за криминалистику, криминологију и сигурносне студије.
9. OSCE ODIHR. Hate Crimes Reporting The Former Yugoslav Republic of Macedonia. Preuzeto sa OSCE ODIHR: <http://hatecrime.osce.org/formeryugoslav-republic-macedonia>., 2016.
10. Агенција ЕУ за темељна права (2011). Making hate crimes visible in the European Union: acknowledging victims' rights. Preuzeto sa European Union Agency for Fundamental Rights: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2012_hate-crime.pdf, 2011.
11. Агенција ЕУ за темељна права. Преузето са European Union Agency for Fundamental Rights: https://fra.europa.eu/sites/default/files/hate_crime_is_a_reality_in_the_eu_two_new_fra_reports_show_hr.pdf., 2012.
12. Агенција ЕУ за темељна права (2012). Злочини из мржње у Европској унији. Preuzeto sa European Union Agency for Fundamental Rights: https://fra.europa.eu/sites/default/files/frafactsheet_hatecrime_hr_final.pdf.
13. *Закон о измјенама и дојунама Кривичног законика*. Службени весник Републике Македоније, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05,

- 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 02/2014.
14. *Закон о кривичном йосџуџу Македоније*. Службени весник Републике Македоније, 15/97, 44/02, 74/04, 83/08; оригинални наслов: Закон за кривичната постапка.
 15. *Закон о кривичном йосџуџу*, Службене новине Републике Македоније, 150/10, 51/11, 100/1.
 16. *Кривични законик Македоније*. Службени весник Републике Македоније, 37/96.

Hate Crime in the Criminal Legislation of North Macedonia

Abstract: *Stereotypes and prejudices about certain groups in society lead to prejudice-motivated violence, hate speech, and discrimination. To punish crimes that occur because the victim belongs to a certain ethnic group, because of one's sex, gender, disability, religion, sexual orientation or some other protected characteristic that a person enjoys, the law is used today. For this reason, the authors analyze the criminal legal provisions that regulate the institute of hate crimes in North Macedonia, as well as the practice of the police and criminal justice authorities when it comes to recording these cases in order to indicate possible directions for improving activities in the field of recognizing, recording and processing hate crimes.*

Keywords: *crime, hatred, prejudice, North Macedonia.*

Никола СТАНКОВИЋ

асистент на Правном факултету Универзитета у Београду

ДОИ: 10.5937/bezbednost2401135S

УДК: 355.357(100)

343.61:341.792(677.8+675.98+497.6)

Прегледни научни рад

Примљен: 21. 3. 2023. године

Ревизија: 8. 2. 2024. године

Датум прихватања: 13. 2. 2024. године

Злочини над особљем мировних мисија током њиховог развоја

Апстракт: Рад анализира злочине над особљем мировних мисија, до којих долази из бројних разлога повезаних са комплексношћу самих мировних мисија. Аутор се осврће на Агенду за мир генералног секретара Буџроса Галија, али и на Конвенцију о безбедности особља Уједињених нација и повезаној особља у контексту злочина према особљу мировних мисија. Поред наведеног, рад се осврће и на неколико релевантних аката донетих након 2017. године, пре свега на Крузов извештај, Декларацију о заједничкој посвећености УН операцијама очувања мира и резолуцију Савета безбедности S/RES/2589. Случајеви извршења злочина над особљем које рад примарно анализира везани су за мировне мисије у Сомалији, Руанди и Босни и Херцеговини, али се аутор осврће и на неколико мировних операција у савременој пракси.

Кључне речи: мировне мисије, злочини, особље мировних мисија, Агенда за мир, Акција за очување мира, Конвенција о безбедности особља Уједињених нација и повезаној особља, Крузов извештај.

Увод

Модерна међународна заједница почива на поретку Организације уједињених нација (ОУН) (Милисављевић, 2007: 11). Централна идеја на којој почива Организација уједињених нација јесте заштита светске друштвене заједнице од новог светског рата.

Природа теме којом се бавимо у овом раду везује нас, пре свега, за природу и праксу једног од главних органа ове организације – Савета безбедности. Питање је колико је успешна у очувању мира и безбедности била ова кровна организација. Наиме, иако заиста није дошло до избијања трећег светског рата, модерна међународна заједница је у послератном свету који је изнедрио Уједињене нације била суочена са бројним кризама, које се у највећој мери могу обухватити заједничким именитељем – Хладним ратом. Свакако, ОУН игра кључну улогу у животу и функционисању модерне међународне заједнице. Наведено уверење почива на здраворазумском веровању да бројним активностима из најразличитијих области живота ОУН доприноси бољем функционисању међународне заједнице у целини, али и њених појединачних чланова. Један део тих активности усмерен је на успостављање и одржање тзв. система колективне безбедности. Наиме, члан 2 тачка 4 Повеље успоставља начело забране претње силом или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности сваке државе, или на сваки други начин несагласан са циљевима Уједињених нација (Повеља Организације уједињених нација). Реализација овог принципа лежи примарно у рукама оперативног органа Уједињених нација – Савета безбедности, који на основу главе VI и VII Повеље ОУН делује превентивно односно принудно на међународном терену, зарад очувања међународног мира и безбедности чланова међународне заједнице. Концепт колективне безбедности у својој бити подразумева формирање *ad hoc* међународних војних снага.¹ Управо у том *ad hoc* обележју, које подразумева периодично стављање војних снага држава чланица на располагање ОУН у случају потребе – лежи корен проблема. Наиме, државама је још увек врло тешко да своје интересе усагласе са интересима заједнице и препусте организацији контролу над одређеним делом сопствене војне ефикативности (Милисављевић, 2007: 11).

Одсуство политичке воље чланица Савета безбедности да се ослоне на сопствене институционалне могућности највише је дошло до

¹ Више о томе: Бојан Милисављевић, Нове мировне мисије Организације уједињених нација, Правни факултет Универзитета у Београду, 2007, 11.

изражаја када је Савет безбедности критикован због неефикасности у решавању ситуација у Босни и Херцеговини, али и Руанди (Кристин Греј, 2007: 157). Врло је илустративан податак који наводи генерални секретар Уједињених нација Бутрос Гали у Агенди за мир – да је у периоду од оснивања ОУН до краја Хладног рата било чак 279 вета, чиме је Савет безбедности остао потпуно беспомоћан у решавању сукоба у међународној заједници због којих је преко 20 милиона људи изгубило живот (Агенда за мир: <https://digitallibrary.un.org/record/144858#record-files-collapse-header> доступан 16. 3. 2023). Управо је то узрок еластичнијег тумачења Повеље од стране главних органа ОУН и у таквим условима настају мировне мисије као својеврсни супститут решења која су предвиђена Повељом, а усмерена на очување мира и безбедности (Милисављевић, 2007: 11). У литератури се неретко каже да су мировне мисије ослоњене на поглавље Повеље „VI и по“, јер је реч о институту који се не може у потпуности подвести ни под поглавље VI ни под поглавље VII (Јилмаз, 2005: 15). Особље ангажовано у оквиру овог својеврсног супститута, из разлога о којима ћемо тек говорити, неретко бива подвргнуто различитим злочинима.

У раду је главна пажња посвећена историјској анализи злочина извршених над особљем мировних мисија који се у највећој мери појављују у научној литератури. Сагледавање тих случајева праћено је и неопходним нормативним оквиром.

Уважавајући чињеницу да је међународни поредак један повезан, динамичан систем, али и у циљу свеобухватнијег разумевања појаве која се анализира, извршен је и осврт на неке операције у савременој пракси, али и нормативне потезе модерне међународне заједнице када је реч о овом питању.

Појам мировних мисија и особље мисије

Под мировним мисијама ОУН подразумевају се међународне активности које ова организација предводи, а које се тичу постављања војног особља у посебним формацијама између група у конфликту, како би се спречило или зауставило насиље (Јилмаз, 2005: 15). Од великог је значаја и дефиниција коју даје генерални секретар у Агенди

за мир из 1992. године. Управо је овај документ генералног секретара Бутроса Галија први и указао на потребу за директном заштитом особља мировних мисија (Милисављевић, 2013: 503). Он дефинише мировне мисије као конституисање присуства ОУН на одређеној територији уз пристанак релевантних страна, а који углавном укључује и присуство војног, полицијског али и цивилног особља (<https://digitallibrary.un.org/record/144858#record-files-collapse-header>, доступан 16. 3. 2023). Мировне мисије почивају на идеји да се чланови мировних мисија шаљу на одређену територију, уз пристанак страна у оружаном сукобу, како би се обезбедило поштовање већ постојећих мировних споразума (<https://digitallibrary.un.org/record/144858#record-files-collapse-header>, доступан 16. 3. 2023). Међутим, систем ОУН ниједном својом одредбом Повеље не предвиђа успостављање, спровођење и окончање мировних мисија (Милисављевић, 2007: 16). Општа одредба, која захтева детаљну разраду, налази се у члану 105 Повеље, који прописује да ће чланови организације имати привилегије и имунитете који су им неопходни за остварење циљева (Милисављевић, 2013: 503). Међутим, она не садржи ефикасне механизме заштите њихових основних права (Милисављевић, 2013: 503). Дешавања у Сомалији, Руанди и Босни и Херцеговини подстакла су међународну заједницу да приступи кодификовању питања заштите особља мировних мисија (Милисављевић, 2013: 505). Крајем прошлог века, тачније 1999. године, на правну снагу ступа Конвенција о безбедности особља Уједињених нација и повезаног особља (Конвенција) која као предмет заштите наводи особље ОУН, у које спада: особље ангажовано од стране генералног секретара као члан војног, полицијског или цивилног дела мисије ове организације, као и други званичници или стручњаци оваквих мисија ангажованих преко ове организације или специјализованих агенција (Милисављевић, 2013: 505). Од императивне је важности истаћи да она не обезбеђује одговарајуће механизме за потпуно спровођење одговорности евентуалних учиниоца злочина над особљем мисије, већ се ослања на државе чланице да предузму универзалну јурисдикцију и пресуђују на основу унутрашњег законодавства и о покретању поступка обавесте генералног секретара (Милисављевић, 2013: 507). У контексту теме, то је њен

кључан недостатак јер води недовољној разрађености механизма заштите, који се претходно морају усагласити са Конвенцијом (Милисављевић, 2013: 507). Притом, на тај начин се државама чланицама потенцијално оставља превише слободе да, у већ недовољно прецизним и широким оквирима, одлучују о судбини учинилаца злочина над особљем мисије.

Када узмемо у обзир претходни пасус и очигледну чињеницу да је позиција мировних мисија као института међународног права у најбољем случају била постављена оквирно, намеће се питање да ли су онда оне уопште дозвољене. Где лежи аргументација да је реч о еластичном тумачењу Повеље, на основу којег мировне мисије остају унутар правног и политичког оквира ОУН? Реч је о питањима која нарочито добијају на тежини када се узме у обзир да су се активности ОУН овог типа појавиле недавно након њеног оснивања, али и да су случајеви Руанде, Сомалије и Босне и Херцеговине, који чиме кичму овог рада – претходили самој Конвенцији. Дакле, у периоду када су се ови репрезентативни случајеви дешавали пред очима међународне заједнице, питање постојања и места мировних мисија заиста је било под нормативним знаком питања. Одговоре треба потражити у пракси Међународног суда правде, прецизније у саветодавном мишљењу суда о финансирању операције у Конгу. У том мишљењу, поводом питања која смо отворили у претходном пасусу, суд је закључио да, када Организација предузима активности које су неопходне за испуњење неког од основних начела Уједињених нација, претпоставка је да такве акције нису *ultra vires* (Милисављевић, 2007: 17). Нема дилеме да је одржавање мира и безбедности један, ако не и централни задатак ОУН, чиме мировне мисије као својеврсни правни супститут апсолутно егзистирају унутар оквира постављених Повељом ОУН, што и касније донета Конвенција потврђује.

Полазна подела мировних мисија јесте на традиционалне (класичне) мировне мисије и на нове мировне мисије.² Традиционалне мировне мисије дефинишу се као операције ангажовања војног особља, без мандата да користе принудне мере, предузете од

² Више о томе: Бојан Милисављевић (2007);

стране УН како би помогле успостављање мира и безбедности у конфликтним подручјима (Милисављевић, 2007: 25). У жижи интересовања овог рада налазе се нове мировне мисије. Пут од класичних, традиционалних до нових мировних мисија утабан је различитим факторима, а ми ћемо посветити пажњу онима за које сматрамо да су од значаја за тему. На првом месту, нове мировне мисије су све више комбинација превенције и репресије (Милисављевић, 2007: 53). Наиме, еволуција међународне заједнице доноси са собом и бројне промене на терену оружаних сукоба и генерално ситуација које захтевају реакцију ОУН путем мировних мисија. Те промене утицале су на очигледан пораст мировних мисија по читавом свету и њихову еволуцију од малих војних операција, које су претежно посматрачке мисије, до комплексних, сложених, међународних операција, које укључују и војно и цивилно особље (Милисављевић, 2007: 53). То је од велике важности када се узме у обзир тема рада, јер комплексне и сложене операције које укључују и војно и цивилно особље захтевају већи број људи у односу на традиционалне мировне мисије као „танке плаве линије“³. Самим тим је већа и вероватноћа да неки члан особља буде жртва одређеног злочина.

Промена коју аутор сматра суштинском за прелаз са класичних на нове мировне мисије везује се за проширивање опсега оружаних сукоба поводом којих ОУН реагује слањем мировне мисије. Наиме, оружани сукоби који немају стриктно међународни карактер, већ се као стране у сукобу појављују различите наоружане групације – побуњеници, устаници – такође постају предмет интересовања ОУН у смислу мировних мисија (<https://www.refworld.org/pdfid/4a76aaf42.pdf>, доступан 16. 3. 2023) У оваквим, условно речено, новим сукобима често један или више наоружаних актера уопште нису сагласни да се мировне мисије шаљу поводом тог сукоба, чиме се експоненцијално повећава шанса да особље мисије постане њихова мета (<https://www.refworld.org/pdfid/4a76aaf42.pdf>, доступан 16. 3. 2023)

Анализирајмо сада појам особља мировних мисија. Он је нераскидиво повезан са појмом мировних мисија у целини, што и

³ Више о томе: Бојан Милисављевић (2007);

потврђује дефиниција коју смо изложили на почетку овог сегмента. Поновним освртом на ту дефиницију увиђамо да се на првом месту под особљем мировних мисија подразумева војно особље. То је категорија особља која је интегрални део и класичних, али и нових мировних мисија. Еволуцијом мировних мисија, у категорију тзв. мировњака приступају још неке категорије лица. Две доминантне категорије су припадници полиције, али и цивилно особље (Јилмаз, 2005: 15). Ову еволуцију потврђује и дефиниција из Агенде за мир коју смо навели раније. Када се ради о броју чланова особља, мисија потпуно зависи од држава чланица, чиме се неретко утиче на ефикасност конституисања и слања мисије, али и ремети квалитет кадра и опреме која у одређену мисију креће (<https://www.refworld.org/pdffd/4a76aaf42.pdf>, доступан 16. 3. 2023). Императиван услов да би се једно лице могло именовати за члана мисије јесте да је оно примарно припадник војног, полицијског или експертског цивилног сектора земље из које долази (<https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors>, доступан 16. 3. 2023). Свака земља која доприноси сопственим војним трупама (*Troop contributing country*) води посебне преговоре и постиже споразуме о томе који се задаци смеју доделити особљу које из ње потиче (<https://www.refworld.org/pdffd/4a76aaf42.pdf>, доступан 16. 3. 2023). Ти споразуми се називају меморандуми о разумевању (*Memorandum of Understanding*) и њима се првенствено прецизирају административни, логистички и финансијски услови под којима ће особље радити и које ОУН мора да следи, али и као контрапрестација, стандарди понашања које особље мора да следи (<https://peacekeeping.un.org/en/deployment-and-reimbursement>, доступан 16. 3. 2023).

Према последњим статистичким подацима који датирају из октобра 2022. године, највише особља је ангажовано на мировној операцији *MINUSCA (Multidimensional United Nations Peacekeeping Operation)*, која за циљ има решавање политичке, безбедносне и хуманитарне кризе, али и побољшање поштовања људских права у Централној Афричкој Републици (<https://peacekeeping.un.org/en/mission/minusca>, доступан 16. 3. 2023). Та мисија броји више од 15 хиљада људи (<https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors>, доступан 16. 3. 2023). Република Србија у том смислу има

завидан број активних чланова (269) када се узме у обзир број њених становника, нарочито у погледу припадника три поменуте категорије кандидата за мировне операције (<https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors>, доступан 16. 3. 2023). Аутор сматра да релативно велики број чланова којим наша земља доприноси представља позитиван сегмент спољне политике Републике Србије, јер се и на тај начин у међународној заједници шаље сигнал о вољи наше земље да сарађује са другим земљама и међународним организацијама, и то у складу са системом установљеним Повељом. Нажалост, с друге стране исте медаље, о слабом поверењу у тај систем сведочи низак број чланова којима, условно речено, много важнији и утицајнији чланови међународне заједнице, доприносе успешном изношењу мировних мисија.

Као што смо видели, у модерној међународној заједници мировне мисије су изузетно комплексне, јер се ситуације које захтевају овај облик дипломатије и реакције међународне заједнице усложњавају. Стога је и логично да око себе окупљају велики број лица, која су у већој или мањој мери изложена могућности да буду жртве одређених злочина.

Злочини над особљем мировних мисија

Потреба за заштитом особља мировних мисија постоји још од њиховог класичног периода, када је мандат био нарочито узак, али се на потребу за директном заштитом указује тек у поменутој Агенди за мир генералног секретара Бутроса Галија (Милисављевић, 2013: 503). У периоду од 1948. до 2017. године страдало је више од 3.300 припадника особља мировних мисија, што као последица злочина, што услед осталих узрока (болести, несрећни случајеви итд.) (Левин, 2019: 1). Мање од тридесет процената поменутог броја везује се за злочине над особљем мировних мисија (Дејвиес, 2015: 4).

Поменуте 2017. године страдало је највише чланова мисије у 21. веку, чак 56 (<https://www.un.org/en/unpdf/report-on-improving-security-of-peacekeepers>, доступан 12. 12. 2023). Тада је генерални секретар, у жељи да се та тенденција заустави, именовано пензионисаног генерал-пуковника Круза из Бразила да детаљно размо-

три страдања и телесне повреде нанете особљу мировних мисија услед непријатељских аката (<https://www.un.org/en/unpdf/report-on-improving-security-of-peacekeepers>, доступан 12. 12. 2023). Извештај је формулисао оперативне проблеме везане за следеће мировне мисије: *MINUSMA*, *MONUSCO*, *MINUSCA*, *UNAMID* и *UNMISS* (<https://www.un.org/en/unpdf/report-on-improving-security-of-peacekeepers>, доступан 12. 12. 2023). Извештај почива на готово 160 интервјуа и тежи кратким, практичним и дугорочним радњама како би се фатални исходи редуковали (https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/improving_security_of_united_nations_peacekeepers_report.pdf, доступан 20. 12. 2023). Идентификовано је четири поља на којима је потребно хитно предузимање мера: боље упознавање особља са ризицима и охрабривање на предузимање иницијативе ради одбијања, спречавања и одговора на нападе; унапређење капацитета мисије и особља како би били опремљени и обучени за деловање у срединама високог ризика; успостављање специфичног „отиска“ мисије који би имао слуха за претње и био усаглашен са мандатом мисије и ограничењима њене изложености претњама; побољшање одговорности оних који су омогућности да предузимањем мера спрече фаталне исходе и повреде, и оправдавају поверену им одговорност (<https://www.un.org/en/unpdf/report-on-improving-security-of-peacekeepers>, доступан 12. 12. 2023). Извештај инсистира на хијерархијској усклађености, од генералног секретара све до линијских супервизора и команданата (https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/improving_security_of_united_nations_peacekeepers_report.pdf, доступан 20. 12. 2023). По подношењу овог извештаја, одељења за мировне мисије и теренску подршку припремила су акциони план за имплементирање ових препорука (<https://www.un.org/en/unpdf/report-on-improving-security-of-peacekeepers>, доступан 12. 12. 2023).

У Агенди за мир, генерални секретар истиче да се, без обзира на то о каквом се облику мировне мисије у конкретном случају ради (мисија за изградњу мира, или за његово очување, превентивна дипломатија или решавање какве хуманитарне кризе), мора пружити заштита особљу мисије (<https://digitallibrary.un.org/record/144858#record-files-collapse-header>, доступан 16. 3. 2023). Агенда истиче да мировне мисије понекад не морају имати одвраћајући ефекат на одржавање

сукоба и да, по природи ствари, особље мировних мисија себе у већој или мањој мери излаже одређеном степену опасности приликом свог ангажмана (<https://digitallibrary.un.org/record/144858#record-files-collapse-header>, доступан 16. 3. 2023). Поред тога, ради се о динамичној категорији за чије је дефинисање неопходно анализирати околности сваког конкретног случаја који захтева слање мировне мисије, због чега је такође ризик константан фактор (<https://digitallibrary.un.org/record/144858#record-files-collapse-header>, доступан 16. 3. 2023). Агенда за мир, осим истицања потребе да Савет безбедности озбиљно размотри последице за оне који спроведу злочине против особља мисије, не нуди неко конкретније решење (<https://digitallibrary.un.org/record/144858#record-files-collapse-header>, доступан 16. 3. 2023). То нам омогућава да извучемо следећа два закључка: прво, чињеница да је Агенда за мир адресирала и питање безбедности особља сугерише о томе да је реч о проблему који је у пракси присутан – да се злочини заиста извршавају над особљем мировних мисија; друго, одсуство конкретнијег предлога сугерише да је реч о категорији која дубоко задире у питање међународних односа, али и политичке воље главних органа ОУН да примене ефикасније превентивне или реактивне мере.

Иако је рад историјски оријентисан, пре него што се позабавимо наведеним случајевима направимо савремени осврт још на Акцију за очување мира и резолуцију Савета безбедности *S/RES/2589*. Декларацији је претходила иницијатива генералног секретара УН 2018. године под називом Акција за очување мира (<https://www.ipinst.org/publications/series/action-for-peacekeeping#:~:text=In%202018%2C%20the%20UN%20Secretary,more%20than%20150%20member%20states>, доступан 28. 12. 2023). Њоме се државе позивају на обнову својих политичких привржености мировним мисијама, као и на придруживање генералном секретару у изради заједничких принципа и обавезивању на стварање мировних мисија које ће бити подесне за будућност (<https://peacekeeping.un.org/en/action-for-peacekeeping-a4p>, доступан 12. 1. 2024). Ову иницијативу подржава велики број држава чланица УН у форми Декларације о заједничкој посвећености УН операцијама очувања мира. У контексту теме, наведена декларација осуђује сваки акт насиља

или његов покушај против особља мировних мисија, истичући да они могу конституисати ратне злочине (<https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/a4p-declaration-en.pdf>, доступан 15. 1. 2024). У том смислу, она врло јасно уважава пораст жртава мировних мисија у савременом добу и подржава Акцију генералног секретара (<https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/a4p-declaration-en.pdf>, доступан 15. 1. 2024). Три године касније, у жељи да се ова заједничка воља и обавезивање што пре имплементирају, генерални секретар донео је Акцију за очување мира плус (<https://www.ipinst.org/publications/series/action-for-peacekeeping#:~:text=In%202018%2C%20the%20UN%20Secretary,more%20than%20150%20member%20states.>, доступан 16. 1. 2024). Она уствари представља стратегију имплементације Акције за очување мира (<https://peacekeeping.un.org/en/action-peacekeeping>, доступан 16. 1. 2024). И она, између осталог, реafirмише потребу за јачањем напора на плану безбедности чланова мисија, али и одговорности оних који над њима изврше какве злочине (<https://peacekeeping.un.org/en/action-peacekeeping>, доступан 16. 1. 2024). Коначно, осврнућемо се и на резолуцију Савета безбедности 2589, донету 2021. године. Она реafirмише мировне операције као изузетно важан инструмент очувања међународног мира и безбедности у међународној заједници, али има у виду и напоре генералног секретара оличене у доношењу поменутих акција, нарочито када је реч о одговорности извршилаца злочина над особљем мировних мисија. (<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/229/15/pdf/n2122915.pdf?token=pvg30ioGH52N3XhEGT&fe=true>, доступан 22. 1. 2024). Та резолуција, између осталог, позива државе на чијој територији се операције одвијају, или су се одвијале, да предузму све примерене мере у складу са унутрашњим и међународним правом, како би извршиоце злочина привеле правди (<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/229/15/pdf/n2122915.pdf?token=pvg30ioGH52N3XhEGT&fe=true>, доступан 22. 1. 2024). Резолуција инсистира на адекватној подршци тих земаља – и у виду предузимања неопходних истражних радњи поводом ових злочина и у виду јачања система одговорности на националном, институционалном нивоу (<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/229/15/pdf/n2122915.pdf?token=pvg30ioGH52N3XhEGT&fe=true>, доступан 22. 1. 2024). Улога генералног секретара, оправдано,

заузима врло важно место у овом акту, како на пољу пружања подршке овим државама, тако и у даљем подстицању када се ради о овим питањима (<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/229/15/pdf/n2122915.pdf?token=pvg30ioGH52N3XhEGT&fe=true>, доступан 22. 1. 2024). У погледу унапређења транспарентности, занимљиво је да Савет безбедности овом резолуцијом обавезује генералног секретара да формира посебну дигиталну базу која ће садржати податке о члановима особља мировних мисија који су страдали, били жртве других аката насиља, лишени слободе или отети (реч је о листи која није лимитативног карактера) (<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/229/15/pdf/n2122915.pdf?token=pvg30ioGH52N3XhEGT&fe=true>, доступан 22. 1. 2024). Ова база ће садржати и податке о подршци коју је пружио ОУН, али и о напретку земаља домаћина на плану остваривања правде (<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/229/15/pdf/n2122915.pdf?token=pvg30ioGH52N3XhEGT&fe=true>, доступан 22. 1. 2024). Осврнућемо се још на захтев Савета безбедности да свака мировна мисија формира посебне „кључне тачке“ задужене за проблеме у вези с превенцијом, истрагом и гоњењем извршилаца злочина наведених у резолуцији (<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/229/15/pdf/n2122915.pdf?token=pvg30ioGH52N3XhEGT&fe=true>, доступан 22. 1. 2024).

Централна три примера која ћемо анализирати у раду везана су за злочине против особља мировних мисија у Сомалији, Руанди и Босни и Херцеговини. Оне су играле кључну улогу у настајању мисија тзв. треће генерације. Реч је о мисијама које се у нормативном смислу више ослањају на одредбе главе VII Повеље ОУН, а историјски су обележене одсуством пристанка страна у сукобу на њихово слање (Османкавусоглу, 2003: 3). Уз ове, учинићемо кратак осврт на још неке примере злочина извршених против особља мировних мисија.

Сукоб у Сомалији представља пример преусмеравања природе конфликта за чије се решавање ОУН интересује. Наиме, реч је о сукобу унутар граница једне територије, а на коју је послато готово 28 хиљада припадника мировне мисије, зарад обезбеђивања хуманитарног олакшања, али и надзора над успостављеним прекидом ватре (Аутесере, 2019: 103).

Године 1991. у Сомалији је збачен са власти диктатор Сиад Баре, што је резултирало грађанским ратом на територији те државе (Милер, 1994: 6). У децембру 1992. године, оружани сукоби и велика глад у Сомалији довели су до одјека у међународној заједници, која је одлучила да реагује кроз институције ОУН (Милер, 1994: 3). Посредовањем ОУН, у јануару 1993. године постигнут је споразум о прекиду ватре, који је неминовно захтевао будну пажњу ОУН (Ли, 2007: 98). Формирана је Мировна мисија ОУН у Сомалији (*UNOSOM I*), којој је подршку требало да пружи и посебно формирана уједињена мултинационална војна јединица са Сједињеним Америчким Државама на челу (Ли, 2007: 98). Тиме се ера Хладног рата, током којег су овој организацији умногосте биле везане руке, окончала, и она је поново заузела врло важно место у животу међународне заједнице.⁴

У свом оперативном врхунцу, мисија у Сомалији бројала је више од тридесет једне хиљаде припадника из 27 различитих земаља.⁵ Формирана је 1992. године резолуцијом Савета безбедности 751, са примарно посматрачком функцијом (<https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/unosom1mandate.html>, доступан 16. 3. 2023). У жижи њеног интересовања налазио се Могадиш, престоница Сомалије, као и постигнути споразум о прекиду ватре (<https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/unosom1mandate.html>, доступан 16. 3. 2023). Како се ситуација на терену погоршавала, тако су резолуције Савета безбедности 775 и 794 прошириле мандат мисије зарад обезбеђивања хуманитарних олакшица (<https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/unosom1mandate.html>, доступан 16. 3. 2023). Прва мировна мисија *UNOSOM I* окончана је 4. маја 1993. године по налогу Савета безбедности.⁶ Друга мировна операција на територији Сомалије (*UNOSOM II*) формирана је исте године с циљем да се надовеже на рад на разоружању и помирењу учесника у сукобима, али и на даљој подршци у про-

⁴ Више о томе: Shawn Miller, 1994;

⁵ *Ibid.*

⁶ Више о томе: Shawn Miller, 1994;

цесу побољшања хуманитарне ситуације, који је започела Уједињена радна јединица (*Unified Task Force*) конституисана претходно поменутом резолуцијом 794 (<https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/unosom2.htm>, доступан 16. 3. 2023).

Иако је ситуација у Сомалији евидентно побољшана, сукобљени кланови су водили интензивну кампању против особља мисије, која је ескалирала 5. јуна 1993. године (Милер, 1994: 16). Тада су у демонстрацији силе усмрћена 23 члана мировне операције које је мисији делегирао Пакистан (Милер, 1994: 14). Савет безбедности је реаговао доношењем резолуције 837, којом су ови злочини осуђени, а генералном секретару потврђен ауторитет да предузме све неопходне мере против њихових извршилаца (Милер, 1994: 14). Сомалијска национална алијанса сматрала се кључним организатором овог напада и наведена резолуција је била усмерена на лишавање слободе и кажњавање њених припадника (Милер, 1994: 16). Убрзо је тај злочин прерастао у прави оружани сукоб између две стране, који је однео животе још петоро чланова мисије, док генерал оружане групације Фарах Аидид – није ухваћен (Милер, 1994: 16).

У серији покушаја да се он ухвати настрадао је још 17 америчких војника, а међународном заједницом су поново одјекнули снимци на којима се по улицама Могадиша развлачи тело америчког војника (Милер, 1994: 20). Реакција САД је била потпуно повлачење трупа из Сомалије (Ли, 2007: 98). Убрзо потом, ОУН су констатовале да мировна операција у Сомалији није остварила свој циљ, али и да се он више и не може остварити (Ли, 2007: 98). До 1995. године повучени су сви контингенти плавих шлемова, а Аидид се прокламовао за председника нове сомалијске Владе, која је остала међународно непризната (Ли, 2007: 98).

Пређимо на следећи случај – мировну мисију у Руанди. Грађански рат у Руанди последица је сукоба две етничке групе на овој територији – Хута и Тутса (Ли, 2007: 98). Сукоб је избио када је Белгија, која је до тада имала примат у погледу административне управе територијом, пренела своју административну и политичку моћ Тутсима (Ли, 2007: 99). Стицањем независности 1962. Године, далеко бројнији Хути су успоставили доминацију и велики број Тутса је страдао или пребегао (Ли, 2007: 99). Неколико година

касније, формирана је оружана група са називом Руандски патриотски фронт (*RPF*), која је 1990. године окупирао северни део Руанде (Ли, 2007: 99). Три године касније закључен је мировни споразум између Владе Руанде и те оружане групе, и формирана је посматрачка мисија за Руанду (*UNAMIR*) (Ли, 2007: 99). Међутим, врло брзо по успостављању мисије ситуација је кренула да се погоршава, да би 1994. године, након смрти председника Хабиаримане, кулминирала геноцидом (Ли, 2007: 100). Хути су убили готово 800.000 Тутса и њихових симпатизера (Џејкобсон, 2012: 3). Међу страдалима је било и десет белгијских чланова мисије (Ли, 2007: 100). Белгијски војници су страдали док су чували умерене хутске политичаре (Барнет, 1997: 558). Конкретно, задатак припадника војске био је да обезбеде премијерку која је решила да се путем радио-станице обрати нацији након што су поменути екстремисти усмртили председника државе оборивши авион у којем се налазио (Сурхке, 1998: 39). Ова одлука се показала као фатална. Првенствено, белгијски кордон се врло тешко пробио до председничке четврти у којој се налазила премијерка, због барикада које је поставила војска Руанде (Сурхке, 1998: 39). Чак и по пробијању у четврт, војска је била изложена тешкој паљби руандских војника (Сурхке, 1998: 39). Премијерка је, у страху за свој живот, покушала да побегне из сопствене куће и дође до најближе испоставе мировне мисије (Сурхке, 1998: 39). Међутим, у покушају бекства је ухваћена и убијена, а белгијски војници су по коначном доласку до њене резиденције разоружани од стране руандских војника.⁷ Ниједан од њих није доживео јутро следећег дана (Сурхке, 1998: 39). Куриозитет је да се ради о истом батаљону који је Белгија делегирала ОУН за мировну операцију у Сомалији (Сурхке, 1998: 38). Они су били стационирани у престоници Руанде (Кигалију) и имали су стриктна упутства да одржавају успостављени мир без наметања новог (Сурхке, 1998: 38). Дакле, оружје су смели да употребе искључиво у самоодбрани (Сурхке, 1998: 38). Након ових бруталних убистава, Белгија је донела одлуку да повуче свој контингент из мисије, што је имало катастрофалних последица по њено деловање (Бромли, 2017: 14). Сматра се да су припадници оружане групе о којој је реч циљано

⁷ *Ibid.*

извршили злочине над Белгијанцима како би Белгија смањила своје капацитете у Руанди (Левин, 2019: 4). Дешавања у Руанди у овом периоду сматрају се једним од фактора који су довели до проширења мандата мировних мисија и отварања пута превентивном деловању мисије (Ли, 2007: 100). Ова мировна операција оставила је горак укус у међународној заједници јер сведочи о недовољно ефикасној борби против екстремизма (Мегрет, 2007: 250).

Коначно, анализирајмо укратко и случај Босне и Херцеговине. Распад Савезне Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) изнедрио је тектонске промене на Балкану, чије се последице и данас, деценијама касније, осећају на овим просторима. Грађански рат, који је постепено попримао обележја међународног конфликта – како су федеративне јединице постајале републике, а конфликт из Хрватске се преливао на територију данашње БиХ – привукао је пажњу ОУН. Године 1992. формирана је нова мировна мисија под називом *UNPROFOR* с циљем да се обезбеди демилитаризација одређених делова Хрватске, али и услови у којима би се целокупна југословенска криза могла разрешити преговорима (<https://peacekeeping.un.org/mission/past/unprofor.htm>, доступан 16. 3. 2023). Три месеца по избијању конфликта у Босни, међународна заједница одлучила је да прошири мандат *UNPROFOR*-а и на БиХ због сукоба између Срба, Хрвата и Бошњака на тој територији, мада под другом командом (Бауман, et al., 2004: 27). Примарни циљ ове мировне мисије било је обезбеђивање хуманитарне подршке бошњачкој популацији (Тарди, 2015: 1). Потписивање Дејтонског споразума означило је крај ове мисије (Тарди, 2015: 1). Нормативни оквир под којим је мисија формирана и послата на терен огледа се у резолуцији Савета безбедности 752 посвећеној кризи у БиХ (Тарди, 2015: 4). Такође, резолуцијом 836 Савета безбедности НАТО пакту је омогућено да пружа ваздушну подршку припадницима мировне мисије, како би они неометано и безбедно вршили своје дужности (Тарди, 2015: 5).

Ова операција је након извесног времена изгубила велики део свог политичког кредибилитета јер су све стране у конфликту константно излагале особље мисије различитим понижењима, на која није било адекватне реакције (Тарди, 2015: 5). Она су се најче-

шће огледала у заустављању мировњака и њихових колона на одређеним контролним пунктовима, али и у забрани уласка на територије чија је заштита била саставни део њиховог мандата (Тарди, 2015: 5). Након примирја 1994. године, које неће трајати ни неколико месеци, следи период који је означен као врхунац неспособности и неделотворности ове мисије – пролеће и лето 1995. Године (Тарди, 2015: 5). У мају те године, српске снаге су киднаповале 33 припадника британске војске при мировној мисији. Овај пример је занимљив јер представља прекретницу у пружању војне подршке мисији, која је до тада била у диспаритету са циљевима које је зацртала. Наиме, након ове отмице, британски премијер је најавио слање додатних 3.800 мировњака, од којих су 1.200 војници (Ахмад, 1998: 87). Међутим, централни пример злочина над особљем који анализирамо у оквиру случаја у Босни и Херцеговини одиграо се у јуну исте те 1995. године, као одговор на бомбардовање на Палама (Ахмад, 1998: 87). Реч је о првој војној кампањи по завршетку Хладног рата која је имала за циљ да помоћу интернационалних ваздушних снага постигне политички циљ (https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/04/9780815732419_ch1.pdf, доступан 16. 3. 2023)

Иако ова три случаја заузимају највећи део литературе која је посвећена злочинима над особљем мировних мисија, они нису једини. У циљу потпунијег разумевања теме, а без прекорачења предвиђеног обима овог рада, аутор ће укратко навести још неколико примера скоријег датума. Већ осам година уназад, Мултидимензионална интегрисана мисија ОУН за стабилизацију на Малију (*MINUSMA*) представља активну мировну операцију ове организације са највишим пратећим степеном опасности (<https://press.un.org/en/2022/org1722.doc.htm>, доступан 16. 3. 2023). Само током 2021. године, живот је изгубило 19 чланова те мировне мисије (<https://press.un.org/en/2022/org1722.doc.htm>, доступан 16. 3. 2023). Наредне, 2022. године, том броју је додато још 14 жртава, што ту мисију у тренутку писања овог рада још увек чини најопаснијом по чланове мисије (<https://press.un.org/en/2022/org1722.doc.htm>, доступан 16. 3. 2023). Реч је о низу од готово девет година током којих је највише жртава потекло управо из ове мировне мисије (<https://press.un.org/en/2023/org1730.doc.htm>, доступан 29. 1. 2024).

Споменућемо и мисије у Демократској Републици Конго (MONUSCO) и Централној Афричкој Републици (MINUSCA). Само у 2022. години, мисија у Конгу је претрпела 13 жртава напада са умишљајем, а мисија у Централној Афричкој Републици – четири фатална исхода (<https://press.un.org/en/2022/org1722.doc.htm>, доступан 16. 3. 2023). Притом, ти смртни исходи су углавном резултат употребе импровизованих експлозивних направа, нагазних мина, али и директних оружаних обрачуна (<https://press.un.org/en/2022/org1722.doc.htm>, доступан 16. 3. 2023). Позитивно је, међутим, што подаци показују да је број жртава заиста опао након 2017. године. Значајни су и нормативни кораци који су од тада предузети, а на неке од њих учињен је осврт у овом раду.

Закључак

Установили смо да је институт мировних мисија ОУН врло компликован јер ни њега, као ни бројне друге институте међународног права, не можемо и не смемо посматрати кроз чисто нормативну призму. Напротив, без уважавања утицаја који имају међународни односи – нема потпуне анализе.

За тему која се налази на међи дипломатског и конзуларног права, као и међународног хуманитарног права, неопходно је поставити институт мировних мисија на такво место у организму међународног права које се ослања на јасне и прецизне норме, али и на јаку политичку вољу, која опет зависи од добро усклађених односа у међународној заједници.

У том смислу, прво је потребан даљи рад на усавршавању норми које регулишу институт мировних мисија, али и заштиту њиховог особља. Као што смо видели, својеврсно балансирање између главе VI и VII Повеље није оптимално решење, нарочито не у ситуацијама које су врло сложене, а опет захтевају од чланова мировне мисије да их решавају. Конвенција о безбедности особља Уједињених нација и повезаног особља, као што смо видели, представља значајан искорак у регулисању и заштити положаја особља мировних мисија. Поред тога, веома је похвално што је међународна заједница, нарочито у периоду након 2017. године када је број жртава био, подсетићемо,

највећи у овом веку, реаговала како путем иницијатива генералног секретара, тако и путем поменутих декларација. Нарочито је значајно што се Савет безбедности, као орган чији је примарни циљ управо очување међународног мира и безбедности, активно укључио у процес подизања нивоа заштите особља мировних мисија. Међутим, потребно је даље радити не само на нормативном, већ и на ефективном плану, нарочито из угла овог органа.

Потом, аутор нарочито подвлачи да је неопходно нормативно преусмерење са домаћих судова који заузимају универзалну јурисдикцију на међународне судове – у овом случају нарочито на Међународни кривични суд. На тај начин се доприноси објективизацији поступка, али и доследној примени норми међународног поретка против учинилаца злочина над особљем мировне мисије. У нормативном смислу, аутор овај корак сматра кључним за допринос заштити особља мировних мисија, без дубљег залажења у питање реформе система ОУН, које није предмет овог рада.

Када је реч о политичкој вољи, она пресудно зависи од усклађивања међународних односа. Као што смо у раду напоменули, мировне мисије и настају као последица недовољно ефикасног деловања ОУН које, зарад испуњења сопствених циљева, прибегава ефикаснијем тумачењу Повеље. У сложеним односима какви су били у међународној заједници по окончању Хладног рата, не чуди податак да је на потребу за заштитом особља мировних мисија указао тек генерални секретар у Агенди за мир, а да је прва конвенција донета тек након страшних злочина о којима смо говорили у раду. Тај реактивни тренд је, нажалост, као што смо видели, очуван и у савременој међународној заједници, јер је значајна нормативна серија уследила тек након године која је била рекордна по броју жртава. Иако је тачно да је било какав тренд бољи од никаквог, аутор сматра да је врло важно даљим напорима селити систем заштите чланова мировних мисија у домен превентиве и вишег степена ефикативности. Нажалост, аутор нема утисак да постојећа констелација међународних односа, нарочито након пандемије ковида 19, на коју се надовезала криза у Украјини, дозвољава да се таква политичка воља тренутно успостави. Управо због ризичног положаја какав је положај једног мировњака, без обзира да ли је реч

о припаднику цивилне, полицијске или војне категорије, неопходан је континуиран рад на нормативном плану, нарочито на унапређењу ефективне и превентивне заштите, као и подстицању политичке воље у међународној заједници. Стицај таквих напора би значајно допринео спречавању злочина о којима је реч и адекватнијој реакцији на њих, јер постојеће стање, о чему сведоче константни годишњи подаци о настрадалим члановима мировних мисија у свету, очигледно није оптимално.

Литература

1. Ahmad, S., (1998). The UN's Role in the Bosnian Crisis: A Critique, *Pakistan Horizon* 51(2): 83-92.
2. Aksu, E., *The United Nations, intra-state peacekeeping and normative change* (The UN in the Cyprus conflict: UNFICYP) <https://www.manchesteropenhive.com/view/9781526137906/9781526137906.00010.xml?chapterBody=pdf>
3. Aslam, T., Rahman, A., Shahbaz, S. (2021). Role and Mandate of UNMOGIP for Peacekeeping under UNSC Resolutions on Jammu and Kashmir. *Global Strategic & Security Studies Review* 6(2): 117-127.
4. Autesserre, S., (2019). *The Crisis of Peacekeeping - Why the UN Can't End Wars*, Foreign Affairs: <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/d8-gcre-q775>
5. Barnett, M., (1997). The UN Security Council, Indifference, and Genocide in Rwanda, *Cultural Anthropology* 12 (4): 551-578.
6. Baumann, R., Gawrych, G., Kretchik, W., (2004) *Armed Peacekeepers in Bosnia*, Combat Studies Institute Press Fort Leavenworth: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/combat-studies-institute/csi-books/baumann_bosnia.pdf
7. Bromley, S., (2017). *Keeping Peace while Under Fire the Causes, Characteristics and Consequences of Violence against Peacekeepers*, Uppsala University: <https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1137706/FULLTEXT01.pdf>
8. Davies, S., Rushton, S., (2015). *Healing or Harming? United Nations Peacekeeping and Health*, Providing for Peacekeeping No. 9: <https://>

- www.ipinst.org/wp-content/uploads/2015/03/IPI_Rpt_Health_and_Peacekeeping.pdf
9. Gray, C. (2007). A Crisis of Legitimacy for the UN Collective Security System? *International and Comparative Law Quarterly* 56(1): 157-170.
 10. Improving Security of United Nations Peacekeepers: We need to change the way we are doing business: https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/improving_security_of_united_nations_peacekeepers_report.pdf
 11. International Peace Institute: <https://www.ipinst.org/publications/series/action-for-peacekeeping#:~:text=In%202018%2C%20the%20UN%20Secretary,more%20than%20150%20member%20states>
 12. Jacobson, T., (2012). U.N. Peacekeeping: Few Successes, Many Failures, Inherent Flaws, International Diplomacy & Public Policy Center: <https://docplayer.net/20598312-U-n-peacekeeping-few-successes-many-failures-inherent-flaws.html>
 13. Kertcher, C. (2012). From Cold War to a System of Peacekeeping Operations: The Discussions on Peacekeeping Operations in the UN During the 1980s up to 1992, *Journal of Contemporary History* 47(3): 611-637.
 14. Lee, S., (2007). *Unintended consequences of peace operations on humanitarian action*, United Nations University press 90 – 109.
 15. Levin, A. (2019). Peacekeeper Fatalities and Force Commitments to UN Operations, *Conflict Management and Peace Science* 38(3): 292-315.
 16. Makdisi, K., Göksel, T., Bastian Hauck, H., Reigeluth, S., (2009). *UNIFIL II: Emerging and Evolving European Engagement in Lebanon*, Euromesco paper (76): <https://daleel-madani.org/sites/default/files/Resources/paper76eng.pdf>
 17. Me'gret, F., (2007). The vicarious responsibility of the United Nations, Unintended consequences of peacekeeping operations, *United Nations University Press*: 250-267.
 18. Miller, S., (1994). *Somalia and UNOSOM: A Case in International Peacekeeping*, Utah State University: <https://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1340&context=honors>

19. Osmancavusoglu, E., (2000). *Challenges to United Nations Peacekeeping Operations in the Post – Cold War Era*, Journal of International Affairs (IV): <http://sam.gov.tr/pdf/perceptions/Volume-IV/december%201999-february-2000/EmelOsmanCavusoglu.pdf>
20. Peacekeeping Safety and Security: Report on Improving Security of Peacekeepers: <https://www.un.org/en/unpdf/report-on-improving-security-of-peacekeepers>
21. Schinella., A. (2019). *Bosnia, 1995 – Operation Deliberate Force The Value of Highly Capable Proxy Forces*: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/04/9780815732419_ch1.pdf
22. Suhrke, A. (1998). Facing Genocide: The Record of the Belgian Battalion in Rwanda, *Security Dialogue* 29 (1): 37-48.
23. Tardy, T., (2015). *United Nations Protection Force (UNPROFOR – Bosnia and Herzegovina)*, У зборник радова “The Oxford Handbook of United Nations Peacekeeping Operations“, Oxford University Press, стр. 383-394.
24. Weir, E., (2009). Greater Expectations: UN Peacekeeping and Civilian Protection, Refugees International: <https://www.refworld.org/pd/4a76aaf42.pdf>
25. Yilmaz, M., (2005). UN peacekeeping in the Post – Cold War era, *International Journal on World Peace* 22(2): 13-28.
26. Бован, С., (2020). *Основи социологије њрава*, Правни факултет Универзитета у Београду.
27. Буртос, Г., Агенда за мир (1992). Званичан интернет портал ОУН: <https://digitallibrary.un.org/record/144858#record-files-collapse-header>
28. Вест са портала *Washington post* од 2. марта 1995. године поводом отмица на територији данашње БиХ: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1995/05/29/bosnian-serbs-seize-more-un-troops/991628ef-8469-436d-8759-470fe4ab11d4/>
29. Војни и полицијски доприноси мировним мисијама, Званичан интернет портал ОУН: <https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors>
30. Декларација о заједничкој посвећености УН операцијама очувања мира: <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/a4p-declaration-en.pdf>

31. Додатак агенди за мир: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/UNRO%20S1995%201.pdf>
32. Званичан портал ОУН: <https://press.un.org/en/2023/org1730.doc.htm>
33. Званична изјава за медије ОУН поводом смрти припадника мировних мисија у Малију 2021. године: <https://press.un.org/en/2022/org1722.doc.htm>
34. Званична изјава за медије ОУН поводом смрти припадника мировних мисија у Малију 2022. године: <https://press.un.org/en/2023/org1730.doc.htm>
35. Званични портал мировних мисија ОУН: <https://peacekeeping.un.org/en/action-peacekeeping>, доступан 17. 1. 2024
36. Крећа, М., (2022). *Међународно јавно њраво*. Правни факултет Универзитета у Београду.
37. Милисављевић Б., (2007). *Нове мировне мисије организације Уједињених нација*. Правни факултет Универзитета у Београду.
38. Милисављевић, Б. (2013). *Злочини над особљем мировних мисија Уједињених нација* у Зборник радова „Међународна кривична дела“, Удружење за међународно кривично право, стр. 502-512.
39. Одашиљање и накнада трошкова мировних мисија. Званичан интернет портал ОУН: <https://peacekeeping.un.org/en/deployment-and-reimbursement>
40. Преглед мировне мисије UNPROFOR: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unprofor.htm>
41. Преглед чињеничног стања MINUSCA мировне операције. Званичан интернет портал ОУН: <https://peacekeeping.un.org/en/mission/minusca>
42. Резолуција Савета безбедности S/RES/2589 <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/229/15/pdf/n2122915.pdf?token=pvg30ioGH52N3XhEGT&fe=true>

An Overview of Crimes against Peacekeeping Mission Personnel

Abstract: *The paper analyses the crimes against the personnel of the peacekeeping missions, which occur for numerous reasons related to the complexity of such missions. These reasons are mainly related to complicated political and normative space of the modern international society. The author refers to the Agenda for Peace of Secretary General Boutros-Ghali which first pointed out the need for providing protection for the personnel of the peacekeeping missions, as well to the Convention on the Safety of United Nations and Related Personnel which regulates protection of the personnel, analysed in the context of crimes against personnel of peacekeeping missions. Paper also refers to some of the key UN documents adopted after 2017, which was the record year in 21st century when it comes to peacekeeper fatalities. The cases of crimes against personnel that the paper analyses are related to peacekeeping missions in Somalia, Rwanda, and Bosnia and Herzegovina as those cases are most often representative examples of the occurrence of crimes against peacekeepers, and closely connected to its development in the international arena. Finally, the paper refers to some of the most dangerous peacekeeping operations in modern international community.*

Keywords: *peacekeeping missions, crimes, peacekeeping mission personnel, Agenda for Peace, Convention on the Safety of United Nations and Related Personnel.*

Ђорђе ЛАКИЋЕВИЋ¹

мастер правник, докторанд,

сарадник у настави Правног факултета у Крагујевцу

ДООИ: 10.5937/безбедност2401159L

УДК: 343.132:[343.9.024:336.7(497.11)

343.163: 343.14(497.11)

340.134:343.272 (497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 10. 7. 2022. године

Ревизија: 8. 1. 2023. године

Датум прихватања: 13. 2. 2024. године

Појам и кривичнопроцесни значај финансијских истрага

***Апстракт:** С обзиром на специфичности и све већу учесталости кривичних дела организованој криминалијети, тероризма и коруптивних кривичних дела, као и на одређене појединоће које постоје у њиховом откривању и доказивању, финансијске истраге се појављују као посебно битне приликом њиховог доказивања, те се стога аутор у свом раду посебно бавио како појмом тако и значајем који оне имају у кривичном процесу. Поред прелиминарно наведеног, циљ рада је да укажемо на проблеме с којима се приликом спровођења финансијских истрага сусрећу надлежни органи, где пре свега мислимо на њихову недовољну обученост, као и на неадекватно подељену надлежност међу њима, применом нормативне методе. За крај, изнећемо предлоге за које сматрамо да представљају најадекватнија решења изнетих проблема.*

***Кључне речи:** финансијска истрага, доказне радње, јавни тужилац, одузимање имовине.*

¹ djlakicevic@jura.kg.ac.rs

Увод

У структури криминалитета у свим савременим државама доминира имовински криминалитет. Како је циљ криминалних организација или појединаца да вршењем кривичних дела прибаве што већу имовинску корист, тако је циљ државе да их у томе спречи. Сведоци смо брзог напретка технологије, што надлежним органима ствара још веће потешкоће приликом откривања и доказивања кривичних дела, пре свега организованог криминалитета. Као једно од најзначајнијих средстава у борби против имовински мотивисаног криминалитета, а посебно организованог, појављују се финансијске истраге, с обзиром да њиховим спровођењем можемо идентификовати незаконито стечену имовину и пратити њен ток.

У циљу што успешније борбе, Народна скупштина Републике Србије је 23. октобра 2008. године донела Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела (ЗОИПКД)¹, којим је у правни систем Републике Србије уведена нова мера (одузимање имовинске користи), што је подразумевало оснивање посебних органа надлежних за покретање и спровођење финансијских истрага. С обзиром на чињеницу да је ЗОИПКД донет без претходних припрема, као и без обуке лица која су надлежна за његово спровођење, резултат је био мали број покренутих поступака који за циљ имају одузимање имовине проистекле из кривичног дела (Глушчевић, 2015: 3). Након пет година, на снагу је ступио нови закон истог назива, којим су уведене одређене новине у односу на претходни.

Финансијске истраге надлежним органима пружају податке о токовима новца који је прибављен кривичним делом или кривичним делима, те је с тога циљ рада да утврдимо које средство би било најадекватније у борби против организованог криминалитета, као и да укажемо на проблем криминалног богаћења.

Даље, указаћемо на значај који финансијске истраге имају у кривичном поступку у погледу доказа и података који се могу прикупити и обезбедити њиховим спровођењем.

¹ Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела – ЗОИПКД, Службени гласник Републике Србије, бр. 97/08, 32/2013, 94/2016 и 35/2019.

Појам финансијских истрага

Пре него што укажемо на неке од дефиниција, осврнућемо се на пар нормативних обележја финансијских истрага. Пре свега, финансијска истрага не представља само посебну фазу током које се открива и доказује имовинска корист стечена кривичним делом, већ је она и обавезна приликом одузимања наведене користи. Дале, поред кривичних дела организованог криминалитета, у групу кривичних дела која могу бити предмет финансијских истрага спадају и убиство, отмица, као и кривична дела против имовине уколико вредност прибављена кривичним делом прелази износ од милион и петсто хиљада динара. Да би финансијска истрага могла да буде успешна, потребна је специјализација органа надлежних за њено спровођење, где се пре свега мисли на орган унутрашњих послова који непосредно врши истрагу, а потом и на остале учеснике. С тим у вези је и формирано посебно одељење у оквиру Службе за борбу против организованог криминала које носи назив Јединица за финансијске истраге (ЈФИ).² Најзад, једини материјални предуслов за покретање и спровођење финансијске истраге јесте постојање основане сумње (за разлику од кривичне истраге, где су довољни основи сумње) да одређено лице поседује знатну имовину проистеклу из кривичног дела (Чворовић et al., 2021: 34).

Најпре ћемо истаћи да законодавац не даје дефиницију финансијских истрага, већ је одређује као једну од три фазе у поступку одузимања имовине, и то као прву фазу, којом поступак започиње. Наводећи садржину финансијске истраге, законодавац посредно указује на њену дефиницију, а то је да се током њеног спровођења прикупљају докази о имовини, законитим приходима и трошковима живота окривљеног; она заправо представља врсту истраживања у којем је акценат на испитивању имовине окривљеног и њеног порекла.

Финансијске истраге су привредно-криминалистичка испитивања уз укључивање претходних околности и средине. Основа

² Организациона јединица Министарства унутрашњих послова, која под руководећом улогом јавног тужиоца предузима широк спектар мера и радњи усмерених ка утврђивању постојања тзв. криминалне имовине.

финансијске истраге треба да буде пребацивање добити из кривичних дела у легални финансијски ток (Лукић, 2006: 324). Финансијска истрага представља део поступка који се спроводи истовремено са кривичном истрагом и њен циљ је да се открије приход стечен кривичним делом, идентификује имовина која се може одузети и да се привремено одузме имовина како би се омогућило њено касније коначно одузимање (Драгичевић-Дичић, 2008: 27).

Према неким старијим дефиницијама финансијске истраге су подразумевале истраживање токова новца који је прибављен кривичним делом или кривичним делима (Голобинек et al., 2006: 43). Нешто потпунију дефиницију дала је професорка Т. Лукић, те она финансијску истрагу одређује као предузимање истражних мера и радњи у циљу проналажења и идентификовања незаконито стечене имовине, средстава прања новца, друге имовине према којој треба предузети мере осигурања с циљем одузимања имовинске користи стечене кривичним делом и наплате противвредности, као и предузимање хитних истражних радњи ради проналажења и осигурања такве имовине, предлагање и предузимање мера осигурања и, коначно, одузимање такве имовине (Лукић, 2009: 60).

Јасно је да би до коначног одузимања имовине могло доћи само у случају позитивног исхода каснијег поступка трајног одузимања, те је у том погледу Лајић дао своју дефиницију, према којој би се финансијска истрага могла схватити као скуп мера и радњи чији је циљ утврђивање околности у вези незаконито стечене имовине, које представљају полазну основу за доношење одговарајуће судске одлуке, затим утврђивање оних чињеница и околности за које је извесно да касније не би могле бити утврђене, као и спровођење мера и радњи које би имале за циљ спречавање каснијег осујећења одузимања кроз пренос власништва или конверзију имовине (Лајић, 2012: 37). Из наведеног се може извући закључак да финансијске истраге представљају само прву фазу у поступку одузимања имовине стечене кривичним делом. На основу свега наведеног, Лајић наводи општу дефиницију финансијских истрага која је својствена домаћим правним оквирима: „Финансијска истрага је обавезна фаза поступка одузимања имовине стечене криминалом, покренута наредбом јавног тужиоца против лица за које

постоје основи сумње да поседује знатну имовину проистеклу из кривичног дела, а коју чине мере и радње предузете од стране Јединице за финансијске истраге, самоиницијативно или по наредби јавног тужиоца, у циљу прикупљања доказа о имовини, основу стицања, законитим приходима и трошковима живота лица против кога се спроводи, на основу којих јавни тужилац одлучује о покретању поступка за привремено, односно трајно одузимање имовине стечене криминалом” (Лајић, 2012: 41-42).

Лица против којих може водити финансијска истрага

Како се финансијска истрага мора покренути према тачно одређеном лицу, у чл. 15 ст. 1 ЗОИПКД одређено је да је у питању власник, а под тим појмом се подразумевају окривљени, сведок сарадник, оставилац, правни следбеник или треће лице (чл. 3 ст. 1 тач. 7 ЗОИПКД).

Јасно је да се одузимање имовине стечене извршењем кривичног дела врши у кривичном поступку који се води због кривичног дела из којег је та имовина проистекла. Међутим, може се десити да учинилац наведеног дела не буде откривен или да окривљени буде ослобођен. Уколико тај окривљени касније постане предмет финансијске истраге због неког другог кривичног дела, онда ће и она имовинска корист која је стечена претходним кривичним делом бити предмет финансијске истраге, с обзиром да се може претпоставити да је она постала саставни део имовине тог лица.

Потребно је нагласити да је са илегалним стицањем имовинске користи уско повезано прање новца, те би и те радње потпадале под предмет финансијских истрага.

Радње током финансијских истрага

Законодавац је у чл. 17 ст. 2 ЗОИПКД предвидео ка чему се усмерава финансијска истрага. Пре свега ка прикупљању доказа о имовини, законитим приходима и трошковима живота окривљеног, окривљеног сарадника или оставиоца, о имовини коју је наследио правни следбеник, као и о имовини и накнади за коју је

имовина пренета на треће лице. Ипак, законом није регулисано на које све начине ЈФИ може доћи до података који су значајни за финансијску истрагу, нити које доказне радње може предузети. Поменуто су само неке доказне радње, као што су претресање стана и лица и привремено одузимање предмета (Глушчевић, 2015: 286). Такође, предвиђена је могућност да јавни тужилац, као руководилац финансијске истраге, да одобрење ЈФИ да врши аутоматску обраду података о стању пословних и личних рачуна и сефова власника. С обзиром на то да нас заправо сам ЗОИПКД упућује на сходну примену Законика о кривичном поступку (ЗКП), можемо закључити да се током спровођења финансијске истраге могу предузети идентичне радње доказивања које су могуће и приликом спровођења кривичне истраге, с тим што је циљ тих радњи да се прибаве докази који се односе на имовину стечену вршењем кривичних дела, а не на решавање кривичне ствари.

Још једно од значајних практичних питања јесте и да ли се током спровођења финансијске истраге могу користити посебне доказне радње, уколико се ради о кривичном делу за које је могућа њихова примена. Њихова примена у оваквим ситуацијама је дозвољена, чак и пожељна. С друге стране, не би било оправдано примењивати их приликом финансијских истрага које се воде за кривична дела за која по ЗКП-у није дозвољена њихова примена.

Битно је истаћи да су одступања од уобичајених правила доказивања дозвољена и оправдана само у посебним случајевима, који се свакако морају прецизирати у самом закону. Њихов *ratio* се заснива на самом појму, природи и основним карактеристикама организованог криминалитета, из чега директно произилазе и велике доказне тешкоће. Ради њиховог превазилажења нужно се морају примењивати доказни методи који никако нису уобичајени у случајевима класичног криминалитета, или би чак били штетни и потенцијално опасни по већину грађана (Шкулић, 2012: 301). Ради се о неопходности примене метода који, поред осталог, омогућавају тајност деловања и надзирања организованог криминалитета (и који се граниче са методама обавештајне делатности), као и инфилтрацију полиције у структуре злочиначких организација (Бејатовић, 2005: 69).

Потребно је дефинисати овлашћења која има ЈФИ. С обзиром на то да су посебне доказне радње сада део одредаба ЗКП-а, на чију примену упућује и сам ЗОИПКД, може се извести закључак да су оваква овлашћења допуштена и ЈФИ у фази финансијске истраге. Ипак, у ЗКП-у су посебне доказне радње допуштене ради откривања и доказивања кривичног дела, док је предмет финансијских истрага потпуно другачији, па се може јавити питање оправданости употребе посебних доказних радњи ради испитивања порекла имовине. Уколико би у поступку финансијске истраге дошло до потребе за обављањем одређене посебне доказне радње, ради обезбеђења потребних доказа, практично гледајући, јавило би се питање да ли ће у таквим случајевима ЈФИ сама (*ex officio*) или по предлогу јавног тужиоца извршити доказну радњу, или ће затражити помоћ од истражних органа који поступају у кривичном поступку вођеног против окривљеног за одређено кривично дело (Глушчевић, 2015: 287).

На крају дела о доказним радњама потребно је напоменути и значај који имају неке нове доказне радње које су уведене ЗКП-ом из 2011. године, а које могу представљати део финансијских истрага. Провера сумњивих рачуна и трансакција јесте радња доказивања која је предвиђена само за кривична дела која су таксативно набројана у закону или за она за које је прописана казна затвора од четири године или тежа казна. Најзад, уколико се наведена доказна радња не би могла спровести, самим тим би и спровођење финансијске истраге било отежано или онемогућено, што нас доводи до закључка да она представља суштину финансијских истрага (Глушчевић, 2015: 292).

ФАТФ³ наводи неке од истражних радњи које надлежни органи могу да користе током спровођења финансијских истрага, као што су физички надзор, претрага „смећа” (одбачени предмети окривљеног), обезбеђење доказа, интервјуи, контролисана испоруке, пресретање комуникације, тајне операције и метода доказивања извора прихода (FATF, 2012: 25-27).

³ ФАТФ је међународна радна група земаља Г7 за „финансијску акцију” (Financial Action Task Force – FATF). То је јединица за борбу против финансијских кривичних дела, основана 1989. године у Паризу, која утврђује међународне стандарде за борбу против финансијских кривичних дела.

Циљ финансијских истрага

С обзиром на циљ финансијских истрага, а то је утврђивање порекла имовине окривљеног, произилази да се радње предузете током њиховог спровођења битно разликују од оних које су карактеристичне за кривичну истрагу. Постоје специјални методи откривања и истраге кривичних дела организованог криминалитета, који се пре свега огледају у контроли пословних и личних рачуна и у привременом одузимању имовине и имовинске користи (Бегатовић, 2005: 90-92). Из наведеног се може рећи да је цео процес одузимања имовине један специјалан поступак, а да је финансијска истрага скуп оперативно-тактичких и доказних радњи. Када је реч о доказним радњама, могу се користити опште доказне радње, и за поједина кривична дела посебне доказне радње.

С обзиром на чињеницу да се кључне информације о имовини која је проистекла из кривичног дела добијају тек када ЈФИ предузме све радње за које је овлашћена, сазнања која о тој имовини има јавни тужилац пре покретања или на самом почетку финансијске истраге врло су оскудна. Нешто потпуније или потпуно сазнање о наведеној имовини⁴ јавни тужилац стиче тек онда када се прикупе докази о имовини, законитим приходима и трошковима живота изворног власника (Илић et al., 2009: 88). Иако у ЗОИПКД то није изричито наведено, одређена сазнања о постојању такве имовине морају имати свој почетак, а он би свакако био у кривичном поступку који се води против власника имовине, те од завршетка тог поступка зависи и у ком правцу ће ићи финансијска истрага.

Финансијска истрага не може трајати унедоглед, јер би се лице које је објект истраге налазило у неизвесности или би се стварала могућност за злоупотребу. Због тога је одређено до ког момента финансијска истрага мора да се заврши. То би био тренутак подношења захтева за трајно одузимање имовине. Ипак, у чл. 29 ст. 4 ЗОИПКД прописано је да, уколико је донета пресуда у кривичној ствари којом се одбија оптужба, или се окривљени осло-

⁴ Сазнање да имовина упадљиво превазилази законите приходе власника.

бађа од оптужбе, таква ситуација по аутоматизму доводи до одбацивања захтева за трајно одузимање имовине и укидања решења о привременом одузимању имовине, што нас доводи до закључка да у случају одбијајуће или ослобађајуће пресуде у кривичном поступку не може доћи до покретања финансијске истраге, а уколико је пак покренута пре доношења наведених пресуда, обуставиће се.

Као што је поменуто, финансијска истрага се може покренути у различитим моментима – у фази преткривичног поступка, током самог кривичног поступка и по његовом правноснажном окончању у року од три месеца. Међутим, ти процесни моменти се не подударају у потпуности. Када говоримо о фази преткривичног поступка, финансијска истрага заправо почиње касније у односу на кривичну истрагу. Законодавац не предвиђа начин поступања у оним ситуацијама када током вођења финансијске истраге дође до сумње у вези са новим учиниоцима кривичних дела и њиховом имовином, као ни то да ли су и у којој форми органи финансијских истрага дужни да обавесте надлежне органе о тим сазнањима (Глушчевић, 2015: 296). Како до наведених сазнања често долази, потребно је да се установе правила за међусобну сарадњу органа кривичне и финансијске истраге. Уобичајена ситуација јесте да се приликом спровођења кривичне истраге дође до одређених сазнања о врсти и висини прибављене користи и о њеним евентуалним даљим токовима. Међутим, могуће су и обрнуте ситуације, када је пронађен приход који је настао извршењем кривичног дела и истраживањем његових токова могу се открити саучесници или чак организатори кривичног дела, као и треће лице од кога се може одузети такав приход (Голобинек et al., 2006: 48).

Финансијска истрага се може покренути и након правноснажно окончаног поступка, али би такве ситуације требало да представљају изузетак. Потребно је да се код органа који поступају у кривичном поступку развије свест да, уколико постоје одређене индиције које указују на постојање знатне имовине осумњиченог, морају што пре о томе обавестити органе надлежне за спровођење финансијске истраге. Неопходно је реаговати брзо како би се наведена имовина могла одузети, па макар и привремено.

Положај тужиоца као субјекта финансијских истрага

Чланом 19 ЗОИПКД је предвиђено да се финансијска истрага покреће наредбом јавног тужиоца. *Ratio legis* законске одредбе о наредби као врсти одлуке којом се покреће финансијска истрага произилази из околности да је реч о поступку који се спроводи са нарочитом хитношћу, а подаци у вези са њим су поверљиве природе (Васиљевић, 1981: 89). Наредба је врста одлуке која се не може побјигати жалбом (за разлику од решења), те бисмо могли претпоставити да је и то један од разлога што се законодавац определио за ову врсту одлуке. Наредба јавног тужиоца није подложна никаквој контроли, ни од суда ни од неког другог органа, управо због нарочите хитности у поступању свих органа, на коју их сам закон обавезује (чл. 18 ЗОИПКД). Штавише, јавни тужилац уопште нема обавезу да власника имовине за коју се сумња да је стечена криминалом обавештава о покретању финансијске истраге. Јавни тужилац захтевом за одузимање имовине стечене кривичним делом покреће поступак адхезионе природе (Илић, Мајић, 2009: 58), што значи да се у току тог поступка не одлучује о главној ствари (о главној ствари се одлучује у кривичном поступку), већ се решава о захтеву који се тиче спорног основа стицања имовине. Треба имати у виду да је у тренутку започињања адхезионог поступка кривични поступак скоро окончан или је бар прошла судска контрола оптужног акта.⁵

Према ЗКП-у, предвиђена је посебна доказна радња која је од посебног значаја приликом спровођења финансијских истрага, а то је провера рачуна и сумњивих трансакција. Она обухвата прибављање података, као и надзор над сумњивим трансакцијама. Означена је као радња рачунарског претраживања података и њеном спровођењу мора да претходи наредба јавног тужиоца. Реч је запра-

⁵ Поступак трајног одузимања имовине може се покренути тек ступањем оптужног акта на правну снагу, а никако се не може покренути протеком рока од три месеца након правноснажног окончања кривичног поступка. Опширније у: Лајић О., Финансијске истраге – Кривичноправни и криминалистички поглед на истраживање имовине стечене криминалом и привремене мере обезбеђења, Правни факултет Београд, Београд, 2012, 54.

во о рачунарском претраживању података већ обрађених личних и других података и њиховом упоређивању са подацима који се односе на предмет доказивања.

Даље, један од изазова је дуплирање бирократских структура које неретко имају исту или веома сличну надлежност, те услед тога није увек лако утврдити у чији делокруг спада одређени задатак. Све то, наравно, доприноси успоравању и одуговлачењу спровођења финансијских истрага. Стога, неопходно је успоставити такав однос међу надлежним органима где ће се разграничити надлежност сваког субјекта. Поред наведеног, одсуство особља које је обучено за поступање у финансијским истрагама, а посебно у предметима прања новца, као и недостатак техничких капацитета и адекватне опремљености, представљају посебан проблем у борби против организованог криминалитета (Martini, 2015: 5).

Како је новија технологија означила настанак изузетно софистицираних и комплексних криминалних форми, тако се повећала потреба да органи правосуђа и полиција поседују посебна стручна знања и специјализације за сузбијању разних облика криминалитета. Специјализација је данас постала потреба, посебно када говоримо о криминалним делатностима, те се с тога данас више не траже криминалисти који мало знају о многим стварима, него они који много знају о мало ствари (Оташевић, 2008: 83). Узрок томе је све већа стручност и боља организованост лица која се баве криминалним делатностима.

Битно је напоменути да је одредбама Конвенције Уједињених нација о противзаконитом промету опојних дрога и психотропних супстанци⁶ предвиђено да у поступку одузимања имовине може доћи до пребацивања терета доказивања. Јавни тужилац у поступку финансијске истраге дужан је да докаже чињенице које се тичу постојања основане сумње у вези са очигледном несразмером између законитих прихода окривљеног или трећих лица и имовине која је предмет захтева, док је на окривљеном да докаже да

⁶ Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 14/90. Република Србија је ратификовала ову конвенцију Законом о ратификацији конвенције УН о противзаконитом промету опојних дрога и психотропних супстанци 19. децембра 1988.

је имовину стекао на законит начин (Пауновић, 2019: 281). Таквој одредби се може приговорити да је у супротности са претпоставком невиности која на одређени начин штити окривљеног од самовоље државних органа.

Значај финансијских истрага

Самим спровођењем финансијских истрага долази се до података о начину живота окривљеног, окривљеног сарадника, оставиоца или трећег лица на које је имовина пренета. Такође, може се доћи до информација о томе како окривљени користи нелегално стечени новац, односно обезбеђују се докази за прање новца уколико га окривљени ставља у легалне токове покушавајући да сакрије његово порекло.

Даље, помоћу финансијске истраге органи надлежни за њено спровођење могу да идентификују имовину која се може конфисковати од окривљеног у виду привременог или трајног одузимања, у зависности од фазе кривичног поступка.

Право време започињања финансијске истраге зависи пре свега од фазе у којој се налази кривични поступак, а последица тога је неодвојива повезаност кривичног поступка и поступка одузимања имовине. Потребно је да се са финансијском истрагом крене довољно рано како би се окривљени или друго са њим повезано лице спречио да прода, сакрије или на други начин располаже имовином (Novosel, 2007: 745).

Новосел истиче да „право време за започињање финансијске истраге јесте одмах након откривања осумњиченог или више њих, а пре спровођења радњи на темељу којих осумњичени сазнаје да се против њега воде истражне радње (на пример, пре претресања стана или других просторија).” С обзиром на то да законодавац предвиђа да до покретања финансијске истраге може доћи како у почетном стадијуму кривичног поступка, тако и по његовом окончању, финансијска истрага остварује најбоље ефекте када се предузима у раној фази кривичног односно преткривичног поступка (Novosel, 2007: 745).

Како је правноснажна пресуда у кривичном поступку услов за покретање поступка одузимања имовине, финансијске истраге ће најчешће бити покренуте тек у том тренутку. Из тог разлога велики значај има сарадња између надлежних криминалистичких и финансијских истражних органа, јер током кривичне истраге може доћи до података који би били значајни за финансијску истрагу. С тим у вези, лица која спроводе финансијске истраге не смеју својим поступањем да ометају кривичну истрагу (Глушчевић, 2015: 280).

Даље, спровођењем финансијске истраге може се утврдити нето вредност имовине коју окривљени поседује, те би на основу метода нето вредности прихода и расхода надлежни орган могао доћи до информације да ли он поседује и нелегално стечену имовину.

Анализа доказа проистеклих из финансијске истраге

Једна од последњих активности у финансијској истрази требало би да буде анализа доказа који су прикупљени, као и оцена њихове подобности да се изнесу пред суд као доказни материјал. Ти докази се углавном своде на писмене исправе о имовини, а на јавном тужиоцу је, као руководиоцу финансијске истраге, да сумира резултате доказивања и да их обликује у процесну грађу која ће бити изнета пред суд, а потом и да докаже диспропорцију између законитих и незаконитих прихода окривљеног (Глушчевић, 2015: 302). Као што наводе Леви (Levi) и Осовски (Osofsky): „у идеалном случају, када полиција заврши финансијску истрагу према окривљеном, требало би знати све што се може знати о његовим финансијама” (Levi, Osofsky, 1995). Међутим, у пракси су ствари мало другачије, па се дешава да докази које ЈФИ изнесе не обухватају целокупно нелегално стечено богатство окривљеног.

Једно од кључних питања која се постављају у пракси јесте да ли је за доношење закључка да имовина проистиче из кривичног дела довољно доказати да је она у очигледној несразмери са законитим приходима окривљеног, или је потребно да се утврди да је имовина чије се одузимање тражи проистекла из истог кривичног дела због ког се води кривични поступак. Судска пракса је на становишту да

није потребно да се утврди и да је имовина чије се одузимање тражи проистекла из истог кривичног дела које је предмет оптужења у кривичном поступку (Пауновић, 2019: 280). Такав став је заузео Виши суд у Београду, посебно одељење за борбу против корупције, у предмету Пои По бр. 2/2018 од 18. 7. 2018. године, а потврдио Апелациони суд у Београду у предмету Кж Пои-2/2018 од 4. 10. 2018. године (Пауновић, 2019: 280). Такође, у предмету Кж По1 Пои-2/2019 од 12. 2. 2019. године Апелациони суд у Београду дошао је до закључка да се доказ о постојању околности из којих произилази основана сумња да имовина окривљеног проистиче из кривичног дела не везује за конкретно кривично дело, нити за период који је означен као време извршења предметног кривичног дела (Пауновић, 2019: 280).

Законом о одузимању имовине проистекле из кривичног дела предвиђен је поступак за трајно одузимање имовине. Ранијим законом из 2008. године захтев за трајно одузимање имовине могао се поднети након ступања оптужнице на правну снагу, а најкасније у року од годину дана по правноснажно окончаном кривичном поступку. Нови Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела из 2013. године на другачији начин регулише ово питање. Према члану 38 ЗОИПКД захтев за трајно одузимање имовине проистекле из кривичног дела подноси јавни тужилац у року од три месеца од дана достављања правноснажне пресуде којом је утврђено да је учињено кривично дело из члана 2 тог закона. Терет доказивања је на окривљеном, окривљеном сараднику, правном следбенику или трећем лицу. Иако је пренос терета доказивања на окривљеног веома важан, ипак се не може очекивати да ће он довести до значајног смањења извршених кривичних дела (Levi, 2000: 7). По окончању главног рочишта суд доноси решење којим усваја или одбија захтев за трајно одузимање имовине (Павловић, 2014: 267-268).

За крај, одлука о имовинскоправном захтеву оштећеног има примат над изрицањем мере одузимања имовинске користи. Другим речима, имовинска корист прибављена кривичним делом може бити одузета само у одсуству имовинскоправног захтева оштећеног или у делу који није обухваћен имовинскоправним захтевом. У

одлуци Апелационог суда у Крагујевцу наводи се да се остварењем интереса оштећеног по правилу остварује и принцип да нико не може задржати имовинску корист прибављену кривичним делом, тако да је мера одузимања имовинске користи увек супсидијарна у односу на имовинскоправни захтев оштећеног.⁷

Закључак

У Републици Србији финансијске истраге нису довољно ефикасне како због тога што надлежни органи нису довољно или нису уопште специјализовани, тако и због непостојања довољних ресурса за њихово спровођење. Доношењем новог Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела 2013. године покушало се са отклањањем одређених недостатака кроз унапређење прописа којима се регулише примена мере одузимања имовине, али недостаци ипак нису отклоњени. Примера ради, доказивање у овом поступку заснива се на тзв. обрнутом терету доказивања, који заправо прелази са јавног тужиоца на окривљеног, где је окривљени у обавези да докаже да је имовину стекао легалним путем. Ипак, дубљом анализом правила о терету доказивања долазимо до закључка да се заправо ради о тзв. подељеном терету доказивања. У оваквој ситуацији, и јавни тужилац је у обавези да приложи доказе који указују на постојање имовине стечене различитим криминалним активностима, те не долази до пуког пребацивања терета доказивања на окривљеног, што нас упућује на закључак да ће и сва процесна права окривљеног бити испоштована. Још један од начина превазилажења наведених недостатака би био увођење у поступак финансијских стручњака као помоћних органа поступка, прецизније речено, као сталних вештака финансијске струке који би били обучени искључиво за процене имовине и њеног порекла.

Када говоримо о савременом организованом криминалитету, морамо поменути потребу за увођењем нових истражних метода, с

⁷ Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу Кж1. Бр.2811/12 од 25. јуна 2012. године. Наведено према: Илић Г. П., Мајић М., Бељански С., Трешњев А., (2018). Коментар Законика о кривичном поступку. Службени гласник, Београд, стр. 1253.

обзиром да због нових технолошких могућности његово откривање и доказивање постаје све теже. С тим у вези, потребно је пратити нова научна и техничка достигнућа, као и њихово инкорпорисање у постојеће процедуре и методе, са акцентом на примени метода финансијске истраге.

Најзад, сматрамо да би мера одузимања имовинске користи могла бити добро средство у борби против организованог криминалитета, уколико би се користила редовно и без изузетака. Иако би њен значај био мањи када говоримо о организованој криминалној групи и њеној имовини, сама обавезна примена би спречила њихово криминално богаћење.

Литература

1. Бејатовић С., (2005). *Кривичнопроцесна истражања нових метода откривања и истраге кривичних дела организованог криминала*, У Зборник радова: „Организовани криминалитет, стање и мере заштите”, Полицијска академија, Београд, стр. 45-58.
2. Васиљевић Т., (1981). *Систем кривичног процесног права СФРЈ*. Савремена администрација, Београд.
3. Глушчевић Ј., (2015). *Одузимање имовине стечене кривичним делом – докторска дисертација*. Правни факултет Универзитета „Унион”, Београд.
4. Голобинек Р., Вучић А., Трнинић Д., Божић Ј., Миловановић М., (2006). *Финансијске истраге и одузимање имовине стечене кривичним делима – приручник за припаднике полиције и правосуђа*. Савет Европе, Стразбур.
5. Драгичевић-Дичић Р., (2008). *Одузимање имовинске користи и одузимање предмета*. Борба против организованог криминала у Србији, Београд.
6. *Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела*, Службени гласник Републике Србије, бр. 97/08, 32/2013, 94/2016 и 35/2019.

7. *Законик о кривичном йосйуйку*, Службени гласник Републике Србије, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021- одлука Уставног суда и 62/2021 – одлука Уставног суда.
8. Илић Г. П., Мајић М., Бељански С., Трешњев А., (2018). *Коментйар Законика о кривичном йосйуйку*, Службени гласник, Београд.
9. Илић Г. П., Мајић М., (2009). *Коментйар Закона о одузимању имовине йроисйекле из кривичној дела*, У Зборник радова: „Коментар Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела са прегледом релевантних међународних докумената, упоредноправних решења и праксе ЕСЈП”, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд.
10. Илић Г. П., Мајић М., Николић Б., Мелило Ђ., (2009). *Коментйар Закона о одузимању имовине йроисйекле из кривичној дела са йреједом релевантних међународних докумената, упоредноправних решења и праксе ЕСЈП*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд.
11. *Конвенција Уједињених нација о йројивзаконийом йромеју ойојних дроја и йсихойройних суйсйанци*, Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 14/90.
12. Лајић О., (2012). *Финансијске исйраје – Кривичнойравни и криминалисйички йојлед на исйраживање имовине сйечене криминалом и йривремене мере обезбеђења*. Правни факултет Београд, Београд.
13. Лукић Т., (2009). *Одузимање имовине криминалицима*, Пословни биро, Београд.
14. Лукић Т., (2006). *Прање новца*, Зборник радова Правној факултетейя у Новом Саду, Нови Сад.
15. Levi M., (2000). *Reserval of the burden of proof in confiscation of the proceeds of crime: a Council of Europe Best Practice Survey*, Council of Europe – European Committee of Crime Problems, Strasbourg.
16. Levi, M., Osofsky, L., (1995). *Investigation, Seizing and Confiscating the Proceeds of Crime*, Police Research Group, London.
17. Martini, M., (2015). *Fighting grand corruption: challenges and successes*, Transparency International, Berlin.

18. Novosel D., (2007). *Finansijske istrage i progon učinitelja gospodskog kriminaliteta*, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, 2: 745.
19. Оташевић, Б., (2008). Значај информација у борби против наркокриминала, *Правни животи*, Београд, 10: 81-94.
20. Павловић Д. М., (2014). *Имовинске кривичноправне мере – докторска дисертација*, Правни факултет Ниш, Ниш.
21. Пауновић Н., (2019). *Улога финансијске истраге у борби против прања новца који проистиче из коруптивних кривичних дела – анализа нормативног стања, изазови и перспективе*, У Зборник радова: „Финансијски криминалитет и корупција”, Институт за упоредно право, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 273-295.
22. Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу, Кж1. Бр. 2811/12 од 25. 6. 2012.
23. Пресуда Апелационог суда у Београду, Кж Пои-2/2018 од 4. 10. 2018.
24. Пресуда Апелационог суда у Београду Кж По1 Пои-2/2019 од 12. 2. 2019.
25. Пресуда Вишег суда у Београду, посебно одељење за борбу против корупције, Пои По бр. 2/2018 од 18. 7. 2018.
26. FATF (C), (2012). *Operational Issues Financial Investigations Guidance*. FATF, Paris.
27. Чворовић Д., Vari V., Tilovska-Kechegi E., (2021). *Finansijske istrage i adekvatnost odgovora države na imovinski kriminal – norma i praksa u Republici Srbiji*, *Безбедност*, 63(2): 27-45.
28. Шкулић М., (2012). *Организовани криминалитет*. Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.

Term and Criminal Significance of Financial Investigations

Abstract: *Considering the specificity and increasing frequency of organized crime, terrorism and corruption, as well as certain difficulties in their detection and prosecution, financial investigations appear to be particularly important in proving them, and therefore the author of this paper has especially focused on both the concept and importance of financial investigations in criminal proceedings. In the first part, the author deals with different views of other authors on how to define the concept of financial investigations, and then moves on to describe the process of conducting financial investigations, as well as the role of entities in their implementation. The author pays special attention to the role of the public prosecutor who, according to the Law of Confiscation of Criminal Assets, is the head of the financial investigation. Furthermore, some actions that provide evidence in financial investigations are discussed, along with the analysis of evidence collected during their implementation. Financial investigations are also carried out by the bodies that conduct criminal investigations, so the aim of this paper is to point out the problems that may arise in this regard, such as a possible conflict of jurisdiction. Finally, the author suggests how to overcome these practical problems.*

Keywords: *financial investigation, evidentiary actions, public prosecutor, confiscation of property*

Упутство сарадницима за припрему рукописа

Упутство сарадницима за припрему рукописа

Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије „Безбедност“ објављује научне и стручне радове из подручја наука о безбедности, на српском и енглеском језику, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње.

Рукописи се достављају преко система за online уређивање часописа, посредством платформе *Assistant* - Српски цитатни индекс (SCIndex), путем опције „Пријави рукопис“, за који је потребно регистровати налог, уколико сте нови корисник, путем линка: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/bezbednost/login>

Текст рукописа треба да буде урађен на рачунару (фонт Times New Roman, ћирилично писмо, величина слова 14 pt за наслов – bold, 12 pt за основни текст, 65 словних знакова у једном реду, од 26 до 30 редова на једној страници, стандардне маргине). Научни и стручни радови могу да буду обима до 16 страна (30.000 знакова укључујући размаке).

На самом почетку писања текста обавезно укључити аутоматску хифенацију текста (Page Layout, Hyphenation, Automatic), а како не би долазило до непотребног размака између речи у реченици.

Рад треба да садржи: апстракт, кључне речи, текст чланка, закључак, литературу и резиме на енглеском језику. Код оригиналних научних радова апстракт садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак (од 100 до 250 речи које читаоцу омогућавају да брзо и тачно оцени релевантност чланка кроз кратак информативни приказ). Апстракт на српском језику треба да стоји између заглавља (име аутора и наслов рада) и кључних речи. После апстракта налазе се кључне речи (до пет) на српском и енглеском језику.

Након апстракта следи текст чланка чију структуру за оригиналне научне радове чини: увод, материјал и методи, резултати, дискусија и закључак.

Код прегледних радова структуру текста чини увод, поднаслови, закључак и литература. Називи подналова у раду пишу се фонтом величине 12 pt, bold, центрирано на средини и без коришћења редних бројева.

Резиме на енглеском језику поставља се на крају текста, после одељка Литература, са називом рада (величина фонта текст 12 pt – italic). Резиме на енглеском језику даје се у проширеном облику (300-400 речи) са детаљнијим презентовањем резултата истраживања.

Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној назнаци при дну прве стране чланка.

Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, с тим што се називи табела пишу изнад, а називи графичких приказа испод. Прикази се могу дати и у виду посебног прилога на крају чланка, с тим што је потребно у тексту нагласити позивање на њихов садржај (Прилог 1, Прилог 2, ...). Пожељно је да наслови свих приказа буду дати двојезично, на српском и на енглеском језику (величина фонта 11 pt, italic), у формату JPEG или EPS, и да њихова резолуција износи минимум 300 dpi. За графичке прилоге урађене у Excel-у и другим апликативним софтверима треба користити различите растерске тонове црне боје.

Фусноте (напомене) користити само за суштинска запажања, нужне пропратне коментаре, упућивање на корисну литературу (*Више о томе ...*) и назнаке о коришћеним помоћним изворима (на пример, о научној грађи, законској регулативи, приручницима, документима, извештајима итд.), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Цитате (навођење) у тексту не обележавати фуснотама, већ на крају цитата или при позивању на нечије дело (Мијалковић, 2006). Обавеза је аутора да се приликом позивања на изворе у оквиру

чланка, тј. цитирања других аутора, њихова имена пишу у оригиналу, са годином објављеног рада и бројем странице у загради, која је одвојена једним табулатором након знака интерпункције – две тачке (Мијалковић, 2009: 147), а уколико се цитира више од два аутора, тада се у тексту помиње само први уз скраћеницу: et al. (Урошевић et al., 2009: 92). Зарезом се одваја аутор од године издања, а тачка-зарезом (;) различити аутори различитих дела (Симоновић, 2012; Ђорђевић, 2013), при чему се низ референци даје абecedним редом у оквиру једног пара заграда. Број стране се од године издања одваја двотачком (:). Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, тада се уз наредне радове додају абecedна слова поред године, као на пример: (Милојковић, 2013а), (Милојковић, 2013б) итд. Страна имена у тексту би требало транскрибовати на српски језик, с тим што се у загради наведе име у оригиналу. Референце у заградама би требало писати у оригиналу.

Ако је аутор институција или се ради о колективном носиоцу ауторских права, наводи се минимум података неопходан за идентификацију (Републички завод за статистику, 2009).

Приликом цитирања извора са Интернета наводи се Интернет адреса, на пример: (<http://www...> , доступан 10. 1. 2010. године). Због сталне измене [www](http://www...) окружења, наводи се датум када је текст скинут са мреже. За референце у електронском облику потребно је нагласити да се ради о електронском извору – Електронска верзија и/или Интернет адреса.

Од суштинске је важности да се цитати у тексту и листа библиографских јединица на крају текста у потпуности слажу. Сваки цитат из текста мора да се нађе на листи библиографских јединица и обрнуто. Такође, само цитати из текста је потребно да буду на листи библиографских јединица.

У списку литературе радови се наводе у оригиналу (референце се не преводе на језик рада), са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора и то на следећи начин:

Врста рада	Референце
Часопис	Симоновић, Б. (2009). Стандардизација и акредитација као један од начина професионализације полиције и криминалистичке службе. <i>Безбедност</i> , 51(1-2): 236-253.
Монографија	Мијалковић, С. (2009). <i>Национална безбедност</i> . Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
Зборник радова	Бановић, Б., Маринковић, Д., (2005). <i>Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права</i> , У Зборник радова „Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство“, XLII Саветовање Удружења за кривично право и криминологију СЦГ, Златибор-Београд, стр. 509-543.
Законски прописи	<i>Закон о полицији</i> , Службени гласник Републике Србије, бр. 101/2005, 63/2009 - Одлука УС 92/2011 и 64/2015.
Е-извор	Witkowski, J., (2002). <i>Can Juries Really Believe What They See? New Foundational Requirements for the Authentication of Digital Images</i> , Journal of Law & Policy, 10: 267, http://law.wustl.edu/Journal/10/p267_Witkowski_book_pages.pdf . доступан 10. 1. 2010.

Наслови цитираних домаћих часописа, монографија, уџбеника и зборника радова дају се у оригиналном, пуном облику, али никако у преведеном облику.

Рукописи подлежу анонимној рецензији два рецензента. Уредништво задржава уређивачко право да на основу рецензије, актуелности рада, увида у рад и вођене евиденције одлучи да ли ће, када и у ком обиму рад бити објављен. Могуће примедбе и сугестије рецензента и/или уредника достављају се ауторима ради исправке.

Објављени радови се хонораришу, а необјављени се не враћају ауторима. Аутори би требало Уредништву да доставе: пуно име

и презиме, адресу, e-mail, број телефона, фотокопију личне карте и банковне картице, на адресу: Уредништво часописа „Безбедност“, Булевар Зорана Ђинђића 104, 11070 Нови Београд, телефон: 011/3148-734, телефакс: 011/3148-749, e-mail: upobr@mup.gov.rs.

Позивамо све досадашње и нове ауторе да својим стручним, научним прилозима обогате садржај нашег, у научној и стручној јавности већ афирмисаног часописа са дугогодишњом традицијом, а у заједничком циљу да се унапреди полицијска пракса, подигне ниво безбедносне културе, и обезбеди праћење савремених научних и стручних достигнућа у безбедносној проблематици. Такође, напомињемо да је могућ заједнички – коауторски наступ страних и домаћих аутора.

**ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ
УРЕДНИК ЧАСОПИСА
„БЕЗБЕДНОСТ“**

Проф. др Божидар Ойашевић

www.mup.gov.rs